

AZƏRBAYCAN DİLİ

DƏRSLİK

8

LAYIHƏ

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

MƏTBUAT: DÜNƏN VƏ BU GÜN

SƏXSİYYƏTLƏR

TARİXİNDƏS VƏDƏS

SƏNƏT DÜNYASINA SƏYAHƏT

BİLİK YƏZİNƏDİR

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYIHƏ

TOFİQ HACIYEV
SAMİRƏ BEKTAŞI
MEHRİBAN VƏLİYEVƏ
YEGANƏ HÜSEYNOVA

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

*Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*
DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

LAYIHƏ

MÜNDƏRİCAT

Giriş	5	Tariximizin şanlı səhifəsi	88
Şərti işarələr	5	Qırxıncı fəndi bu günə saxlamışdım	90
I. Bilik xəzinədir		Qədim türklərdə tərbiyə	92
(söz birləşmələri)		Sədaqətli dost	95
Dialog	6	Nar dənəsi	98
Qori seminariyasında Azərbaycan şöbəsi necə açıldı	10	IV. Şəxsiyyətlər	
Yaxşılıq itmir	14	(əlavə, həmcins üzvlər)	
Ana dili	17	Dialog	100
Mədinə xanım Qiyasbəyli	20	Hüseynqulu Sarabskinin xatirələri	104
Mücrü	23	Vaqif obrazından başlanan səhnə uğuru	108
Mətn	26	İlk aktrisamız kimdir?	112
II. Tarixin daş yaddaşı		“Evrika”	116
(sintaktik əlaqələr)		Oqtay Eloğlu	119
Dialog	30	V. Mətbuat: dünən və bu gün	
Mətn	34	(xitab və ara sözlər)	
Muğan	38	Dialog	122
Gülüstan	43	Əhvalpürsanlıq	125
Zivər bəy Əhmədbəyov	46	“Molla Nəsrəddin”ə gedən yol	132
III. Milli-mənəvi dəyərlərimiz		Yalançı “Xortdan”	136
(cümlə üzvləri)		İlk redaktor. O kim imiş?	139
Dialog	52	VI. Sənət dünyasına səyahət	
Duyğular adası	57	(cümlənin şəxsə görə növləri)	
Səhəng içində nə varsa, onu sızdırar	60	Dialog	142
Mətn	64	Hacı Zeynalabdin Şirvani	147
Zəhər	68	Mahmud Kaşğari	150
Qaranquşların ömrü 6 aydır	72	Qurban Səidin gizli qalmış ömrü ...	153
Həmrayliyimiz əbədidir	75	Fərhang Hüseynov	156
İnanılmaz tarixi fakt	77	Kompleks lüğət	159
Sədaqət	81		
Hekayət	84		

ƏZİZ DOSTLAR!

“Doğma dilim, sən ki varsan...” ifadəsi ilə başlanan “Azərbaycan dili” dünyamıza xoş gəlmişsiniz. 8-ci sinifdə siz daha böyük dil vahidləri: söz birləşmələri, cümlə, onların dildəki yeri haqqında məlumat alacaqsınız. Bu bilgilərdən istifadə etməklə ətraf mühiti, həyatı dərk etməyə çalışacaq, düşüncələrinizi başqaları ilə bölüşəcəksiniz. Doğma dilimizlə ifadə olunan hikmət xəzinəsi, xalqımızın maraqlı şəxsiyyətləri, onların fəaliyyəti və s. ilə tanış olacaq, sətir-sətir oxuduqlarınız sizi tədqiqata, axtarışa cəlb edəcəkdir. Unutmayın ki, hər birimiz mədəni nitqə yiyələnməliyik. Mədəni nitq isə həm də qrammatik qaydalara əməl etməyi tələb edir.

Diqqətli olsanız, səylə çalışsanız, oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərin məzmun və ideyasını müəyyənləşdirməklə yanaşı, özünü də müxtəlif xarakterli mətnlər yazmaq və hazırlamaq bacarıqlarına yiyələnəcəksiniz.

Layihələr hazırlamağı da unutmayın. Siz il ərzində həmin layihələr üzrə işlərə cəlb ediləcəksiniz. Layihələrin hazırlanması üçün Azərbaycan dili dərsləriniz sizə istiqamət verəcək. Bu dərs ili ərzində sizə aşağıdakı layihələri həyata keçirmək təklif olunur:

- 1) qəzet hazırlamaq;
  - 2) kompleks lüğət hazırlamaq.
- Sizə uğurlar diləyirik!

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR:

 – Oxuyub-anlama və danışma

 – Nitqi zənginləşdirmə

 – Qrammatik sual və tapşırıqlar

 – Yazı

 – Lüğət

 – Dil qaydaları

 – Açar sözlər

1. Bölmənin adı ilə razısınız mı? Niyə? Başlıға əsasən dərsləyin bu bölməsində hansı mövzuda söhbət gedəcəyini müəyyənləşdirin.

✓ *Dialogu düzgün tələffüzlə oxuyun.*

– Xoş gördük, əziz dost! Səni yeni tədris ilinin başlanması münasibəti ilə təbrik edirəm.
– Çox sağ ol, mən də səni təbrik edirəm.
– Necəsən? Çoxdandır, görüşürük.
– Mən Bakıya dünən gəlmişəm.
– Mən isə srağagün gəlmişəm.
– Yəqin, yaxşı istirahət etmişən.
– Elədir. Babamla rayonlarımızı gəzdik. Şəki?də, Qax?da, Balakən?də olduq.

– Mən?də Qubaya getmişdim. Oradan maraqlı məlumatlar toplamışam.

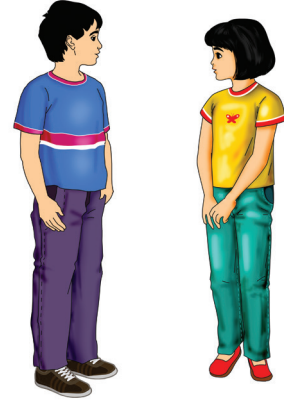
– Mənim də tətıl günlərim maraqlı oldu. Babamla elə söhbətlərimiz olub ki! Sənə babamın tarixçi olduğunu demişdim.

– Bilirsən, mən Qubada olanda Amsar kəndində Abbasqulu ağa Bakıxanovun ev-muzeyinə getdim. Sən demə, o, Xəzər dənizinin ilk azərbaycanlı araşdırıcısı olub.

– Çox maraqlıdır. Şərqsünas Qustav Edmund Qrünebaum yazır ki, Şərq mədəniyyəti Qərbə güclü təsir göstərmişdir. Elm, memarlıq, tikinti, gəmiçilik və s. sahələrdə Avropa Şərqə borcludur. Babam deyir ki, İslam mədəniyyətinin “dörd dirək” ideyası orta əsrlərdə Avropa universitetlərinin qapısı üstündə vurulmuş lövhədə belə yazılıbmış: “Dünya 4 dirək üzərində durur: alimlərin hikməti, böyüklərin ədaləti, dindarların ibadəti və qəhrəmanların şücaəti”.

– Bunu yoldaşlarımızla da müzakirə edirik.

– Mütləq. Bizə gələrsən, babamla da bu barədə fikirlərimizi bölüşərik. Hələ onun Sədi, Bəhmənyar, Nizami, Tusi, Füzuli haqqında dediklərini danışsam...

ORFOQRAFIYA

Bitişik, yoxsa ayrı?

- münasibəti? ilə
- Şəki?də, Qax?da, Balakən?də
- mən?də

Dialogun ilk cüm-ləsində çərçivəyə alınmış ifadəni gö-rüşmə etiketi adlan-dırmaq olarmı?

Dünyanın “dörd dirək üzərində dayanması” fikrinə münasibət bildirin.

– Mən haradasa oxumuşam ki, İbn Sina dəfələrlə Azərbaycan şəhərlərinə səfər etmiş, “Tibb qanunları” əsərini də Həmədanda olarkən yazmışdır. Bəhmənyar ondan dərs almış filosof kimi formalaşmışdır.

– Babam Sankt-Peterburq və Daşkənddə Bəhmənyarın sualları və İbn Sina-nın cavabları yazılmış **iki məktub** saxlandığını dedi. Babam onu da dedi ki, *id-rak* məsələlərini dərinlən araşdırən Bəhmənyar öz *risalələrində* əxlaqi-etik problemlərin, ağıl və biliyin insanın ən başlıca **var-dövləti** olduğunu göstərir. İnsan öz ömrünü var-dövlət toplamağa deyil, bilik mənimsəməyə sərf etməlidir. Ağıl, bilik insanın ən etibarlı müdafiəçisi, ən yaxın dostudur. Sərvət qorunur, əql isə insanı qoruyur. Biliyə yol xeyirxahlığa və xoşbəxtliyə yol deməkdir.

– Nizaminin də *elm* haqqında maraqlı fikirləri var. Gəl nümunələr topla-yaq, yoldaşlarımızla elmin insan həyatındakı rolu barədə fikir mübadiləsi aparaq.

– Yaxşı fikirdir. Uşaqlara deyiləsi sözümlüz çoxdur ki... Görəsən, onlarda hansı məlumatlar var?

– Sabah dərslər başlayır. Bu il, yəqin ki, maraqlı *layihələrimiz* çox olacaq.

« Son cümləyə hansı etiketi artırmaq olar?

... Siz bu dərs ilində hansı layihələri həyata keçirmək istəyirsiniz?

2. Dialoqdan hansı faktları öyrəndiniz? Həmin faktları sadalayın.
3. Sxemdəki hər kəlamın ifadə etdiyi fikri izah edin. Kəlamları müqayisə edib or-taq nəticəyə gəlin.

LAYİHƏ

İstəsən çatmaq kamalın fəvqünə,
qıl səy ki,
Səy artdıqca bu yolda artacaqdır
qiymətin.
(M.Füzuli)

Biliyə yol xeyirxahlığa və
xoşbəxtliyə yol deməkdir.

Sərvət qorunur, əql
isə insanı qoruyur.
(Bəhmənyar)

Elm bir xəzinədir, onu səndən
kimse darta, çala bilməz.
(R.Əfəndiyev)

Ağıl, bilik insanın ən
etibarlı müdafiəçisi,
ən yaxın dostudur.

✓ Gəldiyiniz qənaəti dialoqdan çıxan nəticə ilə müqayisə edin.

4. Dialoqdan açar sözləri seçin və seçiminizi əsaslandırın.
5. Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalarını izah edin.
6. Dialoqdakı araşdırıcı (səh. 6) sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
7. Dilimizdə hansı görüşmə etiketləri vardır? Ardıcılığı davam etdirin.

Salam, sabahınız xeyir, ...

8. Leksik mənası olan və olmayan sözləri seçib qruplaşdırın. Seçiminizi əsaslandırın.

yəqin, rayon, tarixçi, ilə, dirək, isə, amma, muzey, srağagün, məktub, ki.

9. Dialoqda qırmızı rəngdə verilmiş ifadələri aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

Mürəkkəb sözlər:

Söz birləşmələri:

✓ *Müqayisə aparın, ortaq və fərqli cəhətləri göstərin.*

10. Aşağıdakı hansı sözləri bir-biri ilə leksik mənə cəhətdən əlaqələndirmək olar? Səbəbini izah edin.

savayı, yay, maşın, rəng, ancaq, təkər, alim, tünd, çay, hikmət, təttil, süfrə, xasiyyət, dostdan, ağac, uşaq, yarpaq, üçün, qədər və s.

11. 10-cu tapşırığa əsasən söz birləşməsinin yaranması üçün aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansının vacib olduğunu müəyyən edin.

- mənə bağlılığı
- qrammatik bağlılıq
- sözlərin leksik mənaya malik olması
- fikir bitkinliyi
- sözlərin yalnız qrammatik mənaya malik olması

✓ *Fikirlərinizi ümumiləşdirin.*

12. Nümunəyə əsasən sxemi tamamlayın.

✓ *Nə müşahidə etdiniz?*

İki və daha artıq müstəqil sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşməsinə *söz birləşməsi* deyilir.

Müstəqil söz dedikdə əsas nitq hissələri nəzərdə tutulur. Köməkçi nitq hissələri: qoşmalar, bağlayıcılar, ədatlar söz birləşmələrinin tərkibində iştirak edə bilir, amma söz birləşməsi yarada bilmir.

13. Aşağıdakı ifadələrdən hər birinin xüsusiyyətlərini sadalayın və müqayisə aparın. Söz, söz birləşmələri və cümlələri fərqləndirən nədir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Dəniz, Xəzər dənizinin ilk araşdırıcısı, Bu Abbasqulu ağa Bakıxanovun tədqiqatlarıdır, Şərq mədəniyyətidir

✓ Sizcə, söz birləşmələrinin nitqdə rolu nədir? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

14. Dialoqun (səh. 6–7) məzmununu 3–4 cümlə ilə yazın.

15. Dialoqdakı hadisələri üçüncü şəxsin dilindən bu nümunə əsasında davam etdirin.

✓ Sizcə, burada nəql, yoxsa təsvir vardır? Niyə belə hesab edirsiniz?

16. Görkəmli şəxslərdən hər hansı biri (*A.Bakıxanov, İbn Sina və Bəhmənyar*) haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın. Təqdimatdakı slaydlara söz birləşmələrindən ibarət başlıq seçin.

Tətildən sonra görüşən dostlar öz yay təəssüratlarını, istirahətləri, topladıqları maraqlı faktlar barədə fikirlərini bölüşürlər. Dostlardan biri Qubada Abbasqulu ağa Bakıxanovun ev-muzeyinə getdiyini, onun Xəzərin ilk araşdırıcılarından biri olduğunu deyir. Digər dostun məlumatları isə daha maraqlı idi. O, ...

Layihə işinə start verin. Bunun üçün yeni sözlər toplayın və onları əlifba sırası ilə qruplaşdırın.

Yazılışı	Deyilişi	Leksik mənası	Grammatik mənası
axtarış	[axdarış]	axtarma işi	isim
maraqlı	[maraxlı]	düqđet çeken	sifet

Növbəti bölmələrdə də rast gəldiyiniz sözlərdən istifadə edərək lüğətyaratma işini davam etdirin.

QORI SEMINARIYASINDA AZƏRBAYCAN ŞÖBƏSİ NECƏ AÇILDI

1876-cı ildə Gürcüstan Respublikasının Qori şəhərində Qafqaz xalqlarının uşaqlarının təhsil alması üçün seminariya açılmışdı. Burada xristian uşaqlar “padşah xərci”nə oxuyurdular. Ancaq müsəlmanlardan da istəyən olsa idi, öz xərcinə uşaqlarını seminariyada oxuda bilərdi. Dövrünün görkəmli ziyalıları:

Sizcə, müsəlmanlarla xristianlar arasında qoyulan fərqi səbəbi nə idi?

Tiflisdə fəaliyyət göstərən Şərq dilləri üzrə baş *mütərcim* MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ və Tiflis müsəlman məktəbinin şəriət müəllimi Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Qafqaz *canışını* Mixail Romanovun qəbuluna gedir və Qori *seminariyasının* nəzdində Azərbaycan bölməsi açmaq xahişi ilə ona müraciət edirlər. Nə qədər yalvar-yaxar etsələr də, dil töksələr də, canışın yola gəlmir. Deyir ki, şöbə açsalar da, oxuyan olmayacaq. M.F.Axundzadə həmin dövrdə Rusiyada və dünyada böyük zəka sahibi kimi şöhrət tapmış azərbaycanlı alim və ziyalıların adlarını çəkməyə başlayır. Mirzə Cəfər Topçubaşovu, HƏSƏN BƏY ZƏRDABİNİ, ABBASQULU AĞA BAKIXANOVU, Mirzə Kazım bəyi xatırladır. Şəmistən Nəzirli “Qoridən gələn qatar” kitabında yazır: “Mirzə Fətəli Peterburq Universitetinin fəxri doktoru Mirzə Kazım bəy azərbaycanlıdır, bizim həmyerlimizdir”, – deyəndə canışının sifətində heyratə bənzər təəccüb yaranır. Bundan ruhlanan Mirzə Fətəli həmyerlisi haqqında daha ətraflı məlumat verir: “Mirzə Kazım bəy təkcə RUSİYA ELMLƏR AKADEMİYASININ müxbir üzvü deyil, o həm də Londonda BÖYÜK BRİTANIYA VƏ İRLANDİYA KRAL CƏMİYYƏTİNİN üzvüdür. Kopenhagendə ŞİMALİ ANTİKVARİLƏR KRAL CƏMİYYƏTİNİN üzvü seçilmişdir. Üç dəfə Demidov mükafatını almışdır”. Bu söhbətlər sonda seminariyanın *nəzdində* Azərbaycan şöbəsinin açılması ilə nəticələndi.

1. Nə üçün M.Romanov Azərbaycan şöbəsinin açılmasına razılıq vermirdi?
2. Əsas faktları tapmaq üçün suallar tərtib edin və yoldaşlarınıza həmin sualları müraciət edin.
3. Mətni abzaslara ayırın, fikrinizi əsaslandırın. Sizcə, mətndəki abzasları əlaqələndirmək üçün əlavə məlumat ehtiyac varmı?

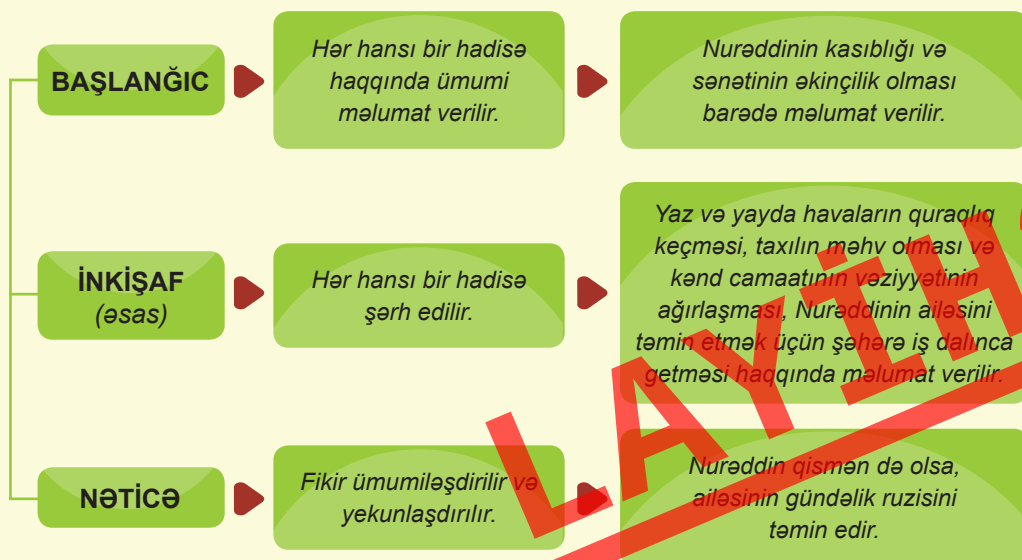
YADDAŞ

- Abzas kiçikhəcmli və ya iri mətnlərin bir hissəsidir.
- Abzası daha bitkin mənalı hissələrə ayırmaq olmur.
- Abzası əmələ gətirən cümlələr bir-biri ilə əlaqələnir.
- Hər bir abzasda hər hansı bir məsələ, anlayış, hadisə şərh olunur.
- Abzas bir və ya bir neçə cümlədən ibarət olur.
- Abzas giriş, əsas (inkişaf) və nəticə hissədən ibarətdir.

NÜMÜNƏ

Nurəddinin sənəti əkinçilik idi və mal-qaradan ancaq bir atı vardı. Nağıl olunan zaman bahar və yay quraqlıq keçməyə görə o vilayətdə taxıl susuzluqdan yanıb tələf oldu. Çox çəkmədi ki, ətrafda aclıq başlandı. Payızın əvvəlindən Nurəddin arabasını qoşub şəhərə getdi. Orada qazandığı pulu dörd gündən, beş gündən bir evinə göndərirdi. Külfəti də onunla güzəran edirdi.

S.S.Axundov, "Əhməd və Məleykə"dən

5. Mətnə (səh. 10) fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.
6. *Seminariya, lisey, gimnaziya* sözlərinin mənə fərqlərini göstərin.
7. 4-cü cümlədə çoxmənalı sözləri tapın və fikrinizi müvafiq cümlələr qurmaqla əsaslandırın.
8. *Dil* sözünün həm omonim, həm də çoxmənalı olduğunu nümunələrlə izah edin.
9. Mətnədən frazeoloji birləşmələri və sərbəst söz birləşmələrini seçib onları fərqləndirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
10. Bunlardan hansılarını söz birləşməsi hesab etmək olmaz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
Ən doğru söz, təzə imarətin bəzək işləri, Azərbaycan memarlığı, razı olmaq, zirvəyə doğru yol, sənin üçün, lüğətin ilk cildi, dayaq olmaq, məsələ həll etmək.
11. Verilən nümunələrə söz əlavə edib söz birləşmələrini genişləndirin. Nə dəyişdi?
Azərbaycan mütəfəkkirləri, Qafqaz xalqları, fəxri doktor, bizim həmyerlimiz, Azərbaycan şöbəsi
 ✓ *Bir neçə sözdən ibarət söz birləşməsinin işlənməsini zəruri edən nədir?*
12. Aşağıdakı ifadələrdən hansı düzdür? Onlar eyni mənanı ifadə edirmi?
dağların qarlı zirvəsi   *qarlı dağların zirvəsi*
meşələrin yaşıl libası   *yaşıl meşələrin libası*
 ✓ *Özünüz də belə nümunələr düşünüb mənə fərqlərini deyin.*
13. Lüğətin köməyi ilə mətnə (səh. 10) bütün hərfləri böyük verilmiş ifadələrin düzgün yazılışını müəyyənənləşdirin.

Mürəkkəb adlar söz birləşməsi şəklində olur. Belə adların tərkibindəki bütün sözlər ayrı yazılır. Ad və soyadlar, ölkə adları, idarə və təşkilat adları və s. mürəkkəb adlar hesab edilir. Tərkibindəki bütün sözlərin baş hərfi böyük hərflə yazılan mürəkkəb adlar bunlardır:

1. **Soyad, ad və ata adı:** Əliyeva Vəfa Bəxtiyar qızı;
2. **Ölkələrin, muxtar respublikaların və vilayətlərin adları:** Azərbaycan Respublikası, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri;
3. **Şəhər və rayon tabeliyində olan idarə və təşkilat adları:** Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyası, Uşaqların Xilas Təşkilatı, M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası.

Bu tipli mürəkkəb adların tərkibində işlənən oğlu, qızı, adına, yanında, üzrə sözləri kiçik hərflə yazılır.

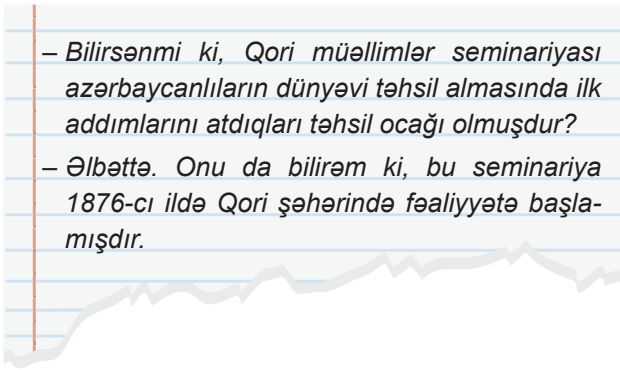
14. Aşağıdakı mətnə altından xətt çəkilmiş mürəkkəb adların yazılışının düzgün olduğunu əsaslandırın.

Qafqaz canışını general Vorontsov-Daşkov 3 avqust 1905-ci ildə Tiflisdə azərbaycanlı mütəfəkkir, maarifçi Sultan Məcid Qənizadə haqqında aşağıdakı əmri imzalayır:

1872-ci il əsasnaməsi üzrə Bakı ikincidərəcəli şəhər məktəbinin müdiri Sultan Məcid Qəniyev bu ilin 1 avqustundan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası tatar (Azərbaycan) şöbəsinə tərbiyəçi inspektor təyin edilir. S.M.Qənizadə 1866-cı ildə Şamaxı şəhərinin Şahpir məhəlləsində anadan olmuş, ilk təhsilini şəhər məktəbində almış, Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunu bitirmişdir. Firudin bəy Köçərlinin yazdığına görə, Ağa Məsih Şirvani S.M.Qənizadənin dördüncü babasıdır.

(Dilqəm Əhməd)

15. Mətn əsasında dialoq qurun.

✓ Dialoqda durğu işarələrinin işlənməsinə diqqət yetirin.

16. “Xalqın tarixində əhəmiyyətli rol oynamış ziyalılarımızı tanıyırmı?” mövzusunda müsahibə götürün. Bu zaman yerinə uyğun olaraq, görüşmə etiketlərindən və mürəkkəb adlardan istifadə edin. Müsahibə əsasında qısa mətn yazın.

MÜSAHİBƏ götürmək üçün yaddaş:

1. Mövzunun müəyyənləşdirilməsi;
2. Mövzu üzrə sualların tərtib edilməsi;
3. Müsahibənin aparılacağı yer, məkan və şəxslərin müəyyənləşdirilməsi;
4. Alınan cavabların ümumiləşdirilərək yekunlaşdırılması;
5. Nəticə.

Mətndəki sözlərini düzgün yazılışına, cümlələrin düzgün qurulmasına diqqət yetirin.

ORFOQRAFIYA

Mötərizədəki
hərflərdən hansı
yazılmalıdır?

XIX əsrin ortalarında Qazaxda *günəmuzd* fəhlə işləyən iranlı Məmmədli ağır zəhməti bahasına əlinə yaxşı maya salır. Bu zəhmətkeş **ha(m,n)bal** özünə on yeddi otaqlı bir imarət tikdirir. **Əsrimizin əvvəllərində** doğma vətəni İrana köçüb getmək istəyən Məmmədli evini *hərraca* qoyur. Sözsüz ki, hər kişi belə bir **əzəmətli mülk** ala bilməzdi. Qazaxda iki pullu, qızıllı kişi Məmmədlinin mülkünü almaq üçün müştəri düşür: Qıraq Kəsəməndən İsrafil ağa və Kosalardan Məşədi İbrahim. Onu da deyək ki, İsrafil ağa öz dövrünün böyük xeyriyyəçisi olmuşdur.

Şahidlər, mülk sahibi və alıcılar bir yerə yığılıb binaya qiymət qoyurlar. Əvvəlcə İsrafil ağa yüz qızıl verir, mülk sahibi başını bulayır. Məşədi İbrahim yüz əlli qızıl təklif edir, İsrafil ağa isə iki yüz. Mülk sahibi yenə razılaşmır... Nə isə, *məzənnə* belə-belə qalxır. Məşədi İbrahim “beş yüz qızıl”, – deyib dayanır. İsrafil ağa dinmir. **Ağanın və mülk sahibinin susduğunu görən** Məşədi İbrahim oğlu Müseyibi yanına çağırır deyir: “Bala, qaç evə, anana de, *kalça* gönünün arasında nə qədər qızıl varsa, versin, götür, gəl”.

Qızıllar gələndə qədər heyətdən səs-səmir çıxmır. İsrafil ağa inanmırmış ki, Məşədi İbrahimdə bu qədər qızıl olsun. Müseyibin gətirdiyi qızılları görən İsrafil ağa xeyir-dua verir:

– Məndən keçdi. Allah xeyir versin, Məşədi İbrahim, – deyir, – sağlqla yaşayasan.

...Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsi **Qazaxa köçürüləndə** səxavətli, **xeyirxa(x,h)** niyyətli Məşədi İbrahim öz şəxsi mülkünü **seminariyanın direktoru** Firidun bəy Köçərliyə bağışlayır. Bu, səbəbsiz deyildi.

1914-cü ildə **hərtərəfli** maddi imkanı olan səxavətli **maarifpərvər** Məşədi İbrahim oğlu Müseyibi **Qoriyə aparıb** seminariyaya qəbul etdirir. **İlk dəfə görüşüb tanış olduğu** Firidun bəy Köçərli ilə dostluğun binasını qoyur. Təəssüf ki, **ipə-sapa yatmayan, dəliqanlı gənc**

Müseyyib il yarım oxuduq-
dan sonra seminariyanı atıb
Qazaxa qayıdır. Vaxtını
Kürdə balıq tutmaqda, çöl-
də dovşan ovunda, müxtəlif
əyləncələrdə keçirir.

Məşədi İbrahim isə oğ-
lunun bu bivec hərəkətlə-
rinə yanib-yaxılırmış. O,
Qazaxdan və onun kəndlə-
rindən bir neçə kasıb, kimsəsiz uşağa maddi cəhətdən kömək edib Qori se-
minariyasına oxumağa göndərir. Oğlundan bir şey çıxmayacağını görən
Məşədi İbrahim **kimsəsizləri oxutmaqla** təsəlli tapır.

Şəmistan Nəzirli,

“Qoridən gələn qatar” sənədli povestindən

1. Sizcə, mətnə verilən ad məzmunu uyğundurmu? Siz mətnə hansı adı verərdiniz?
2. Mətnin abzaslara düzgün ayrılıb-ayrılmadığı barədə fikir mübadiləsi aparın.
3. Məşədi İbrahim öz şəxsi mülkünü nə üçün seminariyaya bağışlayır? Məşədi İbrahimin oğlunun hərəkətinə münasibət bildirin.
4. Mətdən çıxan əsas fikri müəyyənləşdirin.
5. Sizcə, mətdə faktlar varmı? Nə üçün onları fakt hesab edirsiniz?
6. “Mətdə hansı suala cavab yoxdur?” şərtinə əsaslanan tapşırıq hazırlasa idiniz, hansı suallardan istifadə edərdiniz?
7. Necə düşünürsünüz, insan mütləq ali təhsil almalıdırmı? Niyə belə düşünürsünüz?

8. Tünd şriftlə verilmiş sözlərin əvvəlinə onları ümumiləşdirən söz əlavə edin.
9. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini müəyyən edin. Onların qarşılığını tapın.
10. *Bina* və *maya* sözlərinin kontekstə uyğun mənalərini izah edin. Həmin sözləri fərqli mənada cümlələrdə işlədin.
11. Mətdə məcazi mənada işlənmiş sözləri seçin və seçiminizi əsaslandırın. Həmin sözlərin qarşılığını tapmağa çalışın.

- 12. Mətdən aşağıdakı sxemlərə uyğun söz birləşmələrini seçib yazın.

say	+	isim	feili sifət	+	isim
sifət	+	isim	əvəzlik	+	isim
zərf	+	isim	isim	+	isim

Söz birləşməsində I tərəf asılı, II tərəf əsas tərəf hesab edilir. Əsas tərəf tabe edən, asılı tərəf tabe olandır.

(*asılı tərəf*) qızıl medal (*əsas tərəf*)

(*asılı tərəf*) seminariyada oxumaq (oxuyan, oxuyanda) (*əsas tərəf*)

Əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələrinin iki növü var:

1) ismi birləşmələr;   2) feili birləşmələr.

Əsas tərəfi adlarla ifadə olunan söz birləşmələrinə *ismi birləşmələr* deyilir. Məsələn: baharın gəlişi, uşaq ədəbiyyatı, səfər təəssüratı, çalınan musiqi, çalışqan şagird.

Əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları (*məsdər, feili sifət, feili bağlama*) ilə ifadə olunan söz birləşmələrinə *feili birləşmələr* deyilir. Məsələn: el qeyrəti çəkən, vicdanla yaşamaq, ədalətlə həll etdikdə və s.

13. Mətdə göy rəngdə verilən söz birləşmələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

Əsas tərəfi adlarla ifadə olunan	Əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunan
.....	.....

14. Aşağıdakı mətdən ismi və feili birləşmələri seçin. Mürəkkəb adların yazılışına diqqət edin, onların düzgün yazıldığını əsaslandırın.

İsrafil ağa Kərbəlayev XX əsrin əvvəllərinə kimi Qazax qəzasının tanınmış xeyriyyəçi bəylərindən olub. O, indiki Ağstafa rayonunun Qıraq Kəsəmən kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. Qazax şəhərində qədim hamam tikdirən İsrafil ağanın malı, mülkü (indiki 3 nömrəli məktəbin binası) dağıdılmış, özü isə 1917-ci ildə bolşeviklər tərəfindən Poylu körpüsündə güllələnmişdir.

Abbas Zamanovun tədqiqatlarına görə, 1912-ci ildə Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərini "Hophopname" adı altında nəşr etmək üçün keçirilən ianə toplanışında İsrafil ağa böyük həcmdə yardım göstərmişdir.

✓ Bu mətn "Yaxşılıq itmir" mətni ilə hansı baxımdan əlaqələne bilər?

15. "Təhsil imkanları bu gün" mövzusunda inşə yazın.

1. Tələffüz qaydalarını gözləməklə şeiri intonasiya ilə oxuyun.

Dil açanda ilk dəfə “ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.

Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizlə *əhdi-peymanımızdır*.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.
Bu dil əcdadımızın bizə *miras* verdiyi
Qiymətli xəzinədir ... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Ana dilim, səndədir xalqın əqli, **hikməti**,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə *dil açmış*.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
Tarixi varaqlanır.
Səndə neçə min illik mənim mədəniyyətim,
Şan-şöhrətim saxlanır.
Mənim adım-sanımsan,
Namusum, vicdanımsan!

Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.
Bu dil *əcdadımızın* bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək!

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən
fasonlu ədəbazlar!
Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi,
Sizlərə qənim olsun!

Bəxtiyar Vahabzadə

Şair nə üçün ana dilimizi
“xəzinə” adlandırır?

ORFOEPIYA

Düzgün tələffüzü deyін.

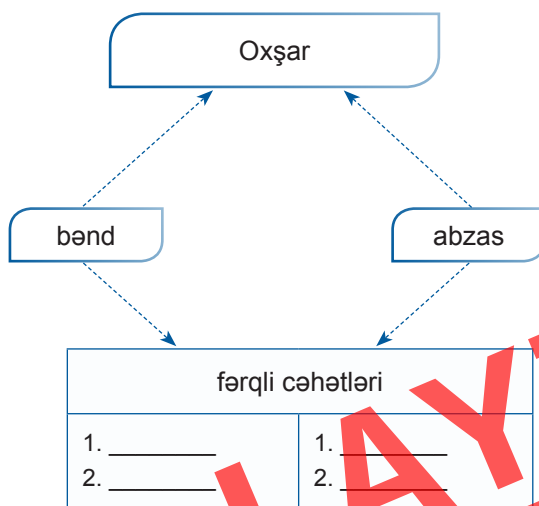
- söyləyirik – [.....]
- qüdrətinlə – [.....]
- fasonlu – [.....]

2. Müəllif nə üçün oxucunun diqqətini ilk dərsləyin adına cəlb edir?
3. Şeirə son bəndinə münasibət bildirin. *Ana dilində danışmağı özünə ar bilən* ifadəsinin mənasını izah edin. Belə insanlara rast gəlirsinizmi? Onlara münasibətiniz necə olmuşdur?
4. Sizcə, dilimizin tarix və mədəniyyətimizlə hansı əlaqəsi vardır? Fikrinizi faktlarla əsaslandıraraq ümumiləşdirin.
5. Şeirdəki əsas fikri müəyyən edin.
6. Şeirdən aldığınız təəssürat əsasında bir cümlə ilə dilinizi vəsf edin.

7. Sxem əsasında yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın.

8. Şeirdə tünd şriftlə verilmiş sözlərin qarşılığını tapın.
9. Şeirdə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin məna çalarlarını izah edin.
10. Aşağıdakı sxemi tamamlayıb fikirlərinizi izah edin.

✓ Bu müqayisə sizə nə verdi?

11. Aşağıdakı nümunə əsasında mətnin məzmununu saxlayıb əlavələrinizi etməklə şeiri nəsrə çevirin.

Şeirin misralarının nəsrə çevrilmiş forması	Əlavələr
1. Dil açanda ilk sözünüz ana olur. (şeirin ilk misrası)	1. Ən müqəddəs, ən çətin kəlməni ilk dəfə məhz öz dilimizdə səsləndiririk.
2. Bizim ilk dərsləyimiz də ana dili adlanır. (şeirin 2-ci misrası)	2. Bu doğma kəlmə məktəbə gedəndə yol göstərən, ətraf aləm haqqında bizə məlumat verən dərsləyimizin adını daşıyır, bizimlə qoşa addımlayır.
3. Doğma dildə eşitdiyiniz ilk mahnımız olan laylamız anamızın bizə verdiyi südlə ruhumuza hopur (şeirin 3-və 4-cü misraları)	3. Hələ körpə ikən eşitdiyiniz layla nəinki bizə doma dilimizi tanıdır. Eyni zamanda, mənəviyyatımız, adət-ənənələrimiz, tariximiz, ədəbiyyatımız, musiqimiz haqqında ilkin təsəvvür yaradır.

- 12. Şeir haqqında düşündüklərinizi yazın.
13. “Azərbaycan dili” dərsləyiniz haqqında (*istədiyiniz dərsləyi seçə bilərsiniz*) sorğu keçirin. Sorğunun nəticələrini ümumiləşdirib təqdimat hazırlayın.

LAYİHƏ

↓ maarifçi qadın

Azərbaycanda mənalı həyat yolu keçən dəyərli, ziyalı qadınlarımızdan biri Mədinə xanım Qiyasbəyliydir.

Mədinə xanım Qiyasbəyli 1889-cu ilin aprelinə Qazax qəzasının Salahlı kəndində Mehdi ağa Vəkilovun ailəsində dünyaya gəlmişdir. Mədinə xanım Qiyasbəylinin maarifpərvər bir nəsil-də, elmə, biliyə dəyər verən Mehdi ağanın ailəsində dünyaya gəlməsi onun gələcək həyatında mühüm rol oynamışdır.

Mədinə xanım ilk təhsilini evdə valideynlərindən almış, sonra Tiflis şəhərində “Müqəddəs Nina” qız məktəbində oxumuşdur. Təhsilini əla qiymətlərlə başa vuran Mədinə xanım kənddə qızlar üçün məktəb açmaq qərarına gəlir. Ancaq mollaları, gerilik tərəfdarları çox olan, insanları cəhalət məngənəsində sıxılan bir əyalət kəndində bunu həyata keçirmək o qədər də asan deyildi.

[Cama:t] qızlarını Mədinə xanımın məktəbinə verməyə cəsarət etmirdi. Bunu görən gənc Mədinə işə yaxın qohumlarının uşaqlarından başlayır. Əlbəttə ki, uğur qazanır. Yavaş-yavaş uşaqların sayı 30-a çatır.

* * *

1. [Mə:yyən] müddətdən sonra Mədinə xanım Qazaxda Xalq məktəbləri inspektoru təyin edilir və [ma:rif] işlərinin genişlənməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Bacarığı və savadı onu tezliklə tanıdır. Bakıya köçən Mədinə xanım 1920-ci ilin martında burada savad kursunun açılmasına nail olur. Martın 10-da kurs milli hökumətin qərarı ilə rəsmiləşdirilir. Mədinə xanımı sayca ikinci olan qadın axşam kursunun müəllimi təyin edirlər. Az müddətdə 20-yə qədər savadlanmaq istəyən qadın buraya [müra:cət] edir. Kursda Üzeyir Hacıbəyli, Xədicə xanım Ağayeva, Şəfiqə xanım Əfəndizadə dərs deyirlər.

2. Beləliklə, Salahlıda ilk kənd qız məktəbi formalaşır. Məktəbdə türk dili, hesab, təbiətşünaslıq, rus dili fənləri ilə yanaşı, musiqi dərsləri də tədris olunurdu.

ORFOEPIYA

Mətnə tələffüz formasında verilmiş sözlərin yazılışı hansı halda düzgündür?

- camahat – camaat
- məyyən – müəyyən
- maarif – marif
- müraciyət – müraciət

3. 1910-cu ildə Mədinə xanım Şəhriyar bəy Qiyasbəyovla evlənərək Dağ Kəsəmən kəndinə gəlin köçür. Canı ilə, qanı ilə işinə bağlı olan biri dağ kəndində boş durarmı?! Orada da tezliklə qızları təhsilə cəlb etməyin yolunu axtarmağa başlayır. Nəhayət, qısa zaman içində Dağ Kəsəməndə qız məktəbi açmağa nail olur.

1. Mədinə xanımı savad kursları açmağa nə vadar edirdi?
2. Sizcə, nə üçün insanların, əsasən, qadınların savadlanmasına imkan verilmirdi? Bu gün belə hallarla rastlaşırsınız mı?
3. Mətnin ikinci hissəsində abzasların ardıcılığını bərpa edin.
4. Hansı abzasda təkrarlar vardır? Onları aradan qaldırmağa çalışın.
5. Mətnə əsasən XX əsrin əvvəllərində təhsilə olan münasibəti müəyyənləşdirin.
6. Hər abzasdakı əsas fikri müəyyənləşdirib 1-2 cümlə ilə ifadə edin. Aşağıdakı sxemdən istifadə edin.

7. Cümlədə işlətməklə *dağ*, *qız* sözlərinin omonim olduğunu əsaslandırın.
8. *Cəhalət*, *əyalət*, *məngənə* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
9. *Ziyalı* sözünün sinonimini müəyyənləşdirin.

10. Mətnə altından xətt çəkilmiş mürəkkəb adların düzgün yazılıb-yazılmadığı haqqında fikir mübadiləsi aparın.

Tərkibində *şəhər*, *kənd*, *küçə*, *meydan*, *okean*, *dəniz*, *çay*, *körpü* və s. sözlər olan mürəkkəb adlarda **birinci söz böyük, ikinci söz kiçik hərflə yazılır**. Məsələn: *Sakit okean*, *Xəzər dənizi*, *Kür çayı* və s.

10. Mürəkkəb adların yazılışındakı səhvləri düzəltməklə mətnləri köçürün. Düzəlişlərinizi əsaslandırın.

I. Təqribən XIV əsrin sonu – XV əsrin əvvəllərində Şirvanşahların hakimi Dərbəndilər sülaləsi paytaxtı bol nemətli Şamaxıdan Bakı Şəhərinə köçürməyi qərara almışdı. Strateji baxımdan mühüm bir yerdə – təbii amfiteatr ilə əhatələnmiş rahat limanın sahilində yeləşən Bakının paytaxt seçilməsi təsadüfi deyildi. Şəhər bir sıra mənbələrdə Bakı dənizi kimi adlandırılan xəzər dənizində ən yaxşı limana malik idi. (*“Azərbaycan memarlığı XV-XIX əsrin əvvəllərində”*)

II. 1456-cı ildə samur çayı üzərində bir tərəfdə Cahan şahla Xəlilullah şirvanşahın birləşmiş qoşunları, digər tərəfdə Uzun Həsənin qoşunları və şeyx Cüneydin çoxsaylı tərəfdarları arasında baş verən savaşda sonuncu həlak olur. Buna bənzər şəkildə bir qədər sonra Şirvandakı döyüşdə Şəfəvi imperiyasının gələcək hökmdarı Şah I İsmayılın atası şeyx Heydər öldürülmüşdü. (*“Azərbaycan memarlığı XV-XIX əsrin əvvəllərində”*)

✓ II mətnə **şah** sözlərinin yazılışına diqqət yetirin, fərqli yazılışın səbəbini izah edin.

Mirzə, hacı, şeyx, seyid, şah, soltan, ağa, bəy, bəyim, xan, xanım və s. sözlər rütbə, ləqəb və titul bildirib sözlərdən əvvəl gəldikdə böyük, sözlərdən sonra gəldikdə isə kiçik hərflə yazılır: Mirzə Fətəli, Hacı Qara, Şeyx Nəsrullah, Seyid Əzim, Şah İsmayıl, Soltan Mahmud, Abbas mirzə, Nadir şah, Abbasqulu ağa, Fətəli xan, Heyran xanım.

12. “Maarifçi qadınlarımız” mövzusunda nəqli xarakterli mətn yazaraq qəzet materialı hazırlayın.

1-ci addım

❖ İlk növbədə, maarifçi qadınların siyahısını müəyyənləşdirin.

2-ci addım

❖ Onlardan biri haqqında (öz seçiminiz) ətraflı məlumat toplayın. Topladığınız məlumat içərisindən maraqlı və vacib olanları seçin.

3-cü addım

❖ Seçdiyiniz məlumatları əlaqələndirib mətn tərtib edin. Mətnin düzgün yazıldığına əmin olun.

1. Mətni düzgün intonasiya ilə oxuyun.

Nümunə:

Mücrünü öz yerinə qoyanda anaya o, indi ağır, əvvəlkindən qat-qat ağır gəldi.

İntonasiya şifahi nitqdə cümlələri müxtəlif vasitələrlə əlaqələndirən vasitədir.

Mətndə hər bir cümlə yüksələn tonla, başlayır, tədricən azalır və fasilə verilir.

Fasilə yazıda nöqtə, sual işarəsi, nida işarəsi və s. ilə qeyd olunur.

- ✓ Mətnədən bir neçə cümlə seçib səs tonunun qalxma və enməsinə şerti işarələrlə göstərin.
- ✓ Sonra mətni uyğun intonasiya ilə oxuyun.

O, gəlin köçəndə anası mücrü də qoydu cehizinin üstünə. “Gəlin mücrüsüz olmaz!”, – dedi.

Nənə yadigarı idi bu balaca, naxışları solğun mücrü. İndi də onun qisməti oldu.

O, üzük, qızıl saat və sırğalarını qoyardı mücrüyə. Mücrü paltar dolabında ən

yuxarı gözə qalxmışdı. Əzizlənirdi mücrü, sevilirdi mücrü...

Bir gün gəlin ana oldu. Əri hədiyyə ilə evə gəldi. Açıldı mücrü, cavan ana qızıl boyunbağını qoydu, örtüldü mücrü.

Və beləcə doldu mücrü.

Atanı müharibə apardı. Ehtiyacla əlbəyaxa oldu ana. Gecəsi gündüzə, gündüzü gecəyə qarışdı ananın. Ancaq itirmədi özünü, itirə bilməzdi ana!

Bir dəqiqə də işsiz durmadı, bir dəqiqə də. Lakin çatışmırdı qazancı. Beş uşağa çatışmırdı qazancı ananın!

Açıldı mücrü, örtüldü mücrü. Nişan şeyləri, ər hədiyyələri bazara ayaq açdı... Kədərlə açıldı mücrü, kədərlə örtüldü mücrü... Boşaldı mücrü...

Bir gün ananın ilki sevincək evə gəldi. Diplomla gəldi. İlk diplom idi ki, onların evinə qədəm qoyurdu. Ali məktəb diplomu.

Ana doluxsuna-doluxsuna diplomu dodaqlarına apardı, bədrinə basdı, gözələrində yaş görünəndə yadına çoxdan unudulmuş mücrü düşdü...

Ananın əlləri, mehriban əlləri mücrüyə toxunanda mücrü sanki cana gəldi, fərəhlə açıldı mücrü, diplomu ağuşuna aldı, gülümsədi, sevincək örtüldü mücrü. Evə ikinci diplom gəldi. Açıldı mücrü, örtüldü mücrü. Üçüncü... dördüncü... beşinci... Tamam doldu mücrü.

Ananın fikrinə münasibət bildirin. Sizcə, bu fikrdə hansı hikmət vardır?

Mücrü, adətən, zinet əşyalarını saxlamaq üçün istifadə olunan balaca sandıqcadır.

Textadan və metaldan düzəldilən mücrülər, əsasən, naxışlı olur. Oyma üsulu ilə salınan naxışlar milliliyi özündə təcəssüm etdirirdi.

Ana oxşadı mücrünü. Gözünün qabağına çox şeylər gəldi, çox şeylər!

Mücrünü öz yerinə qoyanda anaya o, indi ağır, əvvəlkindən qat-qat ağır gəldi.

Ana yanılmamışdı. O sərvət hara, bu sərvət hara?!

Son cümləyə münasibət bildirin.

- ✓ Hər iki mətni müqayisə edin.
Mətnlərdəki intonasiya eyni oldumu?
- ✓ Niyə? Hansı fərqi müşahidə etdiniz?

Gülhüseyn Hüseynoğlu

2. “O sərvət hara, bu sərvət hara” ifadəsi bu bölmədə öyrəndiyiniz hansı məndəki əsas fikirlə üst-üstə düşür? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Mətnin abzaslara düzgün bölündüyünü əsaslandırın.
4. Bu mətn dil xüsusiyyətlərinə görə əvvəlki mətnlərdən nə ilə fərqlənir?
5. Mətni bitkin hissələrə ayırın və hissələr arasındakı əlaqəni müəyyənəldirin. Hər bir bitkin hissədəki giriş, əsas və nəticə hissəni müəyyənəldirin (aşağıdakı nümunədən istifadə edin).

O, gəlin köçəndə anası mücrü də qoydu cehizinin üstünə. “Gəlin mücrüsüz olmaz!”, – dedi.

giriş

mücrünün cehiz verilməsi

Nənə yadigarı idi bu balaca, naxışları solğun mücrü. İndi də onun qisməti oldu. O, üzük, qızıl saat və sırğalarını qoyardı mücrüyə.

əsas hissə

mücrüyə bəzək əşyalarının yığılması

Mücrü paltar dolabında ən yuxarı gözə qalxmışdı. Əzizlənirdi mücrü, sevilirdi mücrü...

nəticə

mücrünün saxlanması

Nümunə:

- 7. *Qazanc* və *maaş* sözlərinin sinonim olub-olmadığını müəyyənləşdirin.
8. Mətnə məcazi mənada işlənmiş sözləri seçin. Həmin sözlərin həqiqi və məcazi mənalarını müqayisə edin. Həqiqi mənada müvafiq sözlərlə işlədin.
9. Göy rəngdə verilmiş *ağuş* sözünün əvəzinə *qucaq* və *qoyun* sözlərindən hansını işlətmək olar? Niyə belə hesab edirsiniz? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
- 10. Əgər mətnə mürəkkəb ad işlətməli olsa idiniz, hansı tip mürəkkəb adlardan istifadə edərdiniz? Həmin ifadələri düzgün yazın.
11. Necə düşünürsünüz, mətnə mücrü sözü nə üçün tez-tez təkrarlanır? Bu sözün işlənməsi mətnə ağırlıq gətirirmi?

Abzasdakı təkrarları aradan qaldırmaq üçün yeri gəldikcə isimlərdən və əvəzliliklərdən istifadə etmək lazımdır.

✓ *Necə düşünürsünüz, əvəzliliklərlə əvəzlənmə həmişəmi lazımdır?*

- 12. “Elm və sülh cəhalət və müharibəni məğlub edəcək” (Lui Paster) mövzusunda mühakimə xarakterli inşa yazın.

Siz indiye qədər təsvir və nəqli xarakterli esse, inşa yazmışsınız.

İndi isə mühakimə xarakterli inşa yazmağı öyrənəcəksiniz.

Mühakimə – hansısa bir anlayış haqqında fikir, mülahizədir.

✓

Mühakimə xarakterli inşa və esse yazmaq üçün təqdim olunan ardıcılığı gözləmək lazımdır.

1. Təqdim olunan yazının adı haqqında düşünün.
2. Haqqında mühakimə yürüdəcəyiniz obyekt seçin.
3. Seçdiyiniz obyekt əşya, hadisə və ya insan ola bilər.
4. Həmin obyektin sizin qəlbinizdə yaratdığı duyğuları müəyyənləşdirin. Bu, sevinc, fərəh, qəzəb, nifrət və s. ola bilər.
5. Bu hisslərin nə üçün yarandığını müəyyənləşdirməyə çalışın. Ona münasibətinizi bildirin.

1. Mətni oxumazdan əvvəl aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirin.

- *Bəxt* sözünün leksik mənasını izah edin.
- *Bəxtə inanmaq olar* fikrinə münasibət bildirin.

oxudan əvvəl

oxudan sonra

Sınıf müəllimimiz Çimnaz xanım elə aydın, elə gözəl danışır ki, biz hamımız maraqla ona qulaq asırıq. Həm sözləri gözəl və aydın deyir, həm də səsi gözəldir. Mənim ürəyimdə hamıdan gizlin bir neçə arzum var; biri odur ki, Çimnaz müəllim kimi gözəl və aydın danışım!

Dərsi izah edib qurtarandan sonra Çimnaz müəllim soruşdu:

– Kimin nə sualı var?

Fatma əlini qaldırdı:

– Müəllim, dərstdən kənar sual vermək olar?

– Olar! – deyə müəllim icazə verdi.

– Müəllim, bəxtə inanmaq olar, olmaz? – deyə Fatma nazik səsle soruşdu.

– Niyə soruşursan, Fatma? Yəqin ki, kiminləsə mübahisəniz olub, hə? – deyə müəllim Fatmadan xəbər aldı.

Fatma pörtüb qızardı, cavab vermədi.

Fatma da mənim kimidir. Yalan danışa bilmir, yalan danışanda özünü elə itirir ki, o saat yalan dediyi bilinir.

Bəxt haqqında Səfa ilə olan mübahisəmiz mənim yadıma düşdü.

Fatmanın susub qaldığını görən Səfa əlini qaldırdı. Müəllim ona söz verdi.

– Müəllim, bizim mübahisəmiz olub: mən deyirəm, adamın gərək bəxti olsun, Fatma deyir ki, bəxt-zad boş sözdür!

Səfa oturmaq istədi, lakin müəllim qoymadı:

– Mən istəyirəm, hərə öz fikrini sübut etsin, dəlil gətirsin – bəxtə inananlar da, inanmayanlar da. Odur ki sən başla, de görək, nəyə əsasən bəxtə inanırsan?

– Müəllim, neçə dəfə sınamışam. Elə gün olub ki, mən də, Hüseyn də dərsi hazırlamamışıq, amma siz, müəllim, məndən soruşmusunuz, Hüseyndən yox. Nə üçün? Çünki Hüseynin bəxti var, mənim bəxtim yoxdur. Hər şey də belə.

– Yaxşı, Fatma, indi sən də görək, niyə bəxtə inanmırsan?

– Çünki bəxt olsaydı, müəllim, Səfanın da köməyinə çatardı, sizi Səfadan dərş soruşmağa qoymazdı. Deməli, bəxt yoxdur.

Hamı güldü. Müəllim də güldü. **Lakin sonra sinfi sakit edib dedi:**

– Uşaqlar, sizə bir hekayə danışacağam. Nəticəni özünüz çıxarın. Bir kol-xozda iki briqadır var imiş: Əli və Məhəmməd. Əli heç bir işini vaxtında görməmiş, şumu gecikdirərmiş, torpağa toxumu gec səpərmiş. Məhəmməd ağacaların dibini mart ayında belləyib-boşaldanda Əli aprelin axırında ayılanmış, yayda və payızda onun sahəsi hamınınkindən az məhsul verəndə deyərmiş: “Neyləyim, mənim bəxtim yatıb!”

Bir dəfə onun bu sözünü eşidən ağıllı və zirək Məhəmməd ona deyir: “Ay bədbəxt, ..., !”

– Uşaqlar, buradan nə nəticə çıxarmaq olar?

Bir neçə uşaq əlini qaldırdı. Müəllim isə sözü Səfaya verdi.

– Səfa, sən də görüm, nə nəticə çıxarmaq olar?

Səfanın cavabını müəyyənləşdirmək üçün çərçivədə verilmiş sözləri ardıcıl düzmək lazımdır.

1	2	3	
bəxt	o nəticə	insanın öz işi,	
5	6	7	4
öz əməlidir!	Müəllim,	öz zəhməti,	çıxarmaq olar ki,

Mirzə İbrahimov

1. “Pərvizin həyatı” povestindən ixtisarla verilmiş hissəyə söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş ad qoyun. Seçiminizi əsaslandırın.
2. Nə üçün Çimnaz müəllim suala birbaşa cavab vermir, uşaqlara hekayə danışır?
3. “İnsan yalnız öz zəhməti və bacarığı sayəsində irəli gedə bilər” fikri ətrafında fikir mübadiləsi aparın. Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.
4. Mətni III şəxsin dilindən nəql edin.

- 5. *Kolxoz* və *briqadır* sözlərinin işlənmə əhatəsinə və mənşəyinə görə növünü müəyyən edin. Bunun üçün aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi xatırlayın.
6. *Bəxt*, *qismət*, *tələ* sözlərini sinonim hesab etmək olarmı? Fikrinizi izah edin.
7. *Mübahisə*, *münəqişə* və *bəhs* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.

- 8. Mətnə altından xətt çəkilmiş ifadələri cədvəl əsasən qruplaşdırın.

Söz birləşməsidir.	Söz birləşməsi deyil.	Cümlədir.
.....	.....	.....

9. Mətnə göy rəngdə verilmiş cümlələrdə söz birləşmələrini seçin.
10. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

Tərkibində küçə və meydan olan sözlərdə hər iki söz böyük hərflə yazılır.

Mürəkkəb adlar söz birləşməsi şəklində olur.

Söz birləşməsi müstəqil leksik mənası olan sözlərdən təşkil olunur.

Köməkçi nitq hissəsi söz birləşməsi tərkibində iştirak edə bilməz.

•

•

•

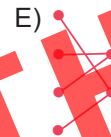
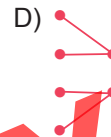
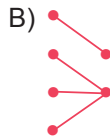
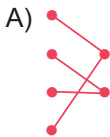
•

•

•

doğru

yanlış

10. Mətnəki frazeoloji birləşmələri seçib onları feili birləşmələrlə müqayisə edin.
11. Nöqtələrin yerinə lazım olan sözləri yazıb fikrinizi əsaslandırın.

- sualın cavabını bilməyəndə
- müəllimdən razı qalan
- nəsihətdən nəticə çıxarmaq

..... birləşmədir, çünki ..... .

- 12. *Axşamınız xeyir; salam, gecəniz xeyrə qalsın, görüşənədək* etiketlərindən istifadə etməklə “Dostumun babası ilə söhbət” adlı kiçik dialoq qurun. Dialoqu dərslindəki 1-ci dialoqun davamı kimi formalaşdırın, öyrəndiyiniz söz birləşmələrindən və mürəkkəb adlardan istifadə edin.

13. Bölməni yekunlaşdırarkən mətn hazırlayın.

Mətnin adı:

- “Mən bu bölmədən öyrəndim ki, ...”

Mətnin epigrafi:

- *Biliyin ağası olmaq üçün zəhmətin köləsi olmaq gərəkdir. (Onere de Balzak)*

Mətnin ideyası:

- Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük edə bilməz.

(Nizami Gəncəvi)

*Mətn hazırlamaq üçün
istiqlamət*

İstiqlamət:

- Bölmədə öyrəndiyiniz mətnləri yada salın
- Hər bir mətdə ifadə olunan əsas fikir.
- Mətnləri məzmun baxımından əlaqələndirən əsas cəhət.
- Mətnlərin təlqin etdiyi fikirlər.
- Mətnlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti.
- Ən çox bəyəndiyiniz mətn? Səbəbi?
- Bölmə ən çox nə ilə yadda qaldı?

TARİXİN DAŞ YADDAŞI

1. Bölmənin adına münasibət bildirin. Sizcə, burada nədən söhbət gedəcək?
2. Abzasların ardıcılığını müəyyənləşdirin. Sizcə, əsas nəyə diqqət yetirməlisiniz?
3. Tələffüz qaydalarını gözləməklə dialoqu oxuyun.

1 – İstanbulda 2 qitəni birləşdirən körpüyə, Peterburqun bəyaz gecələrində gəmi karvanlarını okeana yola salan asma körpülərə baxanda az qalır ki, mən də körpü salam.

– Hansını deyəsən? Körpic memarlığının incisi sayılan Naxçıvan-Bərdə abidələri, Bakı-Şirvan memarlıq kompleksləri, Şəki-Şirvan sarayları, adicə çay daşından ucaldılmış Gəncə-Ordubad imarətləri, karvansaralar, ovdanlar...

– Hələ müasir tikililər. Onlar nə qədər gözəldir! Bu gün Bakıya gələn turistlər bu şəhərin qeyri-adi gözəlliyindən heyranlıqla danışirlar.

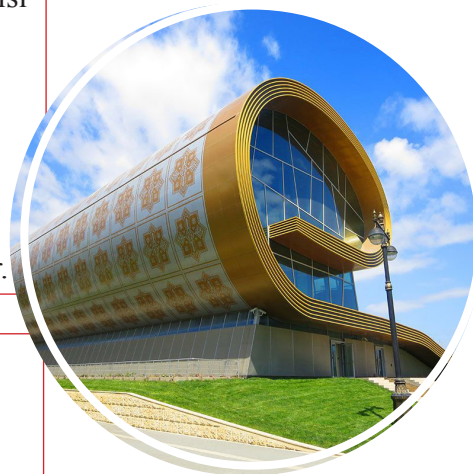
2 – Görürsən, Bakımız gündən-günə necə gözəlləşir?

– Hə, elədir. Müasir tikililər şəhərə xüsusi gözəllik verir.

– Tarixin şahidi olan memarlıq abidələri müasir tikililərlə bir *harmoniya* yaradır, tarixlə müasirliyi əlaqələndirir.

– Məncə, sabahın şəhərlərini yaradan memarların yalnız bir *fəlsəfəsi* var: təki insanlar rahat yaşasınlar, təki insanlar gözəllikdən zövq alsınlar.

– Hər daşında bir hikmət gizlənən, hər daşında tarixlərin nişanını yaşadan Azərbaycan memarlıq nümunələri xalqımızın nəyə qadir olduğuna əyani sübutdur.

İlk cümləyə hansı müraciət etiketini artırmaq olar?

“Sabahın şəhərləri” ifadəsinə münasibət bildirin.

3 – Türk şairi Nazim Hikmət Azərbaycanda olarkən demişdir: “Bu xalqın nəyə qadir olduğunu bilmək üçün baş sındırmayın, təkcə memarlıq abidələrinə baxsanız, bəs edər”.

– Teymurləngin saray *salnaməçisi* Şərafiddin əl Yəzidi “Zəfərnəmə” əsərində Səmərqənd saraylarını ucaldan azərbaycanlı ustaların yüksək sənətkarlığından ürək dolusu danışır və bu ustaların zorla Səmərqəndə aparıldığını qeyd edir.

– Orta əsr coğrafiyaşünası Əbdürrəşid Bakuvi Azərbaycana gələrkən iti axarlı Arazın üstündəki *Diya-əl-Mülk körpüsünün* möhtəşəmliyinə heyran qalmış, bu yüksək sənət əsərini “dünyanın yeddi möcüzəsindən biri” adlandırmışdır.

Sizcə, nə üçün N.Hikmət memarlıq abidələrini xalqın qüdrəti hesab edir?

Həqiqətənmə, memarlıq abidələri xalqın qüdrətini nümayiş etdirir?

4. Ölkəmizdəki müasir tikililər haqqında bildiyiniz məlumatlardan istifadə edərək dostların söhbətini davam etdirməyə çalışın.
5. Dialoqdan hansı nəticəni çıxardınız? Nəticəyə əsasən dialoqu adlandırın.
6. Hadisələri III şəxsin dilindən danışın. Bunun üçün səhifə 9-da verilmiş nümunədən istifadə edin.
7. Azərbaycanda dünyanın möcüzəsi sayıla bilən hansı abidələr var?
8. “Memarlığımız dünən və bu gün” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.
9. Mətnə göy rəngdə verilmiş cümlələrdə adı çəkilən abidələr haqqında hansı məlumata maliksiniz? Həmin abidələr haqqında məlumat toplayıb kiçik mətnlər tərtib edin. Bu mətnləri hansı tipdə (nəqli, təsviri yaxud mühakimə xarakterli) yazacağınızı özünü müəyyənləşdirin.

10. Dialoqda fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.
11. *Memarlıq, memar, memarlıq abidələri* dialoq üçün açar söz hesab edilə bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
12. *Müasir* sözünün sinonimini tapın və istifadə dairəsini izah edin.
13. Mətnədən məcazi mənalı sözləri tapın, onların müvafiq əsas sözlə əlaqəsini göstərin.

- 14. Hansı cümlələrdə söz birləşməsi var? Həmin söz birləşmələrinin tərəfləri bir-biri ilə necə əlaqələndiyini izah etməyə çalışın.
15. Qırmızı rəngdə verilmiş cümlədə sözləri əlaqələndirən şəkilçiləri qrammatik cəhətdən izah edin.
16. Verilmiş sözlərdən cümlə qurmaq üçün onları qrammatik cəhətdən əlaqələndirin. Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşüb nəticə çıxarın.
- Tarix, şahid, ol, memarlıq, abidə, müasir, tikili, bir, harmoniya, yarat*

Söz birləşmələrini və cümlələri yaradan sözlər mənə və sintaktik baxımdan əlaqələnilir.

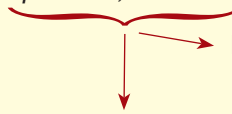
Sintaktik əlaqənin 2 növü var: *tabesizlik* və *tabelilik əlaqəsi*.

17. Dialoqda sadalanan sözlər olan cümlələri köçürün. Sizcə, həmin sözlər bir-birindən asılıdır mı?

Tabesizlik əlaqəsi ilə bağlanan sözlərin biri digərinə tabe olmur, hər biri aid olduğu sözlə əlaqələnilir.

*Apar, özün apar cəbhəyə bizi,
Apar qəlbimizi, iradəmizi. (S.Vurğun)*

 Hər iki söz “apar” sözü ilə əlaqələnilir.

tabesizlik əlaqəsində olan sözlər

Tabesizlik əlaqəsində olan sözlərin arasında vergül işarəsi qoyulur.

18. Mətdən tabesizlik əlaqəsində olan sözləri seçib yazın.

Bakı Azərbaycanın ən gözəl tarixi şəhərlərindən biridir. O, Xəzər dənizi sahilində amfiteatr şəklində yerləşir. Bakının dənizətrafı zonasında bir çox yeniliklər həyata keçirilir. Yeni, müasir binalar tikilir, köhnələr bərpa edilir.

Dənizkənarı bulvarda yerləşən Xalça Muzeyi, “Bakı Biznes Mərkəzi”, “Park bulvar”, “Bakı Kristal zalı” və başqa tikililər öz müasir görünüşü və gözəlliyi ilə hamını heyran edir. Dövlət Bayrağı Meydanı da Xəzərin sahilində – Bakı şəhərinin Bayıl sahəsində yerləşir.

✓ Mətdən mürəkkəb adları seçin.

✓ Dövlət Bayrağı Meydanının yaranması və açılışı barədə məlumat toplayıb təqdimat (nəqli, təsviri) hazırlayın.

Bayrağımız dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin rəmzidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2007-ci il noyabrın 17-də "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Gününün təsis edilməsi haqqında" sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncama əsasən, hər il noyabr ayının 9-u Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Günü kimi qeyd edilir.

*Sənsən azadlıq eşqim, sənsən Hürri, – deyəcəyəm
Ən son nəfəsimdə də sənə şəir deyəcəyəm.
Şuşada sən qonduğun daşa pir deyəcəyəm.
Çəkəcəyəm gözümə kölgən düşən torpağı,
Azərbaycan bayrağı!
Azərbaycan bayrağı!*

(Rəhim Qasrçaylı)

- Verilən materiallardan istifadə etməklə əlavə məlumatlar da toplayıb "Bayrağım kimliyimdir" adlı təsviri (nəqli) xarakterli esse yazın.

...Çoxdanın əhvalatıdır. İnstitutda oxuduğum vaxtlar idi. Xoş bir təsadüf nəticəsində maestro Niyazinin evində ziyafətdə iştirak etmək xoşbəxtliyi mənə nəsib olmuşdu.

Maestro Türkiyədən təzəcə qayıtmışdı. O, bir il idi ki, İstanbulda Çaykovskinin “Qaratoxmaq qadın” operasını tamaşaya hazırlayırdı. Bütün ziyafət iştirakçıları: respublikanın tanınmış elm, mədəniyyət, incəsənət xadimləri, yaxın dostlar, qohumlar maestronun şirin türk ləhcəsində söylədiyi təəssüratlara, müasir türk musiqisi və sənətçiləri haqqındakı mənalı mülahizələrinə məmnuniyyətlə qulaq asırdılar.

Mənim üçün – böyük sənət yoluna yenidən qədəm qoymuş tələbə memar üçün maestro Niyazinin hər fikri, hər mülahizəsi son dərəcə qiymətli idi. Odur ki yaranmış qısa pauzadan istifadə edərək cürətlənib maestrodan soruşdum:

– Hörmətli maestro, söhbətinizə müdaxilə etdiyimə görə məni əfv edərsiniz, lütfən, aydınlaşdırın, ümumiyyətlə, sənətdə müasirlik nə deməkdir?

Maestro mənə tərəf dönüb əvvəlcə gülümsədi, sonra ciddi görkəm alıb belə dedi:

– Yavrum, siz hələ çox gəncsiniz, bu sözlərimi yadınızda yaxşı saxlayın: köhnəlmiş və ya müasir sənət əsəri olmur. Əgər əsər yüksək sənətkarlıqla yaradılmışsa, demək, o, həmişə, bütün dövrlərdə müasirdir. Özünüz deyin, Şekspirin hansı əsəri bütün dövrlər üçün müasir deyil?

Sonra isə o, üzünü qonaqlara tutub, bir qədər sinirli əlavə etdi:

– Bizim bəzi özündən?razı bəstəçilərimiz mənim iradlarımdan, öyüd?nəsihətlərimdən inciyirlər, “biz müasir ruhda yazırıq” söyləyirlər, əcəba, Üzeyir bəy bu?gün də müasir deyilmi?

Qonaqların hamısı maestronun fikri ilə razılaşdı.

Bu xoş görüşdən illər keçdikdən sonra mən dərk etdim ki, böyük Niyazinin sənət meyarı memarlığa

ORFOEPIYA

Hansı düzdür?

- [müasirrix'] – [ma:sirrix']
- [tə:ssürat] – [tə:sürat]
- [müra:cət] – [müra:ciət]
- [zi:yafət] – [ziya:fət]

ORFOQRAFIYA

Bitişik, defislə yoxsa ayrı?

- özündən?razı
- öyüd?nəsihət
- ağ?saqqallar
- bu?gün

Müasirlik dedikdə nə başa düşünürsünüz?

Maestronun sualına siz necə cavab verərdiniz? Fikir mübadiləsi aparıb dialoq qurun.

nə qədər də uyğun gəlir!.. Dönə-dönə əmin oldum ki, biz BU GÜNÜN me-
marlığını yaradarkən KEÇMİŞƏ kor-koranə yox, *novatorcasına*, yeni baxışla
müraciət etməliyik. Ağ?saqqallara, müdriklərə müraciət edən kimi! Ehtiramla,
hörmətlə, amma yeni baxışla...

Ömər Qoçulu
“Daşa dönmüş musiqi” kitabından

1. Mətni adlandırın və əsas fikri müəyyənləşdirin.
2. Dialoqda işlənən “müasirlik” sözünün ifadə etdiyi məna ilə (səh.33) mətndə işlənən “müasirlik” sözünün mənasını qarşılaşdırın. Eynilik gördünüzmü? Niyə belə hesab edirsiniz?
3. Mətnə bu gün və keçmiş sözlərinin böyük hərflə verilməsinin səbəbini izah edin.
4. Mətndəki hansı fakt sizi daha çox təsirləndirdi? Niyə?
5. Müasirlik dedikdə, nə başa düşürsünüz? Fikirləriniz maestronun fikirləri ilə üst-üstə düşürmü?
6. Suallardan hansına mətnə cavab tapmaq olmaz?
  - Mətnə hansı Azərbaycan bəstəkarının adı çəkilir?
  - Niyazi hansı baleti tamaşaya hazırlayırdı?
  - Marstonun izahına görə Şekspir niyə müasir hesab edilir?
  - Sənətdə müasirlik nə deməkdir?
  - Gənc memar nə üçün maestronun evinə dəvət olunur?
7. Maestro Niyazi haqqında məlumat toplayın. Ona “maestro” deyə müraciət edilməsinin səbəbini araşdırın. Onun haqqında kiçik mətn hazırlayıb mətnin uyğun bildiyiniz hissəsinə əlavə edin.

8. *Əfv edərsiniz, lütfən, yavrum, sinirli, əcəba* sözlərini qarşılığı ilə əvəz edib cüm-
lədə işlədin. Sizcə, hansının işlənməsi daha məqsədəuyğundur?
9. Fərqləndirilmiş sözlərin sinonimlərini tapın. Onlar həmişə bir-birini əvəz edə
bilirmi?
10. Mətndəki etiketləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.
11. Mətnə tabəsizlik əlaqəsində olan sözləri seçib yazın.
12. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələri seçib yazın, asılı sözləri müəyyənləşdi-
rib əsas sözlə necə əlaqələndiyinə diqqət yetirin.

Tabelilik əlaqəsində olan sözlər biri digərindən asılı olur.

Bu asılılıq, adətən, ismin hal, mənsubiyyət, xəbərlilik şəkilçiləri vasitəsilə yaranır.

Məs.: Niyazinin sənəti

Mən soruşdum.

asılı tərəf <----Türkiyədən qayıtdı. ----> əsas tərəf

13. Mətnə qırmızı rəngli ifadələrin tabelilik əlaqəsi ilə əlaqələndiyini izah edin.

14. Mətnə mötərizədə verilmiş sözləri əlaqələndirib cümlələri tamamlayın.

Azərbaycanda qədim (*qurğular, geniş, yayılmaq, bir, növ*) kurqanlardır.

(*Tədqiqatçı*) Kiçik Qafqazın ətəklərini, haqlı olaraq, "kurqanlar bölgəsi və kurqanlı çöllər" (*adlandırmaq*). Abşeron ərazisində e.ə. III–II minilliklərə aid çoxlu sayda (*kurqan, var*). Onlar Dübəndidə, Türkan kəndləri yaxınlığında və (*Abşeron, yarımada, quzey, sahil*) digər (*sahə, aşkar edilmək*). (*Goranboy, rayon, ərazi*) kurqanlarla çox zəngindir. Burada Şadlı kəndi yaxınlığındakı düzənlikdə böyük və kiçik (*süni, təpəcik, ibarət*) geniş kurqan sahəsi mövcuddur.

✓ **Kurqan** sözünün leksik mənasını aydınlaşdırın.

✓ Mətnə yazılışı ilə deyilişi fərqlənən sözləri müəyyənləşdirin.

15. Mətni oxuyun, tabelilik və tabesizlik əlaqəsində olan sözləri seçib yazın

İnsan zəkası inkişaf etdikcə tağbəndli məbədlər, təmtəraqlı imarətlər, uca göydelənlər bütün dünyanı tutdu. Obalar, şənlilər şəhərlərə çevrildi, əlçatmaz, ünyetməz buzlaqlar diyarına da, göylərindən od yağan səhralara da iz düşdü, yol açıldı. Bir vaxt gildən, kərpicdən, daşdan qurub-yaradan memarlar sürət və texnika əsrinin bütün imkanlarından istifadə etmək üçün yeni, müasir materiallara əl atdılar: beton, şüşə, plastika, metal...

Amerikanın, Avropanın iri şəhərlərində dəbdə olan ən müasir memarlıq üslubu sayılan Xaytek üslubunda beton, şüşə, plastika və metaldan yaranan memarlıq əsərləri son dərəcə qeyri-adi.

Parisin, əsasən, klassik üslubda ucaldılmış imarətləri arasında Pompidu İncəsənət Mərkəzi qeyri-adi görkəmi ilə görənləri heyran edir. Bu mərkəzin müəllifləri, Xaytek üslubunun əsasını yaradan memarlar Rentso Piano və Riçard Rocersdir.

"Xaytek" ingiliscə *yüksək texnologiya* sözlərinin qısaldılmış şəklidir.

✓ Sizcə, respublikamızda Xaytek üslubunda tikilmiş binalar varmı?

✓ Mətnəki məlumatdan istifadə edərək həmin binaları müəyyənləşdirməyə çalışın.

- 16. Müasir Azərbaycan memarlarından kimləri tanıyırsınız? Onlar haqqında məlumat toplayıb kiçik məqalə yazın.

❑ **Məqalə yazmaq üçün yaddaş:**

1. İlk növbədə mövzunu müəyyənləşdirin.
2. Müxtəlif mənbələrə müraciət edərək məlumat toplayın.
3. Mövzuya öz münasibətinizi bildirin.
4. Nəticə yazın.

Giriş hissə

Heykəltəraşlıq çətin bir sənətdir. Bunun üçün xüsusi bir istedad, güclü əl, dəqiq iş planı, materialla işləmək, öz cizgilərini qabarıq və ifadəli göstərmək bacarığı tələb olunur.

Adətən, heykəltəraşlıq sənəti haqqında danışılanda bu sahənin mütəxəssisləri kimi daha çox kişilər haqqında danışılır. Ancaq unutmamaq olmaz ki, bu mürəkkəb sahənin nümayəndələrinə qadınlar arasında da rast gəlinir.

Əsas hissə

“Müqəddəs Nina” məktəbinin məzunu olan Zivər Məmmədova öz istedadı və bacarığı ilə hamının diqqətini cəlb etmiş, gənc yaşlarından müxtəlif layihələrə cəlb olunmuşdur. Fəaliyyətə rəssam kimi başlamışdır.

Zivər xanım Azərbaycan mədəniyyəti tarixində nəinki ilk qadın heykəltəraş, hətta peşəkar skripka ifaçısı olan ilk qadın kimi də iz qoymuşdur. Bir müddət Üzeyir Hacıbəylinin tələbəsi olan və onu əfsanəvi şəxs hesab edən, bəstəkarın musiqi dünyasına bələd olan Z.Məmmədova müəlliminin portretini çəkmək qərarına gəlir. Maraqlıdır ki, bu rəsm əsəri Ü.Hacıbəylinin naturadan çəkilmiş yeganə portreti kimi tarixə düşüb. Getdikcə püxtələşən gənc heykəltəraş sonralar daha bir müəllimi – rəssam Əzim Əzimzadənin Fəxri xiyabandakı büstü üzərində çalışır və işini uğurla başa vurur.

Nəticə

Çəkdiyi portretlər əsasında hazırladığı abidələr əzəməti və özünəməxsusluğu ilə dərhal diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan qadınının incəsənətin bütün sahələrində milli mədəniyyətin inkişafına, peşəkar heykəltəraşlıq məktəbinin təşəkkülünə verdiyi töhfələr danılmazdır.

Əziz şagirdlər! Bu bir nümunədir. Təqdim olunan yaddaşdan istifadə edərək özünüz də istədiyiniz mövzuda məqalə yazıb birləşin.

Yazdığınız məqaləni layihə kimi hazırlayacağınız qəzetin uyğun səhifəsində yerləşdirin.

1. Mətnə altından xətt çəkilmiş yerlərdə abzasları əlaqələndirmək üçün müvafiq cümlələr əlavə edin.

Muğan enlikürəkli, sağlambədənli, ağıllı, mərd və qoçaq bir oğlan idi. Qəbilə qızlarının çoxu ona vurulmuşdu. Muğan isə Zivər adlı bir qızı sevirdi. Hər ikisi bir obada böyümüş, at çapmış, qılınc oynatmışdılar. Əvvəllər oyun və yarışlarda bir-birinə üstün gəlmək üçün səy göstərər, sonra isə oyunu heç-heçə qurtarardılar. Muğan Zivəri görərkən qızarar, danışmağa söz tapmaz, nitqi tutulardı.

Sizcə, mətnə xalq niyə oyunların heç-heçə qurtarmasını vurğulayır?

Atəşgahlarda dua mərasimi zamanı igidlərə xoşbəxtlik arzulanırdı. Gündoğan ölkənin xalqı da bu igidlə öyünər, fəxr edərdi. El ağsaqqalları iftixarla deyərdilər:

– Bizim Muğanımızın canı nə qədər sağdır, adamlarımız azad gəzəcək, sürümüz arxayın otlayacaq, yamyaşıl meşələrimiz, durnagözlü bulaqlarımız, cüyürlü çöllərimiz yadellilərin tapdağını görməyəcəkdir.

Bax Muğan elin hörmətini, məhəbbətini belə qazanmışdı.

Xoşbəxtlik saati yaxınlaşırdı. Lakin el adəti var idi. Onu icra etməyincə toy adətinə başlamaq olmazdı. İlk növbədə, oğlan və qız nəslə yoxlanardı, qohumları öyrənildirdi. El adətinə görə, qohumla ailə qurmaq olmazdı. Sonra “məhəbbət” sınağı başlanardı. Son sorğu və son söz qızın atasının idi. Zivərin atası vəfat etmişdi. Odur ki bu işi anası icra etməli idi. _____

– Mən bu qohumluğa razıyam. Lakin izdivacla əlaqədar bir tələbim var: bizim el aləqəqlərində və bir-birindən çox aralı yaşayır. Düşmənin hücum edərkən sığınacaq yerimiz olmur. Muğan, sən küçələrini enli, ətrafı hasarlı bir şəhər salmalısən. Şəhər çay üzərində, dəniz kənarında salınmalıdır. _____

Ana tələbində haqlı idimi?

_____. Muğan ruhdan düşdü. Ağsaqqallar ona ürək-dirək verdilər:

– Oğul, qorxma. Bizim xalq əməksevərdir, səni darda qoymaz. Biz elliklə qolumuzu çırmalayıb daş daşıyırıq, gözəl bir şəhər salırıq. Atalar: “Elin gücü, selin gücü”, – demişlər.

Hamı qolunu çırmalayıb işə girişdilər. Muğan ruhlandı. Elin gücü ilə dənizin kənarında ətrafı qırmızı kərpicdən hörülmüş bir şəhər salındı. Şəhərin darvazası Xəzərin **ləpə döyəninə** açıldı.

Şəhərin dəniz kənarında salınması tələbi nə üçün idi?

Bundan sonra toy məclisi başlandı.

Xalq bu təzə şəhəri öz igid və qəhrəman oğlunun adı ilə “Muğan” adlandırdı.

2. Mətnə xalqımıza məxsus hansı keyfiyyətlər və dəyərlər sadalanır?
3. Şəhər salmaq arzusu, sizcə, nəyə işarədir?
4. Əsərin əsas ideyasını müəyyənəldir.
5. Hadisələrin reallığa uyğun olub-olmadığı haqqında fikir mübadiləsi aparın. Ədəbiyyat dərində öyrəndiklərinizdən istifadə edib mətnin əfsanə və ya rəvayət olduğunu əsaslandırın.
6. Yaşadığınız ərazinin adı ilə bağlı əfsanə mövcuddurmu? Onlar haqqında yoldaşlarınızla müzakirələr aparın.
7. Hazırda respublikamızda yeni şəhər (qəsəbə, kənd) salınırmı? Bildiklərinizi təsvir edib mətnlə əlaqələndirin.

8. Abzasları ardıcıl düzməklə Sumqayıt şəhərinin yaranması haqqında əfsanəni öyrənə bilərsiniz.

1

Tayfanın yaşadığı yerin kənarından böyük bir çay axırmış. Bu çayda nəhənk bir əjdaha peyda olubmuş. Camaat əjdahanın qorxusundan suya yaxın düşə bilmirmiş.

2

Dərdə dözməyən Ceyran çöllərə üz tutur və bir gölə düşüb boğulur. Onların ölümündən sonra tayfa yaşadıkları yeri Sumqayıt, Ceyranın batdığı yeri Ceyranbatan gölü adlandırır.

3

İndiki Sumqayıt şəhərinin yerində qədimdə azərbaycanlılardan ibarət bir tayfa yaşayırmış. Tayfa özünün igid oğlanları və gözəl qızları ilə məşhur imiş.

4

Bu qərarı eşidən Sum bir neçə igidlə başçının yanına gəlir. Gündə bir qurban verməklə tayfanın tədricən məhv olmasına etiraz edir. Tayfanın igidlərini əjdahanı öldürməyə çağırır. Tayfa başçıları buna etiraz edir və Sum təklənir.

5

Növbə sevdiyi Ceyranın ailəsinə çatanda qızın ölümünə razı olmayan Sum əjdahaynan vuruşmağa gedir. Bunu bilən Ceyran "Sum, qayıt, Sum, qayıt!" – deyərək onu haralayır. Qız çaya çatanda suların qırmızı rəngə boyandığını görür, başa düşür ki, əjdaha Sumu parçalayıbdır.

6

Çaya yaxın düşəni əjdaha o saat parçalayıb yeyirmiş. Tayfa başçılarının yalvarışlarından "insaf" a gəlib "güzəşt"ə gedən əjdaha suyun müqabilində gündə onlardan bir adam istəyir. Əlaçsız qalan tayfa başçıları bununla razılaşırlar.

Əfsanə inandırıcıdır, ona görə ki...

Əfsanə inandırıcı deyil, ona görə ki...

✓ Fikirləri tamamlayın.

✓ Mətnə tələffüz formasında verilən sözləri müəyyənləşdirin və tələffüzdəki fərqlənmənin səbəbini izah edin.

► 9. “Muğan” mətnində məcazi mənalı sözləri tapın, onları həqiqi mənada işlədin. Müqayisələr aparın.

10. Bu izahlardan biri mətndə qırmızı rəngdə verilmiş sözün leksik mənasıdır:

- Dınizin, çayın, gölün quru ilə birləşdiyi yer.
- Daim ləpələr çarpan sahil xətti.
- Dəniz suyunun geniş çay mənşələrini basması nəticəsində əmələ gələn dayaz dəniz körfəzi.

11. Aşağıdakılardan biri *izdivac* sözünün leksik mənasıdır. Həmin sözün qarşılığını tapın.

- evlənmək;
- ayrılmaq;
- evlənmənin qanuni şəkli salınması.

12. Frazеoloji birləşmələri seçib qarşılığı ilə əvəz edin.

► 13. Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər artırıb yazın. Həmin şəkilçilərin artırılma səbəbini izah edin.

- Dünya... xoşbəxtdir yalnız o kəslər
Ki, öz çöreyi... dostlarla yeyər. (*N. Gəncəvi*)
- Bir qarı... saldığı körpü... su aparır. (“*Qarıkörpü*” əfsanəsindən)
- Bir el... ruhu..., dili... ancaq
Kağızlar üstündə bölmək asandır. (*B. Vahabzadə*)

✓ *Hikmətli fikirlərdən hansı “Muğan” mətninin məzmunu ilə səsleşir?*

14. “Muğan” mətninin birinci abzasındakı hal şəkilçili sözləri seçərək əlaqəyə girdiyi sözlə birlikdə yazın, onların söz birləşməsi və ya cümlə olduğunu əsaslandırın.

Nümunə: *qəbilənin qızları*

15. “Muğan” mətnində altından xətt çəkilmiş cümlələri tabellik əlaqəsi baxımından təhlil edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Hər iki cümlə düzgün işlənmişdir, çünki _____
2. Hər iki cümlədə yanlışlıq vardır, çünki _____
3. Birinci cümlə düzgün, ikinci cümlə yanlış işlənmişdir, çünki _____
4. Birinci cümlə yanlış, ikinci cümlə düzgün işlənmişdir, çünki _____

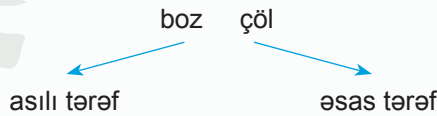
16. Mətni oxuyun, qrammatik şəkilçi qəbul etmədən biri digəri ilə əlaqələnen sözləri seçin.

Çoxlu gül-çiçəyi olan yerləri xalqımız “gülüstan” adlandırmış, susuz, boz çölləri laləzara çevirməyə çalışmışdır. Yəqin ki, hər yerin gülüstana çevrilib abadlaşdırılması insanların sülh arzusu ilə bağlı olmuşdur. Hətta tikdikləri qalalara, türbələrə, saldıqları kəndlərə belə “Gülüstan” adı vermişlər.

Tarixi mənbələrdə tez-tez adı çəkilən “Gülüstan” qalası, yəqin ki, güllü-çiçəkli yaylaq yeri olan bir ərazidə tikilmiş, həmin yerə uyğun adlandırılmışdır. Gülüstana qalası Şamaxı şəhərinə çox yaxın olub, ətraf ərazidən 180-200 m hündürlükdə yerləşir. IX əsrə aid olsa da, Gülüstan qalası XII–XIII əsrin əvvəllərində köklü şəkildə yenidən qurulmuş və möhkəmləndirilmişdir. Şiddətli dağıntıya uğradığından Gülüstan qalasının bütöv qapalı quruluşundan bizim dövrümüze dağ relyefində “pəren-pəren düşmüş” tək-tək bürç və divar bölümləri qalmışdır.

(“Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycan memarlığı” kitabından)

Nümunə:

tərəflər heç bir şəkilçi qəbul etmədən biri digərinə tabe olur.

- ✓ Seçdiyiniz nümunələr içərisində söz birləşməsi varmı? Onların növünü müəyyənləşdirin və həmin birləşmələrin yaranmasında sintaktik əlaqələrin rolunu izah etməyə çalışın.
- ✓ Mətdən mürəkkəb adları seçib onların düzgün yazıldığını əsaslandırın.

17. “Yaşadığım ərazidə müasir şəhərsalma” mövzusunda nəqli xarakterli inşa yazın.

18. “Tariximizdə Gülüstan adlı məkanlar” başlığı altında təqdimat hazırlayın.

Mən lüğət tərtibi işini davam etdirirəm...

1. Tələffüz qaydalarını və intonasiyanı gözləməklə şeiri oxuyun.

Atıb imzasını hər kəs varğa,
Əyləşir sakitcə keçib yerinə.
Eynəkli cənabla təsbehli ağa
Qalxıb əl də verir biri-birinə.

Hökmü gör nə qədər böyükmüş anın,
Möhür də basdılar varğa təkrar.
Yox, varğın deyil, Azərbaycanın
Köksünə dağ boyda dağ basdı onlar.

Neçə vaxt səngərdə hey ulaşıdılar,
Gülüstan kəndində sövdalaşıdılar.
Bir ölkə ikiyə
Ayrılısın deyər!..
Tərəflər qol çəkdi müqaviləyə.

Dolandı zamanə, döndü qərinə,
Şairlər od tökdü yenə dilindən.
Vurğunun o həsrət nəğmələrinə
Şəhriyar səs verdi Təbriz elindən:

Gülüstan kəndinin gül-çiçəkləri
Bir günün içində soldu-saraldı.
“Gülüstan” bağlandı o gündən bəri,
Bu kəndin alnında bir ləkə qaldı.

“Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Qovuşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən.
Bir görəydim, ayrılığı kim saldı,
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı”.

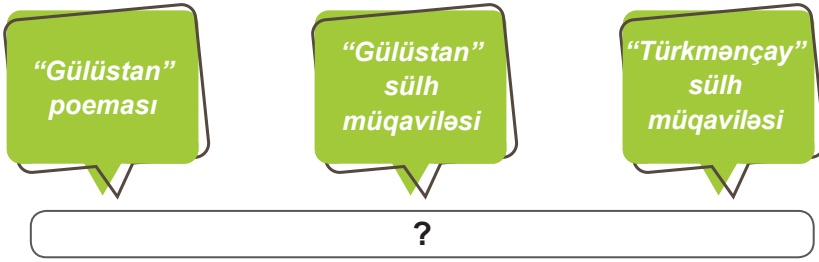
Bəxtiyar Vahabzadə

1813-cü ilin 12 oktyabrın-
da Gülüstan kəndində birinci
Rusiya-İran müharibəsinin
qurtarmasını bildiren müqavilə
imzalandı. Bu müqavilə
tarixə imzalandığı yerin adıyla
Gülüstan müqaviləsi kimi
daxil oldu. Müqaviləni İran
tərəfdən şahın vəkili Mirzə
Əbdülhəsən xan, Rusiya tər-
əfdən isə Ratişev imzalayır.
Bu sülh müqavilənin şərtlə-
rinə əsasən Şimali Azərbay-
can xanlıqlarından İrəvan və
Naxçıvanı çıxmaq şərtlə
yerdə qalan bütün xanlıqlar
(Lənkəran, Şirvan, Quba,
Bakı, Gəncə, Qarabağ, Şəki)
Rusiyaya verilir.

...Miyanədən ...üç verstlikdə,
Təbriz yolunda böyük olmayan
Türkmençay kəndi yerləşirdi.
Paskeviç dövründə İranın ya-
nın mərkəzlərində çətinliklə ta-
nınan bu kiçik kəndə öz adını
tarixdə qoymaq nəşib olmuşdu.
Paskeviç Türkmençaya yal-
nız ayın altısında gəldi. Onu
kəndin ətrafında ulanlar və
piyadalar batalyonu qarşıladı.
O, ordunu dolandı, əsgərlərlə
gülrüz salımlaşdı və onlar-
dan olduqca razı qaldı...
...Fevralın 9-da sonuncu
konfrans keçirildi.
Fevralın 9-dan 10-na ke-
çən gecə saat 24:00-da Abbas
Mirzənin münəccimi tərəfin-
dən müəyyən edilmiş vaxtda
sülh müqaviləsi imzalandı.

2. Mətnlərin dilini müqayisə edin. Hansı fərqləri gördünüz?

3. Sizcə, şeirdə hansı ölkənin ikiyə bölünməsindən söhbət gedir?

4. “Gülüstan” bağlandı dedikdə şair nəyə işarə edir?

5. Sizcə, şair eynəkli cənab və təsbehli ağa dedikdə kimləri nəzərdə tutur?

6. Bu əsərdə hansı tarixi müqavilədən söhbət gedir? Həmin müqavilə haqqında danışın və fikir mübadiləsi yürüdün.

7. B.Vahabzadə Şəhriyarın şeirindən nümunə gətirməklə nəyə işarə edir?

8. Şeir üçün hansı sözlər açar söz ola bilər?

9. Müqavilə, saziş, nota, bəyanat, ultimatum sözlərinin məna fərqlərini izah edin. Fikirlərinizi nümunələr əsasında ümumiləşdirin.

10. Sövdələşdilər, köks, imza sözlərini hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

11. Düz sözünün omonim və çoxmənalı olduğunu əsaslandırın.

12. Məcəzi mənalı sözləri müəyyənəşdirin.

13. Şeirdə hansı sözlər tələffüz formasında verilmişdir?

14. Şeirin üçüncü bəndində *Gülüstan* sözünün dırnaqda verilməsinin səbəbini izah edin.

15. Şeirdə *necə?*, *nə vaxt?*, *nə qədər?* suallarına cavab verən sözləri seçib əlaqələndiyi sözlə birlikdə yazın.

16. Cümlələrin ardıcılığını müəyyən edib kiçik mətn düzəldin və yanaşma əlaqəsində olan sözləri seçib yazın. Fikirlərinizi əsaslandırın.

(1) 1813-cü il *Gülüstan* müqaviləsi *Gülüstan* kəndində imzalanıb. (6) Tarixi *Gülüstan* müqaviləsi 1813-cü ilin oktyabrında bu qalada imzalanmışdır. (4) Lakin 1992-ci ilin iyun ayında hücum keçən Azərbaycan ordusu kəndi erməni işğalından azad edib.

(5) Gülüstan kəndi hal-hazırda Goranboy ərazisində yerləşir.

(3) Kəndin ərazisində 12-ci əsrdə tikilmiş Gülüstan qalası yerləşir. (2) Qala tam şəkildə dövrümüzə çatmasa da, müəyyən *bürcləri* qorunmuşdur. (7) Qarabağ müharibəsinin başlanğıcında erməni quldur dəstələri *havadarlarının* köməyi ilə kəndə nəzarəti ələ keçiriblər.

- ✓ *Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.*
- ✓ *Hansı cümləni çıxarsaq, mətnin məzmununa xələl gəlməz?*
- ✓ *Bölmənin əvvəlində N.Hikmətin "Bu xalqın nəyə qadir olduğunu bilmək üçün baş sındırmayın, təkcə memarlıq abidələrinə baxsanız, bəs edər" ifadəsi ilə yuxarıdakı mətnin məzmununu müqayisə edərək mühakimə yürüdün: abidələrimiz həm yaşadır, həm də bədnam hadisələrin şahidi olur".*

➤ **14.** Qarabağda məhv edilmiş abidələr haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Təqdimat hazırlamaq üçün aşağıdakı plandan və məlumat xarakterli mətnlərdən istifadə edə bilərsiniz:

□ **PLAN**

1. Qarabağda məhv edilmiş memarlıq abidələrinin və tikililərinin siyahısını toplayın və haqqında qısa məlumat verin.
2. Onların məhv edilmə səbəbini öyrənin.
3. Hadisəyə öz münasibətinizi bildirin.
4. Hadisəyə digərlərinin münasibətini öyrənib öz fikirlərinizlə tutuşdurun.
5. Nəticə.

Sözlərin vurğularını
və leksik mənalərini
müəyyənləşdirin.

1. Mətnin I abzasında sözləri əlaqələndirmək üçün müvafiq şəkliçilərdən istifadə edib cümlələr qurun, bitkin hissə yaradın. Bu hissənin mətnlə bağlılığını əsaslandırın.

Bakı, qədim, memarlıq, abidə, dünya, çox, şəhər, abidə, ilə, bəhs, girə bilmək, Böyük, bir, tarixi, dövr, yaşatmaq, bu, sənət, nümunə, əsas, etibarlı, ecazkar, şərq, elementlər, əsası, dünya, ən, qabaqcıl, məktəb, təcrübə, yararlanmaq, meydana gəlmək, Belə, gözəl, əsər, bir, neçə, müəllif, dövr, görkəmli, ziyalı, sayılmaq, Zivər bəy Əhmədbəyov, olmaq. O, yaratmaq, bənzərsiz, memarlıq, abidə, mədəni, *irs*, əvəzsiz, töhfə, bəxş etmək. Zivər bəy, peşəkar, Avropa, təhsil, almaq, və, 1918-1925-ci illər, Bakı, şəhər, memar, olmaq, ilk, azərbaycanlı.

Zivər bəy Gəray bəy oğlu Əhmədbəyov Bakıda gimnaziya təhsilini başa vurduqdan sonra 1893-cü ildə əlaçı tələbə kimi Sankt-Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutuna göndəriş almışdır.

Zivər bəy burada da fəal, bacarıqlı tələbə kimi tanınır və Sankt-Peterburqda fəaliyyət göstərən Rusiya Memarlıq və Zərif Sənətlər İttifaqına üzv seçilir. Hələ tələbə ikən o, Sankt-Peterburqda Həsən bəy Zərdabi və İsmayıl bəy Qasıralı ilə görüşür. Bu görüş onun həyatında dərin iz buraxır. Həsən bəy onun dərin zəkalı, açıq fikirli bir gənc olduğunu vurğulayır, işinə böyük dəyər verir, fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyi məsləhət görür. Bu barədə Zivər bəy Əhmədbəyovun Həsən bəyə yazdığı bir məktubda oxuyuruq: “Sizinlə olan görüşüm hələ də xatirimdədir. Mənə vermiş olduğunuz töhfəni əsla unutmayacağam. İnənirəm ki, ən qısa zamanda görüşəcəyik”.

Zivər bəy ali təhsilini başa vurduqdan sonra təyinatla Bakıya gəlir, az vaxt ərzində Bakı qubernatorunun və *elitar* təbəqənin şəxsi malikanələrinin memarı kimi tanınır.

Həsən bəy Zərdabi niyə Zivər bəy Əhmədbəyova fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyi məsləhət görür?

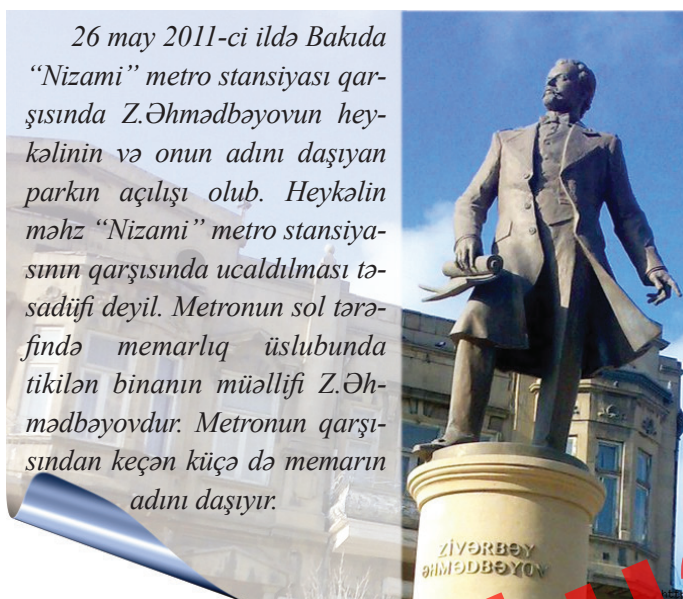

Zivər bəy Əhmədbəyov, sizcə, hansı töhfəni nəzərdə tuturdu?

Nabat Aşurbəyli Bakı şəhərində tikdirdiyi (1905-1914-cü illər) Təzə Pir məscidinin inşasında ilk diplomlu azərbaycanlı memar kimi Z.Əhmədbəyovun xidmətlərindən istifadə etmişdir. Nabat xanım Zivər bəyə xeyli vəsait verərək onu məşhur məscidlərin memarlığını öyrənmək üçün Şərq ölkələrinə *ezam etmişdir*. Səyahətdən sonra Zivər bəy bir sıra layihələrin: Şamaxıda Cümə məscidi, Bakıda Təzə Pir məscidi, Əmircanda Murtuza Muxtarovun tikdirdiyi məscidin və Bakıda neçə-neçə yaşayış evinin memarı olur.

1908-22-ci illərdə Əmircanda tikdiyi məscid Şərq memarlığının ən yaxşı incilərindən biri kimi **UNESCO-nun** tarixi abidələr siyahısına salınaraq qorunur.

Şamil Fətullayev-Fiqarov yazır ki, bir dəfə **AMEA-nın** Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda Orta Asiyadan olan bir alimin *dissertasiyasının* müdafiəsi keçirilirdi. *Opponentlərdən* biri memarlıq tarixi üzrə professor T.P.Kapтерева idi. O, otaqda Maştağa kəndinin məscidlərindən birinin şəklini gördü və coşqunluqla “Bu ki qotikadır”, – deyərək söyləndi. Mən sakitcə cavab verdim: “Tatyana Pavlovna, bu, Maştağa kəndinə məxsus Abşeronun əsl memarlıq nümunəsidir”. Daha sonra mən həmin kənddə 23 monumental məscidin və 27 hamamın olduğunu bildirdim.

26 may 2011-ci ildə Bakıda “Nizami” metro stansiyası qarşısında Z.Əhmədbəyovun heykəlinin və onun adını daşıyan parkın açılışı olub. Heykəlin məhz “Nizami” metro stansiyasının qarşısında ucaldılması təsadiqi deyil. Metronun sol tərəfində memarlıq üslubunda tikilən binanın müəllifi Z.Əhmədbəyovdur. Metronun qarşısından keçən küçə də memarın adını daşıyır.

2. Mətdəki faktları seçib “Maraqlı məlumatlar” başlıqlı yazı hazırlayın.
3. Mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı sual və tapşırıqlardan istifadə edərdiniz? Onları tərtib edib yoldaşlarınızla müzakirə edin.

➤ 4. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.

5. *Ecəzkar, bənzərsiz* sözlərinin sinonimlərini tapın.

➤ 6. “Zivər bəy Əhmədbəyov” mətnində çərçivəyə alınmış ixtisarlara artırılmış şəkilçilərin işlənmə məqamına diqqət yetirin. Siz də belə ixtisarlara tapıb onlara şəkilçi artırın.

Nümunə: BMT – BMT-yə

✓ *İxtisarlara şəkilçi artırarkən hansı qanunauyğunluğu müşahidə etdiniz?*

7. I abzasda cümlələri əmələ gətirən söz və söz birləşmələrini müəyyənləşdirin.

8. Sizcə, sintaktik əlaqələrin cümlənin yaranmasında rolu nədir? Sintaktik əlaqələr olmadan söz birləşmələri və cümlələr yarana bilərmi? Sözlər cümlədə yeni vəzifə qazana bilərmi? Bu suallara cavab vermək üçün mətnin birinci abzasında qurduğunuz cümlələrə istinad edin.

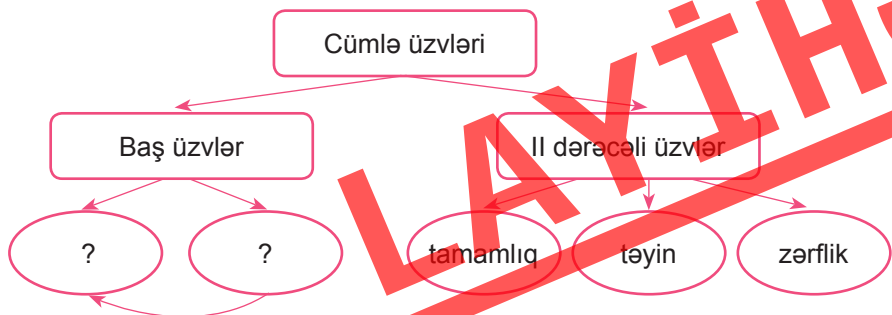
Söz və söz birləşmələri cümlədə digər sözlərlə məna və qrammatik cəhətdən əlaqəyə girir, suala cavab verərək cümlə üzvü olur.

Hər hansı bir sözün cümlə üzvü olması üçün müstəqil leksik mənaya malik olması, müəyyən suala cavab verməsi və cümlədəki sözlərlə sintaktik əlaqəyə girməsi vacibdir.

Məsələn:

Hər bir millətin tərəqqisi həmin millətin gənclərini alacağı tərbiyədən asılı olur. (U.Şekspir)

9. Aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizə əsasən sxemi tamamlamaqla (səh. 54) şərh edin.

10. Mətnə sözlər və söz birləşmələri arasındakı əlaqələri və onların cümlə üzvü olmasının səbəbini izah edin.

Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir. Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmişdir. Bu qala hökmdar Cavanşir tərəfindən tikdirildiyi üçün onun adını daşıyır. Qalanın inzibati mərkəz kimi istifadə olunduğu güman edilir. Qala İsmayılı rayonunun Talistan kəndindən 4 km şimalda, Ağcaçayın sağ sahilində yerləşir.

Müdafiə istehkamıdır. Qaladan təqribən 7 km məsafədə yerləşən “Qız qalası”na (İsmayılı rayonu Xanəgah kəndində) yeraltı yolun olması güman edilir. Qalanın heyətində heç yanda tapılmayan nadir güllər və bəzək ağacları bitir. Qalanın qərb divarları sürüşmə nəticəsində uçub dağılmışdır.

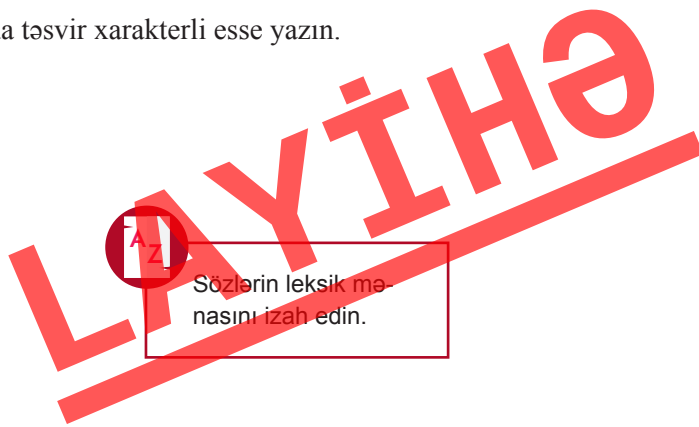
- ✓ İki cümləni birləşdirib bir cümlə qurun. Bu zaman məzmunun dəyişməməsinə çalışın. Verilmiş nümunədən istifadə edin.

Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir. Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmişdir.

Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmiş Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir.

- ✓ Cümlələrdə hansı dəyişiklik baş verdi? Bu dəyişikliyi yaratmaq üçün nədən istifadə etdiniz?

- 11. “Memar olsaydım...” mövzusunda təsvir xarakterli esse yazın.

12. Verilmiş mətnin birinci abzasında söz birləşmələrinin növünü müəyyənəldir. Altından xətt çəkilmiş ifadələrin fərqi izah edin.

Sentyabr ayının əvvəllərində "Elitar" gimnaziyada Şagird Özünüidarə Komitəsi yaradılmışdı. 11-ci sinif şagirdi İlayət komitə sədri seçilmişdi. Komitə təlim-tədris prosesində, məktəbin ictimai həyatında fəal iştirak edəcəyinə, nizamnamədə öz əksini tapan tələb və vəzifələri layiqincə yerinə yetirəcəyinə söz vermişdi.

Sizcə, komitə dekabr ayında hansı mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu?

Dekabr ayı yaxınlaşırdı. Qarşıda keçirilməsi vacib olan bir sıra mühüm tədbirlər vardı.

Komitə sədri bu məqsədlə keçirdiyi iclas, müzakirə olunan məsələlər barədə direktora şifahi məlumat verdi. Direktor iclasda müzakirə olunan məsələlərin, qəbul edilmiş qərarların sənədləşməsinə təvsiyə etdi.

Sizcə, komitə sədri İlayət iclasın gedişini sənədləşdirmək üçün hansı əməli yazı növündən istifadə etməlidir?

A) ərizə

B) protokol

C) izahat

☐ Protokol rəsmi sənəddir.

☐ Protokol yunan dilində olan *protok* (ilk vərəq) və *kolos* (yapışdırmaq) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Protokolun forması:

1. Protokol və onun nömrəsi vərəqin ortasında böyük hərflə yazılır.
2. Təşkilatın adı, tarix və keçirildiyi yer qeyd olunur.
3. İclasda iştirak edənlərin sayı göstərilir.
4. Müzakirə olunacaq məsələlər sadalanır (gündəlikdə duran məsələlər).
5. Müzakirə olunan məsələlərin və çıxışların qısa xülasəsi yazılır.
6. Sonra yığcam şəkildə bəndlər üzrə verilən qərarlar öz əksini tapır.
7. Sonda protokol sədr və katib tərəfindən imzalanır.

Q E Y D: İclası keçirmək üçün sədr və katib əvvəlcədən seçilir.

Protokoldan istifadə olunur:

1. Müxtəlif iclas, yığıncaq, müşavirə və konfranslarda;
2. Hər hansı bir dövlət qanununun, ictimai qaydanın pozulması zamanı tərtib olunmuş akta əlavələr ediləndə;
3. Dövlətlərarası saziş və müqavilələr bağlanan zaman keçirilən yığıncaqda.

PROTOKOL №2

İlyas Əfəndiyev adına "Elitar" gimnaziyada 2014-cü il noyabrın 28-də iclas keçirildi.

İştirak edirdi: Şagird Özünüidare Komitəsinin sədri, 12 nəfər üzvü, təşkilat işləri üzrə direktor müavini, katib

Gündəlik məsələ:

1. Sentyabr-noyabr aylarında görülmüş işlər haqqında hesabat (məruzəçi İnayət Ceyhunoğlu)
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günü münasibətilə keçiriləcək tədbirlər planının müzakirəsi və təsdiqi (məruzəçi mədəni-kütləvi tədbirlər üzrə məsul Adilə Hüseynli)
3. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə keçiriləcək konsert proqramının müzakirəsi və təsdiqi (məruzəçi Nərmən Şahbazlı)

Eşidildi: İclası giriş sözü ilə komitə sədri İnayət Ceyhunoğlu açdı. O, iclasdakıları gündəlikdə duran məsələlərlə tanış etdi, 1-ci məsələ barədə özü danışdı. Belə ki sentyabr-noyabr aylarında görülmüş işlər haqqında hesabat verərək müsbət cəhətlərlə yanaşı, müəyyən nöqsanları da sadaladı. Həmin nöqsanların tezliklə aradan qaldırılması üçün müəyyən göstərişlər verdi.

Digər məsələlər də bu qayda ilə müzakirə olunur və çıxışlar olarsa, protokolda qeyd olunur.

İclas müzakirə və çıxışları dinləyərək
QƏRARa alır:

1. Komitə sədri İnayət Ceyhunoğlunun hesabatı qənaətbəxş hesab edilsin.
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günü münasibətilə keçiriləcək tədbirlər planı təsdiq edilsin. Fotostendin, şagirdlərin əl işlərindən ibarət sərginin təşkili, ədəbi-bədii kompozisiyanın keçirilməsi, Fəxri xiyabanda liderin məzarını ziyarət etmə vaxtının dəqiqləşdirilib icra edilməsi üçün Adilə Hüseynli məsul şəxs hesab edilsin.
3. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə keçiriləcək konsert proqramı təsdiq edilsin və Nərmən Şahbazlı məsul şəxs hesab edilsin.

Sədr:

İnayət Ceyhunoğlu

Katib:

Leyla Hüseynova

1. Dialoqu məzmununa uyğun intonasiya ilə oxuyun.

– Dünən məktəbdən qayıdanda nənəmin tapşırığı dərmanı almağı unutmuşdum. Danlanacağımı düşünüb qabaqdangəlmişlik etmək istədim, amma alınmadı.

– Yəqin, yenə baban məsələyə qarışıb. Elədir?

– Babam mənə elə ibrət dərsi verdi ki, ömürlük unutmaram. Əslində, günahkaram. Amma dərmanı almadığım üçün yox, yalan danışdığım üçün.

– Nə demisən ki?

– Vəziyyətdən çıxmaq üçün dedim ki, aptekə getdim, həmin dərman yox idi. Babam da çox həssas olduğu üçün, təbii ki, dərhal başa düşdü ki, yalan danışırım.

– Səni danladı?

– Danlasa idi, daha yaxşı olardı. Nahardan sonra mənə yanına çağırıb Çin fəlsəfəsindən, Konfutsidən danışmağa başladı.

– Çin fəlsəfəsinin buna nə dəxli?

– **Mən də?** sənə kimi, əvvəl heç nə başa düşmədim. Amma babam söhbəti bitirdikdən sonra nə demək istədiyini anladım. Əslində, bu hadisə mənə çox şey verdi, mənim üçün yeni bir dünya açdı. Həm də Konfutsi haqqında məlumat aldım. Heç bir söz demədən həyatə düşdüm, aptekə gedib nənəmə lazım olan dərmanı alıb gətirdim.

– Yenə başa düşmədim. Konfutsinin bu hadisə ilə nə əlaqəsi?

– Eramızdan əvvəl Çində yaşayan Konfutsi böyük filosof olmuş, pedaqoji fikirlərinə görə həm də ölkəsinin ilk böyük pedaqoqu sayılmışdır. O, ölkəni **gəzib?****dolaşır** və öz təlimini təbliğ edirmiş. Onun təlimində insan **birgə?****yaşayışını**

Baba nəvəsini danlasa idi, nəvə necə hərəkət edərdi?

Baba nə üçün danlamaq əvəzinə nəvəsinə Konfutsidən danışır? Ətraflı izah verin.

ORFOQRAFIYA

Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər necə yazılmalıdır?
Bitişik, defislə yoxsa ayrı?

şərtləndirən beş fəzilət: **insan?pərvərlik**, borc hissi, səmimilik, **ədəb?ərkanlıq** və oğulluq ehtiramı kimi əxlaqi keyfiyyətlər xüsusi yer tutur.

Konfutsiya görə, insanpərvərlik belə izah olunurdu: təvazökarlıq, təmənnəsizlik, qərəzsizlik, insanlara məhəbbət.

Borc hissi ilə bağlı Konfutsi belə deyirdi: “Nəcib insan borcu olduğunu düşünür, alçaq insan isə öz xeyrini güdür”.

Səmimilik verdiyi sözün üstündə duraraq əhdinə vəfalı olmaq, səmimi olmaq deməkdir.

Ədəb-ərkanlı olmaq qanunlara riayət etmək, adət-ənənələrə sadıq qalmaq deməkdir.

Oğulluq ehtiramı isə o deməkdir ki, kamil-liyə can atan insan gərək böyüyə, valideynə ehtiram göstərsin...

– Əslində, bu fikirlərin hamısı islami dəyərlərdən xəbər verir. Deməli, bütün millətlər üçün ortaq olan bəşəri qanunlar və dəyərlər var ki, onlara əməl etməklə yer üzü rahatlıq tapar.

– Düzdür. Babam deyir ki, bu gün də Konfutsi təliminin əxlaqi ideyaları Çində güclüdür. O həm də tövsiyə etdi ki, Məhəmməd Peyğəmbərin hədislərindən, Nizami Gəncəvinin, Nəsirəddin Tusinin, Abbasqulu ağa Bakı-

xanovun əxlaqi görüşlərindən nümunələr toplayaq.

– Keçmişə qayıdış və ehtiram gələcəyə yoldur.

Öz aramızdır, baban sənə yaxşı dərs verib.

– Konfutsi isə hamımıza.

Cümlədə ifadə olunan fikrə münasibət bildirin.

2. Dialoqda çatdırılan əsas fikirləri 1-2 cümlə ilə ifadə edin.
3. Sizcə, Konfutsinin hansı fəziləti nəvəni aptekə gedib dərman almağa vadar edir?
4. Sizcə, dostlar Konfutsinin təlimindən hansı nəticəni çıxardılar?
5. “Buz” hekayəsini (səh. 52) oxuyub dialoqla əlaqələndirin. Nəticə çıxarın.
6. Yer üzünün “rahatlıq tapması” üçün, sizcə, nədən başlamaq lazımdır? Təkliflər hazırlayıb məktəbdə bu mövzuda dəyirmi masa keçirin. Dəyirmi masanın keçiriləcəyi haqqında elan hazırlayın.

7. Tövsiyə, məsləhət, nəsihət sözlərini sinonim hesab etmək olarmı?
8. *Filosof*, *fəzilət* sözlərinin leksik mənasını izahlı lüğətin köməyi ilə müəyyənəldirin.
9. *Təvazökarlıq* sözünün antonimini tapın.

➤ 10. “Buz” hekayəsi əsasında 8.1-8.6-cı tapşırıqları yerinə yetirin.

BUZ
(ixtisarla)

Mən olardım on yaşında. Xalam azarlamışdı. Hacı Mirzə Səttar həkimi gətirmişdilər ki, baxsın xalama və müalicə etsin. Həkim xalama baxdı, bil-mirəm, nə dedi, nə demədi və faytona minib gedəndə xalamın əri tələsik mənə bir qəpik verdi və bazara buz dalınca göndərdi.

Evimizdən ayrılanda çox da tələsmirdim, amma xalamın yalvarmağı yadıma düşəndə bir qədər ayaq götürdüm. Mən üz qoydum bazara tərəf. Baqqal çarşısına yetişdim və bir qəpiyi uzatdım verdim buz satana. O da bir çuxur yerə əlini uzatdı, yarpaqların və samanın altından bir yekə buz parçası çıxartdı, mənim qəpiyimə baxdı və buzunu iki yerə böldü. Buzun yekəsini бүkdü kələm yarpağına, verdi mənə.

Hava isti idi. Yerdən təmiz bir daş götürdüm. Hərdən buzun bir böyrünə vurub əzirdim və basırdım ağzıma. Gəldim çatdım Hacı Bayramın qapısına. Oğlu Şirəli görünmürdü. Mən adətərkə olmuşdum. Adətim də bu idi ki, bu darvazanın ağzından ötüb keçəndə mütləq Şirəli ilə ya dalaşmalı, ya da söyüşməliydim. Yerdən bir daş götürdüm, birini tulladım onların darvazasına və it hürüşü eşidib qaçdım. Bir qədər uzaqlaşmışdım ki, çönüb geriye baxdım və gördüm ki, itin dalıyca Şirəli də mənə hücum edir. Buzu qoydum yerə. Yerdən daşları götürüb başladım Şirəliyə atmağa. Biz başladığımız bir-birimizə yavıq gəlməyə. Ehtiyat üçün buz parçasını qoydum divarın dibinə.

Sizcə, bundan sonra nə baş verəcək? Hekayənin sonluğundan istifadə edərək məntiqinizə əsaslanıb hadisələrin necə davam edəcəyini deyin.

...Anam uzaqdan məni görəndə bircə bunu dedi:

– A balam, səni görüm, **ciyərin yansın**, necə ki yazıq azarlı arvadın ciyərinə yandırdın.

Nə qədər ki uşaq idim, yadıma heç nə düşməzdi. Elə ki yekəlib ağılım kəsdi, buz əhvalatı yadıma düşəndə mənə dərd olurdu.

(Cəlil Məmmədquluzadə)

- 10.1. Hekayədən çıxardığınız nəticəyə əsasən əsərin qəhrəmanında hansı insani keyfiyyətlərin zəif olduğu barədə fikir yürüdün.
- 10.2. “Buz” hekayəsinin qəhrəmanını dialoqdakı nəvə obrazı ilə müqayisə edin.
- 10.3. Siz belə bir hadisə ilə üzləşsə idiniz, necə hərəkət edərdiniz?
- 10.4. “İnsan başqası ilə az, özü ilə çox danışmalıdır” (*Danimarka atalar sözü*) kəlamının mətnlə əlaqəsi varmı? Niyə insan özü ilə çox danışmalıdır?

10.5. ✓ Mətndəki cümlələri nümunəyə uyğun yazın.

Fərqi müşahidə edib fikirlərinizi şərh edin.

Sizcə, C.Məmmədquluzadə niyə “Buz” hekayəsində bu tipli cümlələrdən istifadə etmişdir?

Mən on yaşında olardım. Xalam azarlamışdı. Həkim Hacı Mirzə Səttarı xalama baxmaq və müalicə etmək üçün gətirmişdilər. Həkim xalama baxdı, bilmirəm, nə dedi, nə demədi və faytona minib gedəndə xalamın əri tələsik mənə bir qəpik verdi və buz dalınca bazara göndərdi.

10.6. Hekayədə çərçivəyə alınmış ifadə barədə fikir yürüdün. Sizcə, bunu nitq etiketi hesab etmək olarmı? Bu etiketin adı nədir? Bu etikətdən nə zaman istifadə edilir? Onun istifadəsi lazımdır mı?

“Qazan xanın evinin yağmalanması” boyunda Qazan xan evinin talan olunduğunu ona xəbər verən Qaraca Çobana belə deyir:

Ağzın qurusun, çoban, dilin çürüsün, çoban.

Sizcə, Qazan xan düzmü hərəkət edir? Axı çoban düzünü söyləmişdi. Hər iki ifadənin işlənmə məqamına diqqət yetirin. Hansı ifadə daha çox vətən sevgisindən doğan yağıni əks etdirir? Niyə belə hesab edirsiniz? Mühakimə yürüdün.

11. Mətndəki əsas fikri şərh edin və əsas mətnlə əlaqələndirin.

Sinifdəki səs-küy ətrafı bürümüşdü. Bu an xoşsifət bir məllim sinif otağına daxil oldu. *Uşaqlar* bu məllimi ilk dəfə görürdülər. Çünki o bu məktəbə təzə təyinat almış Asif müəllim idi. Asif müəllim bu nadinç uşaqlar *haqqında* xoş sözlər eşitməmişdi. Ona görə də onlara bir ibrət dersi vermək istədi. Təbəşiri götürüb löhənin qarşısına keçdi. “1” rəqəmini yazıb dedi:

Baxın, bu gördüyünüz *insanlıqdır*. Həyatda sahib ola biləcəyiniz ən dəyərli bir şeydir. Sonra “1”in yanına “0” yazdı. Bu, uğurdur. Uğur qazanmış insan biri on edər. Sonra müəllim bir “0” da əlavə edir: “Bu gördüyünüz isə təcrübədir. 10 olduğunuz vaxt sizi 100-ə qaldırır”. Beləliklə də, sıfırlar hər dəfə yeni məzmun yaradır: *bacarıq*, ciddiyyət, sevgi... Fikrini izah etdikdən sonra müəllim silgisini əlinə alaraq ən başdakı “1”i silir və söylədiyi fikri sona çatdırır: “İnsanlığ yoxdursa, “0”ların əhəmiyyəti yoxdur”.

- ✓ *Tərkibindəki sözlərdən biri səhv yazılmış söz birləşmələrini müəyyənləşdirib düzgün yazın. Söz birləşmələrinin tərəflərini qrammatik mənalara görə təhlil edin.*

12. Fəridəddin Əttarın nəsihətlərini oxuyun, Konfutsinin ibrətamiz fikirləri ilə müqayisə edin.

Ey oğul, öyüd verənin öyüdlərini dinlə, hər zaman ədalətli ol. Artıq uşaq deyilsən, burax oyunu. Günah işlərdə nəfsinə yardımçı olub ömrünü yaramazlıqla keçirmə. Madam ki öyüd ala bilərəm deyirsən, o zaman bu yolda axsaqlıq etmə. Öz sözünə əməl etməyən şəxsin sözünü başqaları da dinləməz.

Ey oğul, əsla təkbaşına səfər etmə. Təkbaşına səfər sənə təhlükə gətirər. Evindən hörümçək torlarını təmizlə, onların içəridə qalması bərəkəti qaçırar. Allahdan nemət gözləyirsənsə, çörək qırıntılarını ayaq altına tökmə. Gecə evini süpürmə, süpürdüyünü də qapının arxasına atma.

Ey oğul, hər nə qədər fəqirlikdən daha ağrı-acılı bir şey yoxdursa da, sən yenə də qənaətlə dolan. Hər səhər vaxtı qalx və günahlarına görə tövbə et. Bu gün əlində olan fürsətdən faydalanmağa çalış. Dostlarının arxasınca danışma. Cəna-yetə və günahə səbəb olan yerlərə getmə. Haqq yolunda korlar kimi yerimə. Doğru yolu tut.

Əsl adı Muhəmməd ibn İbrahim olan böyük mütəfəkkir və şair Fəridəddin Əttar 1119-cu ildə Nişapurda dünyaya gəlmişdir. 1229-cu ildə monqol əsgərləri tərəfindən şəhid edilən Fəridəddin Əttar elə doğma Nişapur şəhərində dəfn edilmişdir.

Bir çox elmi, didaktik əsərlərin müəllifidir.

- 13. Məhəmməd Peyğəmbərin əxlaq və tərbiyə haqqında nəsihətlərini toplayıb Fəridəddin Əttarın oğluna nəsihətləri ilə müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirib yazın.

Bir zamanlar üzərində bütün duyğuların yaşadığı bir ada var idi. *Xoşbəxtlik, hüzn, bilgi, təkəbbür, sevgi* və başqa duyğular bu adada birlikdə yaşayırdı. Bir gün adanın tezliklə batacağını bütün duyğulara xəbər verirlər. Bunu eşidən duyğular da bir-bir adanı tərk etməyə başlayır. Ən axıra isə Sevgi qalır. O, son anadək adanı tərk etməməyə çalışırdı. Ancaq artıq ada batmaq üzrə idi. Bunu gören Sevgi də digər duyğulardan yardım istəmək məcburiyyətində qalır.

Öncə böyük bir gəmi ilə adanı tərk etməyə çalışan *Zənginliyə* müraciət edir:

– Məni də özünlə apararsan?

Zənginlik cavabında:

– Xeyr, apara bilmərəm, gəmim qızıl-gümüşlə doludur, sənə yer qalmayıb, – deyir.

Sevgi digər tərəfdəki gözəl, *yelkənli* qayıq ilə getməkdə olan *Təkəbbürə* üzünü tutub ondan yardım istəyir. *Təkəbbür* *Sevgiyə* belə cavab verir:

– Bağışla, sənə yardım edə bilmərəm, üst-başın islanıb, qayığımı kirlədərsən.

Əlacsız qalan Sevgi yaxınlığında olan *Hüznə* üz tutur və ondan kömək istəyir:

– *Hüzn*, olarmı, məni də özünlə götürəsən?

Hüzn:

– Of, Sevgi! Bu gün o qədər kədərliyəm ki... Bir az tək qalmağa ehtiyacım var.

Bu arada *Xoşbəxtlik* də *Sevginin* yanından keçirdi. Amma özünü o qədər xoşbəxt hiss edirdi ki, *Sevginin* səsini belə eşitmədi. Artıq bütün duyğulardan əlini üzən Sevgi birdən bir səs eşitdi: “Gəl, Sevgi, gəl, mənimlə gedək”.

Bu sözləri deyən *Sevgidən* çox yaşlı görünən bir qoca idi. Sevgi özünü o qədər bəxtəvər, o qədər xoşbəxt hiss etdi ki, çəşqinlikdən ona yardım edən bu qocanın adını belə soruşmağı unutdu. Qoca *Sevgini* sağ-salamat sahilə çatdırdı, özü isə yoluna davam etdi. Bir anlığa ona nə qədər borclu olduğunu fərqi nə varan Sevgi yanındakı *Bilgidən* soruşdu:

– Məni xilas edən o qoca kimdir?

– O, Zamandır.

– Zamanmı? Bəs niyə o mənə yardım etdi? – deyər Sevgi heyranlıqla soruşdu.

Bilgi gülümsəyərək:

– Çünki yalnız zaman *sevginin* nə qədər böyük olduğunu anlaya bilər.

«Sizcə, Sevgi niyə son ana qədər adanı tərk etmək istəmirdi?»

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

1. Mətdəki surətlərə öz münasibətinizi bildirin. Onlara verilən adlarla hərəkətləri arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirin.
2. Mətni oxuyub hansı nəticəyə gəldiniz? Fikirlərinizi söylənən rəylərə əsasən ümumiləşdirin.
3. Mətdə təsvir edilən obrazların xarakterində olan insanlara həyatda rast gəlməmişsinizmi? Onlara münasibətiniz necə olub?

4. Mətn üçün açar sözlər seçin, seçiminizi əsaslandırın. Mətdə fərqləndirilmiş sözlərin mənasını izah edin.
5. *Təkəbbür* sözünün sinonimini və antonimini tapın.
6. *Bu gün o qədər kədərliyəm ki... Bir az tək qalmağa ehtiyacım var* cümləsindəki sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edin.

7. Aşağı sinifdə öyrəndiyiniz məlumatları yada salıb mətnin birinci abzasındakı cümlələrin mübtədasını tapın. Onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

Mübtəda haqqında aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.

- ✓ Mübtəda nəyə deyilir və hansı suallara cavab verir?
- ✓ Mübtəda hansı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur?
- ✓ Mübtəda feili birləşmələrlə ifadə olunurmu?
- ✓ Mübtəda xəbərlə necə uzlaşır?

8. Mübtədanın ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin, xəbərlə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşdığını əsaslandırın.

1. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam (*Ümummilli lider Heydər Əliyev*). 2. Ən gözəl fikir də pis ifadə edildikdə qiy-mətini itirir (*F.Volter*). 3. Bizim vəzifəmiz yaxşılığı nə cür gəldi deyil, vaxtında və lazımcına etməkdir (*E.Zolya*). 4. Böyük danışanda kiçik susar (*Atalar sözü*).

9. Cümlədə mübtəda olmasa, nə baş verir? Sizcə, nə üçün mübtəda cümlənin qrammatik əsaslarından biri hesab edilir?
10. *O, bu əvəzliyi ilə ifadə olunan mübtədalardan sonra vergülün işlənmə qaydasını yada salıb fikrinizi izah etmək üçün mətdən nümunə seçin.*

11. Nöqtələrin yerinə aşağıda verilmiş söz birləşmələrindən uyğun gələnini yazın və hansı cümlə üzvü olduğunu deyin.

- Sözü qıymətini saldı yalanlar ..... hörmətli olar (*N.Gəncəvi*).
  - ..... fırtınada, ... müharibədə, ... isə ağır sınaq günlərində bəlli olur (*T.Vilson*).
  - ..... itiriləndən sonra bilinir (*Həzrət Əli*).
- Dənizçinin cəsarəti, xalqın cəsarəti, doğrunu danışan, əsgərin cəsarəti, gəncliyin və sağlamlığın dəyəri*

12. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

<i>ismi birləşmə</i>	<i>feili xəbər</i>	<i>əvəzlik</i>	<i>ismi xəbər</i>

✓ Mübtədası müxtəlif ifadə vasitələrindən ibarət olan cümlələr qurub yazın. Mətnin son abzasından da (səh. 57) istifadə edə bilərsiniz.

13. Aşağıda verilmiş hikmətli fikirlərdə mübtədaları tapın, onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənəldirin.

1. Məsləhət istəmək bir insanın digərinə göstərdiyi ən böyük etibardır (*F.Bekon*).
2. Dünyada ən çətin şey insanın özünü tanımasıdır (*M.Fales*).
3. Aqlın çevikliyi gözəlliyi də əvəz edə bilər (*A.Frans*).
4. Müvəffəqiyyət hər gün yığılan kiçik cəhdlərin nəticəsidir (*Ə.Kərimov*).

✓ Nümunələrdən çıxış edərək "Mübtəda ən müstəqil cümlə üzvüdür" hökmünü əsaslandırın.

➤ 14. Mədəniyyət abidələri qurub-yaradanı yaşadır. Bəs insan yaxşı əməlləri ilə özünə əbədi abidə ucalda bilərmi? Fikir mübadiləsi aparın.

15. "İnsan əməlləri ilə yaşayır" mövzusunda mühakimə xarakterli inşa yazın. Yuxarıdakı hikmətli fikirlərdən sitat kimi istifadə edin.

Öz fikrini əsaslandırmaq, sübuta yetirmək üçün başqalarının sözlərlərindən, yazdıqlarından götürülən dəqiq çıxarışa **sitat** deyilir.

1. Mətni oxuyarkən 10-cu tapşırığın şərtinə əməl edin.

Rəvayətə görə, qədim zamanlarda sahibinə sadıq, vəfalı bir xidmətçi (...).

Bu xidmətçinin iki səhəngi (...) və hər gün bu səhənglərlə sahibinin evinə su daşıyırdı. Ancaq səhənglərdən biri çat olduğu üçün suyun yarısı yolda axıb hədəf olardı. Ona görə də xidmətçi hər dəfə sahibinin evinə bir səhəng yarım su gətirib çatdırırdı. Beləcə, düz iki il xidmətçi bu səhənglərlə su daşıdı.

Günlərin bir günü çatlaq *səhəng* bu vəziyyətinə dözə bilməyib xidmətçiyə belə (...):

– Əziz dost, özümü çox pis hiss edirəm və bu halımdan xəcalət çəkirəm, xahiş edirəm, məni bağışla!

Xidmətçi şəfqətli əlləri ilə səhəngdən yapışıb onu özünə yaxınlaşdıraraq soruşdu:

– Səni *xəcil* edən, utandıran səbəb (...)?

Səhəng vicdan əzabı çəkərək kədərli bir halda belə cavab verdi:

– Çat olduğum üçün yerinə yetirməli olduğum vəzifənin ancaq yarısını yerinə yetirə bildim və mənim bu qüsuruma görə sənin də çəkdiyin bütün zəhmətin hədəf oldu. Əziyyətinin qarşılığını ala bilmədin.

Xidmətçinin üzündə təbəssüm yaranı, həlim səsle səhəngə dedi:

– Əslində, sənin kədərlənməyin üçün heç bir səbəb yoxdur, əzizim. Yəqin ki, hər gün səninlə bərabər qat etdiyimiz yolda çiçəklərin olduğuna

diqqət etmişən. Bunun səbəbkarı sən sən. Belə ki sənin qüsurluğunu görüb yolun sənə aid olan hissəsinə çiçək toxumları əkdim. Hər gün biz bu yolla evə qayıdarkən sən də onları suladın. Mən də bu iki il içərisində hər gün o gözəl,

« Səncə, bu, qüsurdurmu? »

al-əlvan çiçəklərdən toplayıb sahibimin evinə (...). O çiçəklər də onun evinə min bir gözəl qoxular saçdı... Sənin bu qüsurun olmasaydı, mən hər gün sahibimə o gözəl ətirli çiçəkləri apara bilməyəcək və ən önəmlisi, onun hörmətini və sevgisini qazana bilməyəcəkdim...

Mübariz Yunusov

-
2. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin.
  3. Çatlaq səhəngin keçirdiyi hislərə münasibət bildirin.
  4. Xidmətçinin cavabı sizdə hansı təəssürat yaratdı? Bəs siz xidmətçinin yerində olsa idiniz, hansı cavabı verərdiniz?
  5. Xidmətçinin sözləri ilə “Duyğular adası” mətnindəki Bilginin sözlərini müqayisə edin. Siz bu barədə nə düşürsünüz? Əgər insanlar arasında sevgi olmasa, nə başa verər? Hər iki mətndən istifadə edib öz fikirlərinizi əlavə etməklə fikir mübadiləsi aparın.
  6. “Çatışmayan cəhəti üzə vurmaq ədəbsizlikdir” mövzusunda müzakirə aparın.
  7. Hekayənin adına münasibət bildirin. Onu müvafiq atalar sözü ilə əvəz edib fikrinizi əsaslandırın.

-
8. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
  9. *Önəm* və *önəmli* sözlərinin qrammatik mənasını izah edin. Bu sözlər sinonim ola bilərmə? Fikrinizi əsaslandırın.
  10. Mətndəki frazeoloji birləşmələri tapın, onları yaxınmənalı söz və ifadələrlə əvəz edin.

-
11. Mətndəki nöqtələrin yerinə cümlə üzvü artırıb oxuyun. Artırdığınız üzvün rolunu izah etməyə çalışın. Onsuz cümlə yarana bilərmə?
  12. Xəbərin yaranmasında hansı şəkilçilərdən istifadə olunur? Aşağıdakı cümlələrə şəkilçi artırmaqla fikrinizi əsaslandırın.
    - Qüvvət elmdə..., başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük əyləyə bil... . (N.Gəncəvi)
    - İnsana arxa... onun kamalı,
Ağıl... hər kəsin dövləti, malı. (N.Gəncəvi)
    - Oğul mənim... əgər, oxutmur... , əl çək... ,
Eyləmə... dəngəsər, oxutmur... , əl çək... . (M.Ə.Sabir)

Xəbər haqqında aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.

- ✓ **Xəbər nəyə deyilir?**
- ✓ **Xəbərlər ifadə vasitələrinə görə necə qruplaşır?**
- ✓ **İsmi xəbərlə feili xəbərin fərqi nədədir?**
- ✓ **Feili və ismi xəbərlərin ifadə vasitələri hansılardır?**
- ✓ **Hansı sözlər suala cavab vermədən ismi xəbər ola bilər?**

Cavablarınızı nümunələrlə əsaslandırın.

- 13.** Cümlədə xəbərləri tapıb ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin. Mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasına diqqət yetirin.

1. Xidmətçi hər gün sahibinin evinə su daşıyırdı. 2. Bu günün işini sabaha qoyma (*Atalar sözü*). 3. Əsl sevinc zəhmətdən sonrakı istirahətdir (*İ.Kant*). 4. Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir (*V.Rayx*). 5. Həyatda əziyyətsiz rahatlıq yoxdur (*N.Tusi*). 6. Əvvəlcə həqiqəti bilmək lazımdır: həqiqət bilinərsə, səhv də bilinər (*Ə.Məhəmməd*). 7. Adamlara xoş gələni deyil, faydalı olanı məsləhət gör (*Solon*).

✓ *Hansı müdrik fikir mətnin məzmununa uyğun gələ bilər?*

- 14.** Şəxs sonluqlarını bərpa edib cümlələri köçürün, düzgün işarələrini bərpa edib səbəbini izah edin. İsmi və feili xəbərləri tapıb onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

İnsanların yeddi vəzifəsi var... . Əgər insan bütün bu vəzifələri yerinə yetirərsə bu halda kamil insan sayılar. Əgər o bunların bir hissəsini yerinə yetirərsə natamam insan sayılar. Əgər o bu yeddi vəzifənin heç birinə əməl etməzsə deməli insan qismindən çıxır və heyvan qisminə daxil olur. Birinci vəzifə bundan ibarət... ki insan pis əməllərdən uzaq ol... .

İkinci vəzifə xeyir işlər görmək... . Üçüncü vəzifə zülmə qarşı mübarizə aparmaq... . Dördüncü vəzifə cəmiyyətdə öz yoldaşları ilə ittifaqda yaşamaq... . Beşinci vəzifə elm yolu ilə getmək... . Altıncı vəzifə elmi hər yanda yaymağa çalışmaq... . Yeddinci vəzifə bundan ibarət... ki insan öz qüvvəsi, imkanı daxilində onunla ittifaqda olan cəmiyyətdə, öz həmvətənləri və həmfikirliyi arasında qanuni hüquqların müdafiəsi üçün mübarizə aparmalı... .

(Mirzə Fətəli Axundzadə)

- ✓ *Sizin bir şagird kimi hansı vəzifələriniz vardır? Öz vəzifələrinizlə M.F.Axundzadənin tövsiyə etdiyi vəzifələr arasında bir uyğunluq gördünüzmü? Həmin vəzifələri necə yerinə yetirirsiniz?*

15. Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbər arasında uzlaşma pozulmuşdur?

1. Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənirlər. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi mədəniyyətlərdir (*Heydər Əliyev*). 2. Analar hər şeyi görməyə belə, qəlbləri ilə duyur (*A.N.Ostrovski*). 3. Söz verməzdən əvvəl yaxşıca düşün, söz verdinsə, üstündə möhkəm durun (*Seneka*). 4. Zərərli vərdişlər qısa müddət ərzində inkişaf edib yayılırlar.

16. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənəldirin.

Mübtəda müxtəlif söz və birləşmələrlə ifadə oluna bilər.

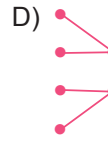
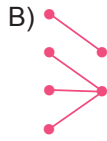
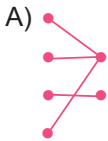
Xəbər ifadə vasitələrinə görə iki cür olur.

Var, yox, mümkün tipli sözlər suala cavab verərək cümlənin ismi xəbəri olur.

Xəbər mübtəda ilə həmişə uzlaşma əlaqəsində olur.

doğru

yanlış

17. Aşağıdakı plandan istifadə edərək “Vəzifə böyük işlər görmək deyil, lazım olanı etməkdir” adlı mühakimə xarakterli inşa yazın.

□ Plan

1. Vəzifə dedikdə nə başa düşürük?
2. Qarşımızda duran vəzifələr hansılardır?
3. Vəzifələri yaxşı yerinə yetirmək üçün nə lazımdır?
4. Öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirən şəxslərdən nümunə gətirin.
5. Biz şagird kimi öz vəzifələrimizi necə yerinə yetiririk?
6. Nəticə.

↓ qənimət

↓ qalibiyyət

İlk müsəlman türk dövlətlərindən olan Qəznəvilərin böyük hökmdarlarından biri Sultan Mahmud Hindistana etdiyi bir yürüşdə çox çətinlik çəkmiş, qələbə qazana bilməyəcəyini düşünməyə başlamışdı. *Bu çətin vəziyyətdə “Ey Rəbbim! Əgər döyüşdə qalib gəlsəm, ələ keçirəcəyim bütün qənimətləri yoxsullara paylayacağam” sözləri ilə nəzir demişdi. Həqiqətən, Allah ona kömək etmiş və Sultan Mahmud böyük qələbə qazanaraq çox dəyərli qənimətlərə sahib olmuşdur. Qəznəyə qayıtdıqda əldə etdiyi bütün qənimətləri yoxsullara, ehtiyacı olanlara paylamağa başlamışdır. Bu vəziyyətə bəzi vəzir və komandanlar etiraz etmişlər. Sultan Mahmud: “Bu mənim dediyim nəzirdir. Şübhəsiz ki, hamısını paylayacağam”, – dedikdə isə “Amandır, sultanım, yoxsullar bu dəyərli qənimətlərdən nə anlayacaqlar? Bir hissəsini paylayın, ən dəyərli olanlarını isə xəzinəyə qoyun! Xəzinənin də bu qənimətlərə böyük ehtiyacı var”, – deyərək Sultanı çaşdırmışlar. Bundan sonra Sultan Mahmud Qəznədə yaşayan, sözün doğrusunu deməkdən çəkinməyən alim bir şəxslə məsləhətləşmək qərarına gəlir. Fikrini soruşduğu həmin böyük şəxs Sultan Mahmuda belə cavab verir:*

– Sultanım! Bu vəziyyətdə tərəddüd etmək yersizdir. Əgər Allaha bir daha işiniz düşməyəcəksə, vəzirlərinizin, komandanlarınızın dediyini edin! Lakin Allaha yenidən dua edib nə isə istəyəcəksinizsə, nəzirinizi yerinə yetirin, qənimətləri yoxsullara paylayın!

Vəzir və komandanlar nə üçün əldə edilən qənimətin xəzinəyə qoyulmasını istəyirdilər? Onlar nə üçün xəzinənin bu qənimətə ehtiyacı olduğunu düşünürdülər?

“Düşünən insan” jurnalından, 2014-cü il

1. Mətni adlandırın və abzaslara ayırın.
2. Sultanın verdiyi vəd ilə qazanılan qələbə arasında əlaqə varmı?
3. Alimin Sultan Mahmuda verdiyi məsləhətə münasibət bildirin.
4. “Düşmənin qoşunları tərəfindən ələ keçirilən qənimət Azərbaycana hansı maddi və mənəvi ziyan vurub” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

...Yuyunaraq boynuna kəfən saldı o qoca
 Getdi şahın yanına, əhli-haldı o qoca.
 Şah görəndə kəfəni, bildi nədir bu halət,
 Qəzəbindən utanıb özü çəkdi xəcalət.
 Dedi: "Qoca, qaramca sən o ki var demisən,
 Mənə zalım demisən, mənə qəddar demisən".
 Qoca dedi: "Adına mən yoxsa şər demişəm?
 Dediklərin nədir ki? Ondan betər demişəm.
 Mən deyirəm eybini, şər işini özünə.
 Göstərirəm güzgütək hət işini özünə,
 Hər eybini göstərər, alsan ələ güzgünü.
 Şah gördü ki, düz deyir, bildi nədir haqızlıq,
 Qoca tamam haqlıdır, özündədir haqsızlıq.
 Öz düzlüyü kimsəni verməz bada dünyada,
 Düz sözüylə kimsəyə yetməz qada dünyada.
 Doğruluqla köməkdir hər bir ərə yaradan
 Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yaradan.
 Əzəl gündən qiymətli bir incidir doğru söz,
 Acısıyla könüllər sevincidir doğru söz.
 Doğru sözə bağlıdır öz qüdrətin həmişə,
 Qoy qüdrətdən güc alsın söz qüdrətin həmişə.

Sizcə, şah necə
 hərəkət edəcək?

(Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" poemasından, ixtisarla)

- ✓ Hər iki mətni məzmun və ideya baxımından müqayisə edin.
- ✓ Mətnlərdə xalqımıza məxsus hansı mənəvi dəyərlər təbliğ olunur? Sizcə, bu mənəvi, yoxsa bəşəri dəyər hesab olunur?

5. Döyüş, qənimət, kömək etmək sözlərini qarşılığı ilə əvəz edin.

6. Mətnə məcazi mənalı sözləri müəyyənləşdirin.

7. Hər iki mətnə göy rəndə verilmiş cümlələrdə mübtəda və xəbəri müəyyənləşdirin, onların işlənmə yerinə diqqət yetirin. Səbəbni izah etməyə çalışın.

8. Cümlələrdəki mübtəda və xəbərləri tapın. Sonra bir-biri ilə əlaqələnən sözləri və onların nə bildirdiyini müəyyənləşdirin. Hansı söz və ifadələr xəbəre aid olub obyekt anlayışı bildirir?

1. Həqiqətən, Allah ona kömək etdi və Sultan Mahmud böyük qələbə qazanaraq çox dəyərli qənimətlərə sahib oldu. Həmin qənimətləri yoxsullara payladı. 2. Kiçik nöqsanlar böyük səhvlərə aparır (*Seneka*). 3. Elm insanı şübhədən, yaxşılıq əziyyətdən, qərarlı olmaq qorxudan qurtarır (*Konfutsi*).

Nümunə:

Ağıllı insanlar qərarlarını tələsik deyil, düşünərək verirlər (*C. Teylor*).

(obyekt bildirən söz)

9. Bədii ədəbiyyatdan üç cümlə seçib obyekt bildirən sözləri müəyyənləşdirin.

Adlıq və yiyəlik hallardan başqa, digər hallarda: yönük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hallarında olub, cümlədə əşya və obyekt anlayışı bildirən II dərəcəli üzvə *tamamlıq* deyilir.

Tamamlıq *kimə?, nəyə?, haranı?, kimi?, nəyi?, nə?, kimdə?, nədə?, kimdən?, nədən?* suallarından birinə cavab verir.

Adlar, ismi və feili birləşmələr, mürəkkəb adlar cümlədə tamamlıq vəzifəsində çıxış edə bilər.

Yaxşılıq etməsən əgər *insana*, (isim)

Böyüklük şərəfi verilməz *sana*. (əvəzlik) (*N. Gəncəvi*)

Soruşub öyrənməyi (məsdər tərkibi) özünə ar bilmə.

İndi Zəhra belə bir xahişlə *ana dili müəlliminə* (ismi birləşmə) müraciət etmək istəyirdi.

Tamamlığın şərti işarəsi:

-----

10. Verilmiş söz və söz birləşmələrinə müvafiq şəkilçilər artırmaqla cümlələri tamamlayın, həmin sözlərin əşya, yoxsa obyekt anlayışı bildirdiyini izah edin.

1. Müdrik adam (**öz, rəva görmək**) (**başqa**) da rəva görməz (*Konfutsi*). 2. Xan, başına dönüm, sən nişan verdiyin (**dam-daş**) tapdım, (**qutu, qapaq**) qaldırdım (*C. Məmmədquluzadə*). 3. Mən istəyirəm ki, o, (**başqa, öyrətmək, həzz almaq**) bacarsın (*Ə. Fərəc*). 4. Pislilik görməkdən deyil, pislilik etməkdən qorxmalıyıq (*C. Kolenson*). 5. (**Bədbəxtlik, səbəb**) başqa yerdə yox, özümüzdə axtarmalıyıq (*A. Frans*). 6. (**Ərəb, yunan, gürcü və hind əlifba**) böyük hərf yoxdur. 7. Bəzənib başdan-başa (**şəhər, kənd**), Cənnət görmək istəyən (**Azərbaycan**) gəlsin (*S. Rüstəm*).

11. Cümlələrdə işarələnmiş sözlərin qrammatik fərqini izah edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Davadan *sülh* daha yaxşıdır, mənəcə (*S.Şirazi*). 2. Özümüzdən başqa heç kəs bizim üçün *sülh* təmin edə bilməz (*Emerson*). 3. *Sülh* tacı səltənət tacı ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə gözəl və dəyərlidir (*Epikür*).

✓ *Özünüz də belə nümunələr yazın.*

12. Verilən qaydadan istifadə edərək cümlələr qurun. Bunun üçün ismin hallarını yadınıza salın.

Nümunə:

• Mən həqiqətə oxşayanı deyil, həqiqətin özünü axtarıram (*C.Bruno*).

Feili birləşmə

və

ismi birləşmə ilə ifadə olunmuş

vasitəsiz tamamlıq

• Ağıl olan yerdə *zora* ehtiyac yoxdur.

İsimlə ifadə olunmuş vasitəli tamamlıq

Tamamlıqlar iki cür olur:

1. vasitəsiz tamamlıqlar;   2. vasitəli tamamlıqlar.

Vasitəsiz tamamlıqlar ismin təsirlik halında olan söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

Vasitəli tamamlıqlar ismin yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarında olan, hələ qoşmalı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

13. Mətnə fərqləndirilmiş hissədə tamamlıqları müəyyənləşdirib onların növünü və ifadə vasitələrini tapın.

14. Aşağıdakı ifadələrdən istifadə etməklə rabitəli mətn qurun.

İnsanın xoşbəxtliyi, həyatın mənası, tərbiyənin vacibliyi, dövlət qayğısı, şərəfli ömür, əxlaqlı insan, vətən borcu, övlad tərbiyəsi

Uzun illər bundan əvvəl Çində bir qəbilədə Lili adında bir qız yaşayırdı. Qəbilənin başçısının da çox gözəl bir qızı var idi. Əvvəllər yaxın rəfiqə olan bu qızların arasında sonradan ciddi ədavət yaranır. Davasız bir günləri də keçmirdi. Qızlar arasındakı düşmən münasibət artıq ailə başçılarında da *sirayət edirdi*. Bir neçə ay sonra artıq bu vəziyyətdən cana doyan Lili atasının köhnə dostu, dərmanşatan qoca kişinin yanına gedərək ona *dərdini açır*. Yaşlı adam bitkilərdən düzəltdiyi bir tozu Liliyə verib deyir:

– Bu, dünyanın ən güclü zəhəridir. Amma bir dəfəyə versən, qız elə o an öləcək və hamı bunu

qızı kimi baxır. İkinci ayın sonlarına yaxın Lili etdiyi əməldən pəşiman olmağa başlayır və vicdan əzabına dözməyərək qoca dərmanşatanın evinə gəlib deyir:

– Mən qızın ölməsini istəmirəm. Yalvarıram, ona indiyə kimi verdiyim zəhəri qanından təmizləyəcək bir dərman verin!

Qoca gülümsəyərək deyir:

sənin etdiyini biləcəm. Sən 3 ay müddətində bu zəhərdən az-az onun yeməyinə qat. Başçının səndən şübhələnməməsi üçün bu 3 ay boyunca qızla xoş *rəftar et*, qonaq çağırıb ona gözəl yeməklər bişir!

Sevinc içində evə döənən Lili qocanın dediklərini etməyə başlayır. Qıza qarşı xoş davranır, hər gün ən ləziz yeməkləri bişirir və hər dəfə onun yeməyinə bir damcı zəhər qatır. Artıq onların arasında mehribançılıq yaranır. Lilinin xoş rəftarını bəyənən başçı da ona artıq öz

ORFOQRAFIYA

Altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı söz səhv yazılmışdır?

ORFOEPIYA

Hansı düzdür?

- [yaşıyır] – [yaşayır]
- [dəfəyə] – [dəfiyə]

Lilinin bu hərəkəti onun hansı keyfiyyətini üzə çıxarır?

Sizcə, qoca dərmansatan Liliyə nə deyəcək?

– Qızım, sənə verdiyim zəhər az tapılan nadir dərmanlardan hazırlanıb. Rəfiqəni xilas edəcək dərman hazırlamaq uzun müddət tələb edir.

– Qızım, sənə verdiyim toz zəhər yox, sadəcə, şəfaverici otların qarışığı idi. Əsl zəhər isə sənin ürəyində idi, amma sən qıza qarşı xoş davran-dıqca qəlbindəki zəhər də təmizləndi və yerinə bir sevgi doldu...

– Qızım, onu artıq xilas etmək olmayacaq. Çünki sənə verdiyim dərman zəhərli butkilər-dən hazırlanmışdı və tədricən rəfi-qənin qanına işləmişdir.

“Füyuzat” jurnalından

1. Ardıcılığı bərpa etməklə mətndə ifadə olunan əsas fikri müəyyənləşdirin və ona münasibətinizi bildirin.

2. Qoca dərmansatan obrazına münasibət bildirin davranışına görə onun zahiri görkəmini təsvir edin və mətnin uyğun hissəsinə əlavə edin.
3. Lili dərmansatanın “məsləhətləri”nə əsasən “zəhər”dən istifadə edərkən nə üçün mülayimləşdi? Bu onun hansı xüsusiyyətini üzə çıxarır?
4. Dərmansatanın “əsl zəhər sənin ürəyində idi” fikrini izah edin.
5. Necə bilirsiniz, qızlar arasında sevgi və dostluğun bərpası qəbuləni möhkəmləndirəcəkmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Sizcə, “insan üçün ən böyük problemi elə insan özü yaradır” fikri ilə razılaşmaq olarmı? Fikrinizi qarşılaşdığınız oxşar hadisələrlə müqayisə edin.

7. Ədavət, ədalət, ətalət sözlərinin leksik mənalarını müqayisə edin.
8. Mətnə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin qarşılığını tapın.

- 9. İlk abzasdan *necə?*, *hansı?* sualına cavab verən söz və ifadələri tapın, onların cümlədəki rolunu müəyyənləşdirməyə çalışın. Həmin cümlə üzvlərinin nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

Təyin *necə?*, *nə cür?*, *hansı?*, *neçə?*, *nə qədər?*, *neçənci?* suallarından birinə cavab verir.

İsim, sifət, say, işarə və təyini əvəzliliklər, mürəkkəb adlar, ismi birləşmələr, feili sifət və feili sifət tərkibləri cümlədə təyin ola bilər.

Təyinin şərti işarəsi:

~~~~~

10. Altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı təyindir? Fikrinizi əsaslandırın.

Alimdən soruşurlar:

– Kimi, həqiqətən, əsl ağıllı adam hesab etmək olar? Tapşırığın mahiyyətini bilmədən iş dalınca gedən adamı ağıllı hesab etmək olarmı?

Alim cavabında:

– Ağıllı o adamdır ki, dinləməyi, əməl etməyi və nəticə çıxarmağı bacarır.

✓ *Bu mətndən çıxan əsas fikri “Zəhər” hekayəsinin ideyası ilə əlaqələndirin.*

✓ *Siz necə, dinləməyi, əməl etməyi və nəticə çıxarmağı bacarırsınız mı?*

✓ *Kimin verdiyi məsləhətlərə daha çox qulaq asırsınız?*

✓ *Fəqləndirilmiş sözün qrammatik mənasını deyin. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*

11. “Zəhər” mətninin sonuncu abzasındakı cümlələrdən təyinləri çıxarıb yazın. Sonra hər iki hissəni müqayisə edin. Nə müşahidə etdiniz?

12. Verilmiş cümlələrdə təyinləri tapıb nə ilə ifadə olunduğunu deyin.

- Saib Təbrizinin dünyada yeganə tam külliyyatı hicri tarixi ilə 975-ci ildə Hindistanda aşkar edilib. 230 min misradan ibarət olan bu külliyyatı Özbəkistan alimləri tapıblar.
- XVI əsrin Azərbaycan şairi Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarname” adlı poemasının əlyazması Təbrizdə, onun şəxsi arxivində saxlanılır.
- 1955-ci ildə Hindistana ezam olunmuş Eyyub Tağıyev neft ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi və geoloji işlərin aparılmasında mütəxəssis hesab olunurdu.
- Əgər bir müəllim olsa bədəsil, Yetişdirə bilməz bəxtiyar nəsil.

(“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il)

13. Mətni oxuyun. Uyğun ifadələri seçməklə cümlələri tamamlayın.

İbrahim bəy Aslanbəyov 1822-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. İ.Aslanbəyov Peterburqdakı dənizçilik məktəbini adı “Qırmızı lövhə”yə yazılmaqla bitirmişdir.

Hələ sağlığında – 1882-ci ildə Saxalində bir yarımada, Oxot dənizində isə bir körfəz onun adı ilə adlandırılmışdır. “Dəniz xəritəsi nəql edir” kitabında həm-yerlimiz haqqında verdiyi məlumat xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İbrahim bəy Mirzə Kazım bəylə dost olmuşdur. Lev Tolstoy Aslanbəyovu axtarıb tapmış, admiral Naximovun həlakolma səhnəsini ona danışmasını xahiş etmişdir. L.Tolstoy özünün “Sevastopol hekayələri”ni yazarkən İ.Aslanbəyovun xatirələrindən bəhrələnmişdir.

admiral, üç il Peterburqda təhsil alan, qısa, Azərbaycanın ilk vitse-admiralı, bioqrafik, Boris Maslennikovun 1986-cı ildə nəşr etdirdiyi, məşhur, həmyerlimiz, dahi rus yazıçısı

(Şəmistan Nəzirli)

✓ Sizcə, məndəki təyinləri bədii təyin adlandırmaq olarmı? Yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın.

14. Bədii təyinlərlə qrammatik təyinləri fərqləndirin. Oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini deyın.

	bədii təyin	təyin
Başına döndüyüm gülüzlü sona, Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü. (S.Vurğun)	☐	☐
Bilik öyrənməyi ar bilən hər kəs Dünyada mərifət qazana bilməz. (N.Gəncəvi)	☐	☐
Böyük ixtiraçı dünyadan heç nə ummur, əksinə, öz kəşfləri ilə onu irəli aparır. (P.Hill)	☐	☐
Ən iti qılıncı cəsur əsgərə verirlər. (Çin atalar sözü)	☐	☐
Qızıl payız nəgmə deyir Qızıl qəlbli insanlara! (N.Xəzri)	☐	☐
Şəhərə sarı şütüyən maşınların işıqları yuxarıdan baxanda yanıb-sönən ulduzları xatırladırdı.	☐	☐

➤ 15. “Səadət günəşi birlikdən doğar” adlı nəqli xarakterli inşa yazın. “El bir olsa, zərbi-kərən sındırar” atalar sözündən sitat kimi istifadə edin.

Qaranquş ikinci mərtəbədə yaşayan və pəncərəsi küçəyə baxan bir adamla dost olmaq istəyirdi. Bir gün bütün cəsarətini toplayıb onun pəncərəsinin qarşısına qondu. Dərin bir nəfəs aldıqdan sonra pəncərənin şüşəsini döyməyə başladı: tıq... tıq... tıq...

Adam bərk məşğul idi. Səsi eşidib pəncərəyə yaxınlaşdı. Qaranquş gördü. Qaranquş həyəcanla: “Ey insan, mən səninlə dost olmaq istəyirəm. Nə olar, məni içəri burax”, – dedi. Adam isə əsəbiliklə: “Sən haradan çıxdın, bircə sən çatmırdın. Heç quşdan da insana dost olar?” – deyə cavab verdi. Qaranquş məyus oldu. Ancaq ruhdan düşmədi: “Ey insan, pəncərəni aç, məni içəri burax. Sənə sirdaş olaram. Səni darıxmağa qoymaram”. Adam isə çox inadkar idi: “Boş yerə özünü yorma. Səni içəri buraxa bilmərəm”. Balaca qaranquş fikrindən dönmək istəmirdi: “Bir bax, havalar soyumağa başlayır, burada üşüyürəm. Məni içəri burax, yoxsa soyuqdan dona bilərəm. Çünki mən ancaq isti ölkələrdə yaşayıram. Peşman olmazsan. Görürəm, sən də təksən, mənimlə tənhalığımı unudarsan...”

Bəzən insanlar həqiqəti eşitməyi sevmirlər. Odur ki qaranquşun son sözü adamı özündən çıxardı, hirsle: “Mən tənhalığımdan razıyam”, – deyərək quşu qovdu. Qaranquş adamın inadkarlığından əl çəkmək istəmədiyini görüb uçub getdi...

Nəhayət, yaz gəldi. Qaranquşlar köhnə yuvalarına qayıtdılar. Ancaq onun axtardığı quş hələ də gözə dəymirdi. Yaz qurtarana qədər pəncərəsini açıq qoydu. Ancaq nə fayda?

Aradan xeyli vaxt keçmişdi. Bir gün qaranquş adamın yadına düşdü. Düşündü... düşündü... Nəhayət, öz-özünə: “Ey ağılsız insan, gör sən nə qədər düşüncəsizsən. Belə gözəl fürsəti əldən buraxdın. Niyə onun təklifini qəbul etmədin? İndi oturub düşünməkdənsə, onunla yaxşı vaxt keçirərdin”, – dedi. Adam peşman olmuşdu, ancaq iş-işdən keçmişdi. Sonra öz-özünə təskinlik verməyə başladı: “Havalar qızanda mənim qaranquşum da uçub gələr. Mən də onu içəri buraxaram, bir yerdə xoşbəxt yaşayarıq”. Oturub havaların qızmağını gözləməyə başladı.

Qaranquş hələ də yox idi. Axırda dözmədi və dərdini dünyagörmüş bir qocaya açdı. Qoca onu dinlədi, sonra da bir kəlmə ilə: “Qaranquşların ömrü 6 aydır”, – dedi...

Sizcə, qoca bununla nə demək istədi?

“Füyuzat” jurnalından

Bir arzum var, ay adamlar, qoyun deyim,
Sağlığında qiymət verin insanlara,
Yaxşılara sağlığında yaxşı deyin,
Sağlığında yaman deyən yamanlara.

Sağlığında sevindirən təmizləri,
Siz həyatda bu amalla addımlayın.
Sağlığında ifşa edin xəbəsləri,
Satqınlara sağlığında satqın deyən,
Tülkü deyən tülkülərə, aslan deyən aslanlara.
Sağlığında qiymət verin insanlara...

Hər kəs bilsin öz yerini necə sağdır,
Bu, pislərin həyatını qısaltmaqdır,
Yaxşılardan həyatını uzatmaqdır...
...Üz tutaram uşaqlara, qocalara, cavanlara,
Sağlığında qiymət verin insanlara,
Yaxşılara sağ olanda yaxşı deyən,
Sağlığında yaman deyən yamanlara...

Cabir Novruz

□ Həyatda elə fərsətlər var ki, ancaq bir dəfə ələ düşür və qədrini bilməyəndə "uçub gedir". Həyatda elə insanlar var ki, ancaq birçə dəfə qarşımıza çıxır, qiymətini və dəyərini bilməyəndə çıxıb gedir.

Diqqətli olun və bir də düşünün, bu günə qədər pəncərəyinizdən neçə qaranquş qovmuşsunuz?

Bu hissə hansı mətnin əsas ideyası ola bilər? Fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Mətnə hansı abzas yerində deyil? Onu yerinə qoyub məntiqi ardıcılığı bərpa edin.
2. Həyatınızda belə hadisələr olubmu? Kimisə haqsız yerə incitmişsinizmi?
3. Hansı atalar sözü mətnin ideyasına daha çox uyğun gəlir?
  - Ehtiyat igidin yaraşığıdır.
  - Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.
  - Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.
4. Cabir Novruzun "Sağlığında qiymət verin insanlara" şeirinin ideyasını mətnin ideyası ilə əlaqələndirin.
5. Sağlığında qiymət verin insanlara fikrinə münasibət bildirin.

6. Mətnə frazeoloji birləşmələri seçin və onların qarşılığını tapmağa çalışın.
7. Qiymət sözünü müxtəlif aspektlərdən izah etməyə çalışın.

8. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə söz və söz birləşmələrinin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin. Təyinin hansı cümlə üzvünü izah etdiyini deyin.
9. Təyidləri ixtisar etməklə mətni köçürün. Sonra hər iki mətni müqayisə edin.

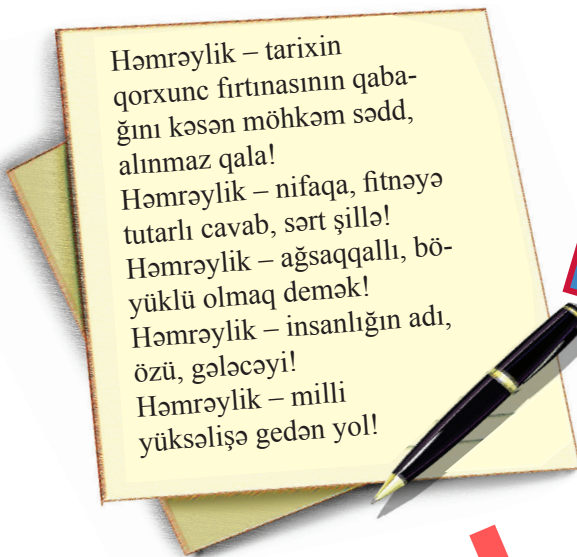
İllərlə yanaşı yaşamış, ocağında közü olmayanda közü, təknəsində çörəyi olmayanda çörəklərini paylaşmış iki qonşu var idi. Xeyirlərində, yaslarında ortada olan çəpərlərini sökmüşlər, həyəti həyəətə qatmışlar, sevinci, hüznü birlikdə yaşamışlar.

Bir gün azğın düşmən kəndə girir. Qonşunun birində xəstə qoca, körpə uşaqlar, o birində isə özlərini xilas etməyə fiziki gücü olanlar var idi. Ağlar gözlə, böyük dərdlə evlərini tərk etmək istərkən birdən ailə böyüyünün yadına xilas olmağa, uzaqlaşmağa gücləri yetməyən qonşusu düşür: “Dayanın! Qonşularımız qaldı. Yaşayacağıqsa, bir yaşayacağıq, öləcəyiksə, bir öləcəyik. Qocanı qucağınıza götürün, uşaqları küreyinizə alın: biz onları düşmən əlində buraxa bilmərik. Onlar bizim axirət qonşularımızdır”.

Bu, sevincini, kədərini bir yaşayan, həmvətənlərinin ölümünə yol verməyən qonşuların birliyi, həmrəyliyi idi.

(“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il)

- ✓ Mətnin məzmununu “Qaranquşların ömrü 6 aydır” mətninin məzmunu ilə əlaqələndirin. Hansı nəticəyə gəldiniz?

LAYIHƏ

10. “Təyidlərin nitqdə rolu” mövzusunda mətn hazırlayın.

31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününün təsis edilməsi Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda başlayan milli azadlıq mübarizəsinin ən gərgin vaxtında Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının vahid ideya

ətrafında birləşdirilməsinin Azərbaycanın gələcəyi üçün tarixi və strateji önəm daşdığını uzaqgörənliklə müəyyən etdi. Həmin dövrdə ulu öndər tərəfindən irəli sürülmüş azərbaycançılıq ideyası Azərbaycanın dünya birliyinə *inteqrasiyasının* təməl sütunlarından biri oldu. Məhz

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1991-ci il dekabr ayının 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi “Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü haqqında” tarixi qərarı qəbul etdi. Bu qərara əsasən, dekabrın 31-i Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü elan edildi.

Beləliklə, dünyanın 70-dən yuxarı ölkəsinə səpələnən 50 milyondan çox azərbaycanlının vahid azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdirilməsinin və milli *diasporamızın* formalaşdırılmasının əsası qoyuldu.

1992-ci ildə Azərbaycan parlamenti 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü kimi qeyd olunmasına dair

» Sizcə, niyə bütün azərbaycanlılar birləşməlidir?

qərar qəbul etdi. 1993-cü ildə isə Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə 31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü kimi rəsmi bayram elan edildi. Bu tarixi gün ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır.

« Sizcə, həmrəylik yalnız ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar arasında olmalıdır?

Ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasının dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə təmin edilməsində rolunu yüksək qiymətləndirirdi. O, güclü *diaspora* təşkilatının formalaşdırılmasının və onun Azərbaycan dövləti ətrafında daha sıx birləşməsinin vacibliyinə diqqəti cəlb edərək 2001-ci il noyabr ayının 9-10-da Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında demişdir: “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır. Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyət onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!!!” Bu dahiyənə fikirlər hər gün daha çox önəm daşıyır.

Araz Yaqubov

-
1. Mətndəki əsas faktları seçib fikir mübadiləsi aparın. Mətnin əsas ideyasını müəyyən edin və bu gün onun necə həyata keçirildiyini əsaslandırın.
  2. Milli azadlıq mübarizəsi xalqımıza nə üçün lazım idi?
  3. Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı haqqında nə bilirsiniz?
  4. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi haqqında faktlar toplayıb mətnə əlavələr edin.
  5. 72-ci səhifədə həmrəylik haqqında verilmiş fikirlərin düzgün olduğunu əsaslandırın.
  6. Azadlıq haqqında görkəmli şəxslərin söylədikləri ifadələri toplayın. Nitqinizdə onlardan sitat kimi istifadə edin.

7. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini lüğət vasitəsilə izah edin.

8. Mətndən uzun cümlələri tapın, onları bir neçə cümlə şəklində sadələşdirin. Sadə mətn tərtib edin.

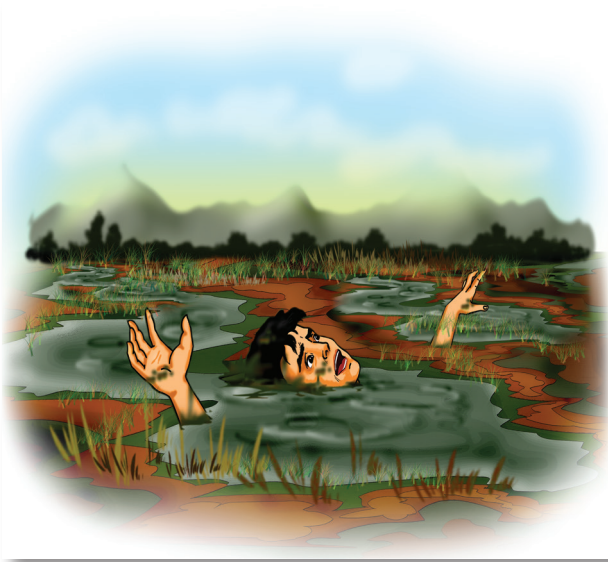

9. “Harada axar su varsa, orada yaşıllıq var, Harada birlik, qardaşlıq, dostluq varsa, orada mərhəmət, sevgi və səadət var” (C.Rumi) kəlamından sitat kimi istifadə etməklə məqalə və ya inşə yazın.

Bütün əməllər insanın özünə qayıdır.

Vinston Çörçil

XX əsrin əvvəllərində bir şotland fermeri bataqlığın yanından keçərək evə qayıdırdı. Birdən o kiminsə kömək çağırışlarını eşidir. *Fermer dərhal*

kömək üçün səs gələn tərəfə qaçır və batan bir oğlan uşağını görür. Oğlan bataqlığın ölüm saçan ağırlığından xilas olmağa çalışır, lakin bu çapalama onu ölümə daha çox yaxınlaşdırırdı. Oğlan qorxu və ümitsizlik içində qışqırırdı. Fermer tez bir qalın ağac budağı tapıb ehtiyatla ora yaxınlaşır və ağacı batan oğlana uzadır. Oğlan təhlükəsiz yerə çıxır. O, soyuqdan və həyəcandan əsir, göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Lakin əsas bu idi ki, o, xilas

olmuşdu!

– Bizə gedək, – deyər fermer ona təklif etdi. – Sən sakitləşməli, paltarını qurutmalı, isinməlisən.

– Yox, yox, – oğlan dedi, – atam məni gözləyir. O, yəqin, çox narahatdır.

Minnətdarlıq ifadə edən gözlərlə öz xilaskarına baxan oğlan təşəkkür edib evlərinə gedir...

Səhər tezdən fermer onun qapısına gözəl bir karetanın yaxınlaşdığını gördü. Karetdən çox şıq və bahalı geyimli bir centlmen çıxıb ona sualla müraciət etdi:

– Dünən mənim oğlumu sizmi xilas etmişiniz?

– Bəli, mən, – deyər fermer cavab verdi.

Xilas olmuş oğlanın hərəkətinə münasibət bildirin.

– Mənim sizə borcum nə qədər olacaq?
– Xətrimə dəyməyin, cənab. Siz mənə borclu deyilsiniz, çünki mən hər bir normal insanın edəcəyi hərəkəti yerinə yetirdim.

» Fermerin sözlərinə əsasən onu xarakterizə edin.

– Yox, bilirsiniz, oğlum mənə çox əzizdir. İstədiyiniz məbləği deyin.

– Mən daha bu mövzu barədə danışmaq istəmirəm. Sağ olun.

Fermer getmək üçün geri döndü. Bu zaman onun oğlu evdən çıxdı.

– Bu sizin oğlunuzdur? – varlı qonaq soruşdu.
– Bəli, – fermer fərəhlə oğlunun başını sığalladı.
– Gəlin belə edək. Mən sizin oğlunuzu özümlə Londona aparım, onun təhsil haqqını ödəyim. Əgər o, atası kimi alicənabdırsa, onda nə siz, nə mən bugünkü hərəkətlərimiz üçün heyifsilənməyəcək, peşman olmayacağıq.

Bir neçə il keçdi. Fermerin oğlu əvvəl məktəbi, sonra Tibb Universitetini bitirdi. Bir müddətdən sonra o, penisilini kəşf edən insan kimi bütün dünyada tanındı. Bu, Aleksandr Fleminq idi.

Müharibə başlamazdan əvvəl bahalı London klinikalarından birinə həmin varlı cənabın ağır formada sətəlcəm olmuş oğlunu gətirmişdilər.

.....
Fleminqin təhsil pulunu ödəyən həmin varlı kişinin adı Randolph Çörçil idi. Onun oğlu isə iki dəfə Fleminqlər ailəsi tərəfindən ölümdən xilas edilən, sonradan İngiltərənin baş naziri olmuş Vinston Çörçildir.

» Çörçil bununla nə demək istəyirdi?

Sonralar hər dəfə bu hadisəni xatırlayan V.Çörçil deyirdi: “Bütün əməllərin sənə qayıdır”.

« Sizcə, bu dəfə oğlanı nə xilas etdi? Nöqtələrin yerinə hansı cavab olmalıdır?

“Dünyanı dəyişən 100 adam” jurnalından

- ➔
1. Mətndəki əsas fikri müəyyən edin və münasibət bildirin.
  2. Mətni bitkin hissələrə bölün və adlandırın.
  3. Mətndə sizin üçün maraqlı olan hansı faktlar var?
  4. Mətndə təsvir olunan hadisələrin məntiqə uyğun olub-olmadığını əsaslandırın.
  5. V.Çörçil haqqında məlumat toplayıb qısa şərh yazın.

- 6. Mətn üçün açar sözlər seçin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
7. *Fermer, centlmen* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
- 8. Mətndəki birinci cümlədə *necə?* sualına cavab verən cümlə üzvünü tapın. Həmin cümlə üzvünə təyin demək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
9. Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərə sual verin və uyğunluğu müəyyən edin.

	tamamlıq	təyin	?
<i>Həqiqi</i> dostluq mənəvi fədakarlıqdır. (T.Əhmədov)	☐	☐	☐
Düşməninə öldürmək əvəzinə onu şəfqət və <i>məhəbbət</i> lə yola gətir. (C.Allen)	☐	☐	☐
Səadət <i>kamalla</i> yetişər başa Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa. (N.Gəncəvi)	☐	☐	☐
<i>Ağılla</i> dərk edirik nöqsan cəhətləri biz Nöqsanını dərk edən ağıllıdır, şübhəsiz. (A.Bakıxanov)	☐	☐	☐
O, skamyada oturmuş qocaya <i>mərhəmətlə</i> baxır, ona necə yardım edəcəyini düşünürdü.	☐	☐	☐
O, <i>soyuqdan</i> və həyəcandan əsirdi.	☐	☐	☐
Heç qorxmayır <i>soyuqdan</i> Çöldə qoçaq uşaqlar. (T.Mütəllibov)	☐	☐	☐
<i>Böyük</i> düşüncələr böyük hislərdən yaranır. (F.Larəsfuko)	☐	☐	☐

✓ *Sizcə, sual işarəsinin yerində hansı cümlə üzvünün adı yazılmalıdır?*

Zərflik hərəkətin icrasını və əlamətin meydana çıxmasını müxtəlif cəhətlərdən izah edir.

Zərflik hərəkətin tərzini, zamanını, yerini, miqdarını (dərəcəsinə), səbəbini, məqsədini bildirir.

Zərfliliyin şərti işarəsi:

10. Mətnə fərqləndirilmiş hissədə zərflilikləri tapıb onların xəbəri hansı baxımdan izah etdiyini araşdırın.

11. 10-cu tapşırıqdakı şərtin izahından istifadə edərək sxemi şərh edin.

Zərflər, əsasən, feili xəbəyə, bəzən də ismi xəbəyə aid olur.

Müqayisə edin:

Elə danış ki, maraqlı olsun.

Hava elə isti (o dərəcədə, o qədər) idi ki, nəfəs almaq olmurdu.

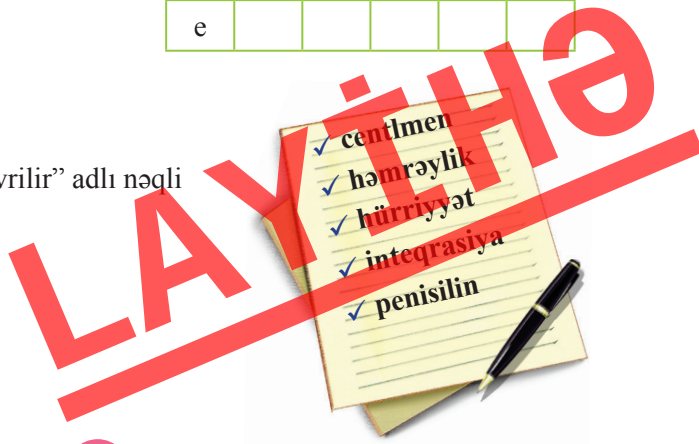
12. Uyğunluğu müəyyənəldirin.

1. Hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah edir.
2. Bütün cümlə üzvlərinə aid olur.
3. Obyekt anlayışı bildirir.
4. Ancaq mübtədadan asılı olur.
5. Ən müstəqil üzvdür.

a. tamamlıq	b. xəbər
c. zərflər	d. təyin
e. mübtəda	

	1	2	3	4	5
a					
b					
c					
d					
e					

➤ 13. “Bəzən təsadüflər zərurətə çevrilir” adlı nəqli inşa yazın.

Bir gün Loğmanın ağasına hədiyyə olaraq bir qarpız gətirirlər. O, xidmətçisinə: “Oğlum, get, Loğmanı çağır!”, – deyir.

Loğman bu çağırışa dərhal cavab verib ağasının yanına gəlir.

Ağası ona hədiyyə olaraq gətirilən qarpızı kəsir və Loğmana bir dilim verir. Loğman ona verilən dilimi bal kimi, şəkər kimi yeyir. Elə iştahla yeyir ki, ağası dərhal ikinci dilimi kəsib ona tərəf uzadır. Beləcə dilimlər bir-birini izləyir və Loğman bütün qarpızı yeyir.

Loğman hansı tarixi şəxsin ümumiləşmiş surətidir?

Sizcə, ağası nə üçün bir dilimi özü üçün saxlayıb qalanlarını Loğmana verir?

Yerdə yalnız bir dilim qalır.

Ağası: “Bunu da mən yeyim, baxım görüm necə şeydir, hər halda, bu çox dadlı bir qarpızdır”, – deyir.

Çünki Loğman elə ləzzətlə, elə iştahla yeyirdi ki, görünlərin də iştahası açılırdı.

Loğmanın ağası son dilimi yeyər-yeməz qarpızın acılığından ağzını atəş sarır, dili ucuqlayır, boğazı yanır.

Qarpızın acılığı onu çaşdırır. Sonra isə Loğmana deyir:

– Belə bir zəhəri necə oldu ki, dadlı-dadlı yedin? Belə bir qəhri necə oldu lütf etdin? Bu necə səbirdir? Nə üçün səbir etdin? Sanki canına qəsdin var! Nə üçün bir şey söyləmədin? Nə üçün “bir az səbir et, indi yeyə bilmərəm” demədin?

Loğman bu cavabı verir:

– Sənin nemətlər bağlayan əlindən o qədər *ruziləndim* ki, utandığımdan iqiqaət oldum. Buna baxmayaraq, əlinlə verdiyin bir şeyə, ey mərifət sahibi, “bu, acıdır, yeyə bilmərəm” deyə bilmədim. Əgər bu qədər bir acıya dözə bilməyib fəryad edəməsə, bütün zərrələrım torpağa qarışsın. Şəkər bağışlayan əlinin ləzzəti bu qarpızdakı acılığı heç saxlayarmı? Bu sizə – məni öyrədənə olan sevgimin gücündəndir. Sevgidən acı dadlanar, sevgidən mis qızıl olar. Sevgidən bulanıq, çöküntülü sular dumduzu bir hala gələr. Sevgidən dərdlər şəfa tapar. Sevgidən ölümlər dirilər, sevgidən padşah qul olar.

Cəlaləddin Rumi

1. Mətndəki əsas fikri müəyyən edin və münasibət bildirin.
2. Mətni siz necə adlandırardınız? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Loğmanın cavabından sonra ağanın nə deyəcəyini düşünün. Fikirlərinizi yazıb mətnlə əlaqələndirin.
4. Loğmanın ağasına cavabını bir cümlə ilə ifadə edin.
5. Mətndəki əsas fikri “Zəhər” hekayəsinin ideyası ilə əlaqələndirin.

6. Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
7. *Bir dilim qarpız və mənim ana dilim* birləşmələrindəki *dilim* sözünü omonim hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Sizcə, mətnin son abzasında Loğman hansı nitq etiketindən istifadə etsə, düzgün olar?
9. Mətnə (fərqləndirilməyən hissədə) zərflərləri seçin, onların xəbəri hansı baxımdan izah etdiyini araşdırın.
10. Fərqləndirilmiş hissədə zərflərləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.

Tərzi-hərəkət zərfliyi işin, hərəkətin icra tərzini bildirir və *necə?, nə cür?, nə tərzdə?, nə vəziyyətdə?* suallarından birinə cavab verir. Tərzi-hərəkət zərfliyi, əsasən, tərzi-hərəkət zərfləri, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə ifadə olunur.

- Dünyanın işini *yaxşı (necə?)* düşün sən
Nə əksən, onu da sən biçəcəksən. (*N. Gəncəvi*)
- O *düşünmədən (necə?)* cavab verdi.

11. Verilmiş cümlələrdə tərzi-hərəkət zərflərlərinin ifadə vasitələrini tapın və hansı cümlə üzvü ilə əlaqələndiyini deyin.
  1. Xoşbəxtliyə nail olmaq üçün xalqa xidmət etmək və insanlara məhəbbətlə yanaşmaq lazımdır (*Demosfen*).
  2. Özündən böyüklərə hörmətlə yanaş ki, sənə də o cür yanaşsınlar.
  3. Bahar heyvətlə ətrafa baxır, gördüklərinə inanmaq istəmirdi (*M. Cəlal*).
  4. İndi bütün bunları xatırlayır, hiçqıra-hiçqıra ağlayırdı (*Varis*).
  5. Teymur başındakı dözülməz ağrıya əhəmiyyət vermədən gedir, evlərinə çatmağa tələsirdi (*H. Seyidbəyli*).
- ✓ **Qüvvətli və qüvvətlə, heyvətli və heyvətlə** sözlərinin qrammatik cəhətdən fərqlərini izah edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

12. “Xain adamlara hətta onların xidmət etdikləri adamlar da həqarətlə baxırlar” (Sokrat) cümləsində:

1. Xain sözü **təyindir**, çünki ..... 2. Həqarətlə ....., çünki .....

✓ **İti** sözünü cümlədə təyin və tərzi-hərəkət zərfliyi kimi işlədin, fərqlərini izah edin.

✓ Bədii ədəbiyyatdan siz də belə nümunələr seçin.

13. Verilmiş nümunədən istifadə edərək öyrəndikləriniz əsasında tərzi-hərəkət zərfliyi ilə təyinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi bədii ədəbiyyatdan seçilmiş nümunələrlə əsaslandırmaq üçün kiçik bir mətn tərtib edin.

Nümunə:

Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləridir. Hər ikisi cümlənin qurulmasında iştirak edir. Hər iki baş üzv əsas nitq hissələri, ismi birləşmələr, feili birləşmələr və mürəkkəb adlarla ifadə olunur. Məs.:

Vətən müqəddəsdir.
Dərs oxumaq şagirdin borcudur.

Mübtəda və xəbərin sualları fərqlidir. Xəbər feili və ismi xəbər olmaqla iki yerə bölünür.

Xəbər mübtəda ilə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Cümlədə mübtəda iştirak etməyə də bilər. Xəbərdəki şəxs sonluğuna əsasən cümlədə mübtəda bərpa edilə bilər. Məs.:

Evə qayıtdıq – Biz evə qayıtdıq.

Cümlədə xəbər iştirak etməsə, fikir bitkinliyi olmaz. Məs.:

Mən evə .....

Təyin və tərzi-hərəkət zərfliyi .....

Təyin həmişə .....
və ..... cavab olur.

Tərzi-hərəkət zərfliyi .....

Fərq ondadır ki, ...

Deməli, ...

✓ Mətni yazarkən daha çox hansı sözlərdən istifadə etdiniz?

Nə üçün? Hazırladığınız mətni bu vaxta qədər yazdığınız hər hansı bir dialoqla müqayisə edin. Müqayisələr əsasında elmi və bədii mətnləri fərqləndirin.

↓ əmanət

↓ xəyanət

Belə eşitmişəm ki, bir kişi səhər alaqaranlıqda evdən çıxıb hamama gedər-kən yolda öz dostuna *rast gəlir* və deyir: “Mənimlə hamama getmək istəyir-sənmi?” Yoldaşı deyir: “Hamamın qapısına qədər sənə yoldaşlıq edə bilərəm, lakin hamama gedə bilmərəm, işim var”.

Hamamın yaxınlığına qədər bir yerdə gedirlər. Yolayrıcına çatdıqda dostu xəbərdarlıq etmədən geri dö-nüb başqa tərəfə gedir. Təsadüfən bir oğru da həmin kişinin dalısınca oğurluq məqsədilə hamama gedir-miş. Birdən kişi geri baxır, oğrunu görür, lakin hələ alaqaranlıq oldu-ğundan onu dostu bilib, qurşağından dəsmala bağlanmış yüz dinarı çıxarır, haman oğruya verir və deyir: “Ay qardaş, bu əmanətdir, al, mən ha-mamdan çıxandan sonra qaytarar-san”. Oğru qızılı alır, kişi hamamdan çıxana qədər heç yerə getməyib orada gözləyir. Hava işıqlanır. Kişi paltar-ını geyib *yola düzəlir*. Oğru onu çağırır deyir: “Ey cavanmərd, qızı-lını geri al, sonra get, sənə əmanə-tin üzündən bu gün mən də işimdən avara oldum”. Kişi deyir: “Bu nədir, əmanət nədir, sən kimsən?” Oğru deyir: “Mən oğruyam, sən isə hamamdan çıxana qədər bu qızılı saxlamağı mənə tapşıran adam”. Kişi deyir: “Oğru-sansa, bəs nə üçün mənim qızıllarımı aparmayıbsan?” Oğru deyir: “Əgər öz peşəmlə *ələ keçirsəydim*, min dinar olsaydı, sənə yazığım gəlməzdi, bir dinar da sənə qaytarmazdım. Lakin sən bunu mənə əmanət olaraq veribsən, insaf-sızlıq olar ki, sən alicənablıq edib mənə əmanət verəsən, mən də nanəciblik göstərib ona xəyanət edəm”.

“Qabusnamə”dən

1. Hekayətə ad qoyun.
2. Mətdəki əsas fikri müəyyənləşdirin.
3. Hekayətdə təsvir edilən hadisələrin məntiqi cəhətdən əsaslı olub-olmadığını əsaslandırın.
4. Oğru obrazını xarakterizə edin.
5. Hansı suala mətdə cavab yoxdur?
  - Kişi onun oğru olduğunu necə başa düşür?
  - Oğru kişiyə pulunu niyə qaytarır?
  - Kişinin dostunun məsuliyyətsiz olduğunu nədən bilir?
6. Siz nəyi əmanət hesab edirsiniz? Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

7. *Yol* sözünün omonim və çoxmənalı olduğunu nümunələrlə əsaslandırın.
8. Mətdəki fərqləndirilmiş sözləri müvafiq frazeoloji birləşmələrlə əvəz edin.
9. Mətn üçün *əmanət*, *xəyanət*, *sədaqət* sözlərindən hansı açar söz ola bilər?

10. Mətnin ilk abzasındakı cümlələrdən II dərəcəli üzvləri çıxarıb mətni yığcamlaşdırın. Hər iki formanı müqayisə edin. Nə müşahidə etdiniz?
11. N.Gəncəvinin əsərlərindən verilmiş aşağıdakı cümlələrdə *nə zaman?* sualına cavab verən sözləri seçib ifadə vasitələrini müəyyən edin.

1. Ləl çox gec doğur, ömrü çox olur, Lalə tez göyərir, tez də yox olur.	3. Əlliye çatınca dəyişər əhval, Dəyişər yaşayış, dəyişər hər hal.
2. Meyvə kal olduqda böyüyər, artar, Yetişən zamanda yerə düşər bar.	4. Bir gün bar götürər ağac əkənlər, Xəznə apararlar əmək çəkənlər.

Zaman zərfliyi hərəkətin zamanını bildirir, *nə zaman?*, *nə vaxt?*, *haçan?* suallarından birinə cavab verir. Zaman zərfliyi zaman zərfləri, ismi birləşmələr, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə ifadə olunur.

Ən ehtiyatla edilmiş xəyanət də *gec-tez* (*nə zaman?*) aşkar olur.

12. Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin (səh. 84) qrammatik mənalarını müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Xoşbəxt olmaq istəyirsənsə, *əvvəl* özünü tanı, *sonra* arzularını idarə etməyi öyrən (A.Tennison). 2. Əsgərdən, ilk növbədə, dözümlü və səbir, bundan *sonra* cəsarət tələb olunur (Napoleon). 3. Səndən *əvvəl* yaşayan müdriklərin həyat təcrübəsindən səndən *sonra* yaşayanlara körpü sal. 4. *Sabah* görüşürük sonuncu dəfə, Mənim son sevincim, son kədərimdi (A.Mustafayev). 5. *Sabah* açıldı, üzünü də gözəl səhərlər açılırsın... (Azərbaycan nağıllarından).

✓ *Sizcə, çərçivəyə alınmış ifadə nitq etikətinin hansı növünə daxil edilə bilər? Özünüz də belə nümunələr toplayın. Bunun üçün "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına müraciət edin.*

13. Aşağıdakı mətnə zaman zərflərini seçin, onların ifadə vasitələrini deyən. Zərflərlə xəbər arasındakı sintaktik əlaqələri göstərin.

Nümunə:

Özünə dost seçərkən ehtiyatlı ol.

↓
Zaman zərfləri feili bağlama tərkibi ilə ifadə olunmuşdur.

Ey oğul, özünə dost seçərkən ehtiyatlı ol. Dostlarının çoxluğuna bel bağlama, əsl dost özünü hesab et. İrəliyə və geriye diqqətlə bax. Dostlarının etibarlılığına ümid edib arxayınlaşma. Dostu xoş və bəd gündə yoxla: xoş gündə hörmətinə, bəd gündə köməyinə görə. Düşmənin düşmən hesab etməyən dost bilmə, elə adam tanış sayılar, dost sayılmaz.

(*"Qabusname"dən*)

✓ *Son cümləyə münasibət bildirin.*

✓ *Mətnə çərçivəyə alınan sözlərə sual verin, onların qrammatik mənasını müəyyənləşdirin.*

14. Aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin. Bunun üçün çıxışlıq hallı isimlər, yer zərfləri haqqında öyrəndiklərinizi yada salın. Həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.

• Mənim kimliyimi, mənim adımla

Vətənimdən soruş, elimdən soruş.

Bu coşqun, bu qaynar hissiyatımı

O dağlardan enən selimdən soruş. (M.Gülün)

• 1937-ci ilin qanlı repressiyası bir çox ziyalıları canı qədər sevdikləri doğma vətəndən uzaqlaşdırdı.

Vətənimdən sözü tamamlıqdır, çünki .....

Vətəndən sözü ....., çünki .....

Yer zərfliyi hərəkətin yerini bildirir, *haraya?*, *harada?*, *haradan?* suallarından birinə cavab olur və yer zərfləri, məkan mənası bildirən isimlər, ismi birləşmələrlə ifadə olunur.

Yer zərfliyi ilə xəbər arasında idarə əlaqəsi olur.

Məktəbdən (haradan?) qayıdıram.

15. Mətdən yer zərfliklərini seçib aid olduğu sözlə birlikdə yazın.

16. Yer zərfliklərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

Hüseyn Cavid 1941-ci ildə Uzaq Şərqə sürgün edilmiş, orada olarkən vəfat etmişdir.

Məktəb imtahanları ilk dəfə 1817-ci ildə İngiltərədə keçirilib.

Gücü gəldikcə qaçırdı, ancaq irəlidə onu nə gözlədiyini bilmirdi.

17. Aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər arasında sintaktik əlaqələri müəyyənləşdirib fikrinizi əsaslandırın.

Yaxınlıqdakı *küçədən keçirdi.*

Səhərdən ac idi.

Bağdan şəhərə qayıdırdı.

Nigarı görəndə sevincdən qışqırdı.

18. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirərək testə cavab hazırlayın.

Cümlənin II dərəcəli üzvləri baş üzvləri izah etməyə xidmət edir.

Xəbər bütün II dərəcəli cümlə üzvləri ilə əlaqələnmə bilər.

Təyin tərz-i-hərəkət zərfliyindən fərqli olaraq *hansı?* sualına cavab verir.

Zərflik həm feili, həm ismi xəbərə aid olur.

Tamamlıq bəzən yiyəlik halda olan sözlərlə də ifadə olunur.

Bütün cümlə üzvləri qrammatik cəhətdən bir-birilə əlaqələnmir.

doğru

yanlış

LAYIHƏ

19. "Zaman və yer zərfliklərinin nitqdə rolu" mövzusunda mətn hazırlayın.

20. "Əmanətə xəyanət olmaz" mövzusunda mühakimə xarakterli inşa yazın.

Heç güllərin ağladığını görmüsünüzmü? Qərənfilləri matəm çi-
çəyinə çevirən 20 Yanvar! Güllərin son mənzilini şəhid məzarına
çevirən məşum gün şəhid qanından qıpqırmızı qana bələndi, göz-
lərindən damla yaş axıtdı. Şəhərimizə qərənfil yağışı yağdı.

Şairlərimizdən Məmməd Aslan: “Ağla, qərənfil, ağla!” – yazdısa,
digər şairimiz Məmməd Araz isə: “Ata millət, ana millət, ağlama!
Ağlamağın yeri deyil, ağlama!” – yazdı.

Əgər Şəhid varsa, demək, vətən var,
Şəhidlər dünyada ən böyük haqdır.
Ölümdən qorxmayın, siz ey oğullar,
Ruhlar bu torpağı qoruyacaqdır.

Nə yaxşı, dünyada müqəddəs vətən,
Nə yaxşı, müqəddəs and yerimiz var.
Yox, yox, acımıram bu ölümə mən
Namuslu oğullar şəhid doğular.

Alı Mustafayev

Şəhid olmaq ölmək, yox olmaq deyil, ölümle var olub
mənən diri qalmaq deməkdir. Allah yolunda ölənləri heç
də ölü zənn etmə! Əslində, onlar diridirlər. Onlara Rəbbi
yanında ruzi ətə olunur. (Qurani-Kərim, Ali-İmran surəsi,
ayə 169.)

Vətən arzuların qanad açıb uçduğu məkandır. Vətən şərəfidir, namusdur, könül dünyasında yüksələn inamdır, minillik kök salmış xalqdır, anadır, onun timsalında candır. Vətən ulu əcdadların ruhu, babaların məzar yeridir. Vətən səni yetişdirən, böyüdən, səni öyrəndəndir.

Vətən varlığını bizdən əsirgəməyən, bizi köksündə bəsləyən, əbədi olaraq sahib çıxan sahibimizdir.

“Torpaq, uğrunda ölən varsa, Vətəndir” (Mithat Kuntay). Unut-mayaq ki, Vətən vətəndaşların birləşmə nöqtəsidir. Vətən yeganə məkandır ki, insan orada özünü kölə yox, onun əsl sahibi hiss edir.

Vətən sevgisi ən müqəddəs duyğudur. Vətən sevgisi bütün sevgilərdən ucadır. 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi bunu bir daha sübut etdi. Uzun illərin müstəmləkəçiliyinə “Yox!” deyən, milli azadlığına qovuşmaq üçün ayağa qalxan xalqı beşikdə boğmaq məqsədilə yırtıcı pəncəsini Azərbaycana uzadan işğalçı hakimiyyət önündə milli kimliyini və vətəni üçün canından keçməyi bacaran xalq gördü. XX əsrin qorxunc imperiyası ömrünün sona yetişdiyini görünce insanlığa utanc gətirən qanlı faciələr törətdi. Uşaq, qadın, qoca demədən hər kəsi vəhşicəsinə qətlə yetirdi. Lakin xalqımızın ruhundakı, qanındakı istiqlaliyyət duyğularını öldürə bilmədi. Çünki bu duyğular şəhidliyə, qaziliyə, haqqa, ədalətə bağlıdır. Bu dəyərləri mənliliyində daşıyan, inandığı kimi yaşayan millətimiz düşməni heyrətlər içərisində boğdu və öz hürriyyətinə, istiqlaliyyətinə sahib çıxdı.

20 Yanvar faciəsi ilə bağlı əlavə məlumat toplayın.

Verilmiş materiallardan və topladığınız məlumatlardan istifadə edərək ssenari yazın və “20 Yanvar – Qan yaddaşım” adlı ədəbi-bədii kompozisiya hazırlayın. Ssenari əsasında kiçik sənədli film də çəkə bilərsiniz.

LAVİT HƏ

ORFOQRAFIYA

I abzasda mötərizədə verilmiş hərflərdən hansı yazılmalıdır?

ORFOEPIYA

Düzgün tələffüzü deyin.

- onlarla – [.....]
- fəndləri – [.....]

Bütün Şərqdə əfsanəvi pəhl(a,ə,i)van kimi şöhrət tapmış və Firdovsinin “Şahnamə”sinin qəhr(a,ə)manlarından biri olan Rüstəm Zal bir neçə şagirdinə pəhl...vanlıq qaydalarını öyrətdirdi. Rüstəm bir müddət onlarla məşğul olur, bütün fəndləri öyrətdiyini bildirib müstəqil pəhl...vanlıq etmələrinə icazə verir. Lakin onun şagirdlərindən biri şahın yanına gəlib deyir:

– Mən Rüstəm Zalı işlətdiyi bütün fəndləri bilirəm, gücüm də ondan artıqdır. Rüstəm

« Şagird nə üçün özünə bu qədər arxayın idi?

Zalla gülüşüb onu yıxa bilərəm. Mən ölkənin birinci pəhləvanı olmaq istəyirəm.

Şah gənc pəhləvanın dediyinin düzlüyünü yoxlamaqdan ötrü meydan qurub camaatı toplamağı və Rüstəm Zalı çağıraraq gənc pəhləvanla güləşməyi əmr edir. Rüstəm şagirdinin nankorluq etdiyindən, onun yerini tutmaq iddiasında olduğundan son dərəcə məyus olur. Bir söz demədən meydana girib güləşməyə başlayır və gözəl bir fənd işlədib gənc pəhləvanın arxasını bir göz qırpımında yerə vurur. Gənc xeyli pərt olur, ayağa qalxıb Rüstəm Zalla höcət-ləşməyə başlayır:

– Sənin mənə öyrətdiyin otuz doqquz fəndin içərisində beləsi yoxdur. Bəs bu fəndi nə üçün mənə öyrətməmişən? Bu, düzgün deyildir, – deyə onu məzəmmət edir.

» Şagird məzəmmətində haqlı idi mi?

Rüstəm Zal cavabında deyir:

– Düzdür, mən bu qırxıncı fəndi sənə öyrətməmişəm, çünki onu bu gün üçün saxlamışdım. Belə etməsəydin, sən, yəqin ki, mənim öyrətdiyim fəndlərlə mənim özümə zərbə vuracaqdın. Bu, bir az ədalətsizlik deyilmi?

Sizcə, gənc öz müəlliminə nə deyəcək?

Bəzi “dostlarla” ehtiyatlı hərəkət etməyi məsləhət gördükdə, yaxşılığın müqabilində pislik, nankorluq gördükdə və digər münasib hallarda “Qırxıncı fəndi bu günə saxlamışdım” məsəlindən istifadə olunur.

Böyükağa Hüseynov. “Rəvayətli ifadələr”dən

1. Mətn üzərində iş aparmaq üçün suallar hazırlayın. Həmin suallarla yoldaşlarınıza müraciət edin.
2. Aşağıdakı fikirlərlə bağlı mühakimə yürüdün.
  - Müəllim şagirdinə hər şeyi öyrətməlidir.
  - Rüstəm Zal düzgün hərəkət edir.
  - Tələbə iradəsində haqlı idi.
3. “Ehtiyat igrinin yaraşığıdır” atalar sözünü bu mətn üçün əsas fikir hesab etmək olarmı?

4. Məndən açar sözlər seçin və onların qarşılığını tapmağa çalışın.
5. *Nankorluq* və *namərdlik* sözləri sinonim ola bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Məna cəhətdən məntiqi ardıcılığı davam etdirin və həmin sözlərin antonimini tapın.

7. Məndə altından xətt çəkilmiş sözlərə sual verin. Suala əsasən onların sintaktik vəzifəsini müəyyənəldirin.
8. Cümlələri müqayisə edib gəldiyiniz qənaəti yoldaşlarınızla müzakirə edin.
  - *Bazarda xeyli adam var idi (M.Cəlil)* cümləsində *xeyli* sözü təyindir, çünki... .
  - *Çox oxuyan çox bilər* cümləsində *çox* sözü ..., çünki ... .
- ✓ *Bir qədər, bir az, az* sözlərindən istifadə etməklə cümlələr qurun. Həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənəldirin.
- * 9. 7-ci və 8-ci tapşırıqlardan öyrəndiklərinizə əsasən uyğunluğu müəyyənəldirin.

* ..... işin, hərəkətin nə qədər icra olunduğunu bildirir.

* Cümlədə, adətən, ... aid olur.

* ..... suallarından birinə cavab olur.

* ..... , ... ilə ifadə olunur.

* feili xəbəre

* ismi xəbəre

* Kəmiyyət zərfləri

* neçə?, nə qədər?, neçənci?

* Miqdar zərfləri

Azərbaycan türklərinin tərbiyə sistemi, əxlaqi idealları qədim türklərinki ilə üst-üstə düşür və ümumtürk tərbiyə sisteminin mühüm bir halqasını təşkil edirdi. İndi olduğu kimi, qədimdə də ata evin böyüyü, “od-ocağı” (yəni od və ocağın sahibi), tərbiyə nümunəsi hesab olunurdu. Oğlanların tərbiyəsində atanın, qızların tərbiyəsində ananın nümunəsi əsas sayılırdı. Bu nümunə isə xeyirxahlığa və alicənablığa söykənirdi. “Kitabi-Dədə Qorqud”da göstərilir ki, Salur Qazan üç ildə bir dəfə arvadının əlindən tutub evindən çıxar, könüllü surətdə evini imkansızlara *yağmaladardı*. Qədim türklərin övlada məhəbbəti Vətən məhəbbəti ilə *çulğalaşır*, övladı vətən üçün, dövləti qorumaq üçün hazırlayırdılar. Azərbaycan türklərində uşaqlar həmişə atalarına hörmətlə yanaşmış, onların qulluğunda durmuş, ehtiram göstərmiş, ədəbsiz hərəkətlərə yol verməmiş, atadan qabaq süfrəyə oturmamış, onların peşəsini öyrənmiş, atalarını özlərinə həyat ideali hesab etmişlər. Ata dünyasını dəyişdikdən sonra onun ocağı övladlar üçün müqəddəs hesab olunmuşdur. Bu gün olduğu kimi, qədim zamanlarda da ata evi heç zaman boş qalmamalı, bacasından tüstü çıxmalı idi. Oğul övladlarından biri ata evinin çırağını yandırmalı, keşiyini çəkməli idi. Təsədüfi deyildir ki, ailə ocağının müqəddəsliyini qəbul edən türklər bir adama qarşı etdikdə: “Görüm, evinin çırağı sönsün” – deyərmişlər. Hərbi təlim, cəsurluq, cəngavərlik Azərbaycan türklərinin tərbiyəsində mühüm yer tuturdu. Əsgəri şücaətlər hər bir türk kişisi üçün, onun özünün, ailəsinin, tayfasının şərəf, namus işi idi. Azərbaycan türklərində vətən əxlaqı, vətənpərvərlik hissi həmişə güclü olmuşdur. İtilmiş Vətən torpağının hər qarışı üçün göz yaşı axıdın, ağrı deyər, onun qaytarılmasını müqəddəs vəzifə hesab edərlərmiş. Biz “Kitabi-Dədə Qorqud”da bunun bariz nümunələrini görürük. Vətən əxlaqı bu gün də Azərbaycan övladlarının ən böyük *istinad* nöqtəsi olmalıdır. Görkəmli türk alimi Ziya Göyaltı haqlı olaraq yazırdı: “Vətən əxlaqımız qüvvətli olmasa, nə müstəqilliyimizi, nə azadlığımızı, nə də vətənimizin bütövlüyünü qoruya bilərik”.

Nə üçün oğlanların tərbiyəsində atanın, qızların tərbiyəsində ananın nümunəsi əsas hesab edilir?

“Azərbaycan təhsil tarixi” kitabından

1. Bu mətn bölmədəki digər mətnlərdən xaraktercə necə fərqlənir?
2. Mətni abzaslara ayırın.
3. Mətn əsasında dialoq hazırlayın.

4. Hansı sözlər mətn üçün açar söz ola bilər?

5. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını müəyyənləşdirin və qarşılığını tapın.

6.

1. Yüksəlmək üçün yalnız öz gücünüzdən istifadə edin.
2. Biz yalnız başqaları üçün yaşayan zaman özümüz üçün yaşayırıq (*L. Tolstoy*).
3. Vətən üçün ölən insan xoşbəxt insandır.
4. Oğlundan xəbər tuta bilmədiyi üçün ana var-gəl edir, bir çıxış yolu axtarırdı (*M. Cəlal*).

1-ci cümlədə məqsəd, 3 və 4-cü cümlədə səbəb anlayışı vardır.

Uşaqlar, verilən cümlələrin hansında səbəb, hansında məqsəd, hansında obyekt anlayışı vardır?

1-ci cümlədə səbəb vardır, çünki yüksəlişin səbəbi gücdən istifadə etməkdir.

1-ci cümlədə səbəb, 2-ci cümlədə obyekt, 4-cü cümlədə məqsəd anlayışı vardır.

1-ci cümlədə məqsəd, 2-ci cümlədə obyekt, 4-cü cümlədə səbəb anlayışı vardır. 3-cü cümlədə isə *vətən üçün ölən* birləşməsi təyinedici sözdür.

- ✓ Sizcə, hansı şagirdin cavabı daha düzgün və dolğundur? Seçiminizi müəllimin köməyi ilə əsaslandırmağa çalışın. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrinə diqqət yetirməyi də unutmayın.

7. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin hansında səbəb, hansında məqsəd məzmunu olduğunu tapın, müqayisə aparın.

Səbəb zərfliyi	Məqsəd zərfliyi
Səbəb zərfliyindəki iş və hərəkət səbəbi, xəbərdəki iş və hərəkət onun nəticəsini bildirir, <i>niyə?</i> , <i>nə səbəbə?</i> , <i>nə üçün?</i> suallarından birinə cavab olur.	Məqsəd zərfliyindəki iş və hadisə məqsəd kimi qarşıya qoyulur, xəbərdəki iş və hərəkət hadisədən sonraya aid olur, <i>niyə?</i> , <i>nə məqsədlə?</i> sualına cavab verir.
İmtahanda yaxşı qiymət aldığı üçün sevinirdi. ← səbəb → nəticə	İmtahanda yaxşı qiymət almaq üçün ← məqsəd → oxuyurdu. sonrakı hərəkət
Səbəb zərfliyi, əsasən, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə, <i>üçün</i> , <i>ötrü</i> , <i>görə</i> qoşmalı və <i>-dığ*</i> şəkilçili feili sifət və feili sifət tərkibləri ilə ifadə olunur.	Məqsəd zərfliyi <i>üçün</i> , <i>ötrü</i> qoşmalı, yön-lük hallı məsədlər və məsədlər tərkibləri ilə ifadə olunur.

8. Fərqləndirilmiş söz və söz birləşmələri əsas götürərək uyğunluğu müəyyənləsdirin.

- *Vətənçün yaşayan, vətənçün ölən*
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır! (M.Müşfiq)
- *Həqiqət çox ağır olduğu üçün* onu hər adam qaldıra bilməz (A.Kapus).
- *Yaxşı yaşamaq üçün* bir qədər tələs, çünki hər gün bir həyatdır (Seneka).
- *Aldığım son nəfəs də sənin üçündür* (Ə.Məmmədخانlı).
- *İnsanı tanımaq üçün* onu sevmək lazımdır (L.Feyerbax).
- *İgid özü üçün* doğular, *başqaları üçün* ölər.

səbəb zərfliyi

mübtəda

təyin

məqsəd zərfliyi

tamamlıq

xəbər

- ✓ Cümlə üzvləri arasındakı sintaktik əlaqəni göstərin.

- ✓ Verilmiş nümunələrdə hansı cümlə üzvü iştirak etmədi? Səbəbini izah edin.

Vətənimizin ərazisinə təcavüz edən erməni daşnakları hər vəchlə öz çirkin əməllərini həyata keçirməyə çalışırdı.

Doğma Qarabağımızda qızgın döyüşlər gedirdi, qan su yerinə axırdı. Hər tərəfi atılan mərmilərin, silahların səsi bürümüşdü.

Döyüşün ən qızgın vaxtında əsgərlərimiz sürətlə arxadakı səngərə çəkilmək məcburiyyətində qaldılar. Əsgərlərdən biri ən yaxın dostunu yanında görməyincə: “Görəsən, dostum səngərə doğru geri çəkilərkən düşmən tərəfindən vurulmadı ki?” – deyə narahat oldu. Düşündüyü doğru çıxmışdı. Ona xəbər verdilər ki, yoldaşı döyüş meydanında düşmən gülləsinə tuş gəlmişdir. Özü səngərdə ikən dostunun döyüş meydanında qalmasına heç cür razı ola bilməzdi. Komandirə yaxınlaşıb: “Cənab komandir, – dedi, – dostum səngərə doğru geri çəkilərkən düşmənlər tərəfindən vurulub, icazə verin, onu döyüş meydanından çıxarım”. Komandir dedi:

– Xeyr, olmaz. Görmürsən, güllələr üstümüzdə yağış kimi yağır. Ehtimal ki, o, dünyasını çoxdan dəyişib. Önə çıxmaq sənin ölümünə səbəb ola bilər. Biz isə çox az qalmışıq. İndi bir nəfər belə bizim üçün çox qiymətlidir. Növbəti itkilər bizim məğlubiyyətimizə səbəb ola bilər.

Əsgər isə dayanmadan israr edərək komandiri razı salmağa çalışırdı. Nəhayət, komandirin “yaxşı, elə isə get” sözlərini eşidər-eşitməz sürətlə döyüş meydanına atıldı, sürünə-sürünə irəliləməyə başladı. Güllələr, həqiqətən, yağış kimi yağırdı. Dostuna tərəf yaxınlaşdı və onu arxasına alaraq səngərə doğru süründü.

Komandir vurulmuş əsgərin nəbzini yoxlayıb dedi:

– Sənə demişdim ki, dostun dünyasını çoxdan dəyişib. Çox şükür ki, sənə bir şey olmadı. İndi de görüm, həyatını təhlükəyə atmağının bir mənası varmı?

«

Necə bilirsiniz, komandir əsgərini sınavırdı, yoxsa o, həqiqətən, düşündüyünü demişdi?

Əsgər nəmli gözlərlə komandirinə baxıb: “Çox mənası vardı, – dedi. Yalnızına yaxınlaşarkən son anlarını yaşayırdı. Taqəti qalmamışdı. Məni görəndə üzündə təbəssüm yarandı. Üzümə baxıb əmin bir şəkildə: “Gələcəyini bilirdim, dostum, gələcəyini bilirdim...” – dedi. Cənab komandir, bu sözlər mənim üçün dünyada hər şeyə dəyərdi”.

Şükran Umud

1. “Dolu” filminə baxın. Filmə hekayəni müqayisə edərək fikirlərinizi ümumiləşdirin.
2. Komandir və əsgərin sözlərinə münasibət bildirin. Kimə daha çox haqq qazandırırırsınız?
3. Hekayədə Azərbaycan xalqına məxsus hansı xüsusiyyətləri müşahidə etdiniz? Mətnin adını atalar sözü ilə əvəz edin. Uyğun atalar sözləri ilə müqayisə edin.
4. Qarabağ haqqında məlumat toplayın. Orada gedən müharibənin səbəblərini araşdırın. Onu yoldaşlarınıza necə və hansı formada çatdıracağınızı düşünün.

5. Mətn üçün açar söz seçin.

6. *Təhlükə* və *risk* sözləri sinonim ola bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.

7. *Təcavüz*, *səngər* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.

8. Aşağıdakı cümlələri sintaktik təhlil edərək müqayisə edin. Cümlə üzvlərinin sıralanmasında nəyi müşahidə etdiniz?

- Döyüşün ən qızgın vaxtında əsgərlər sürətlə arxadakı səngərə çəkilmək məcburiyyətində qaldılar.
- Əsgərlərdən biri ən yaxın dostunu yanında görməyincə narahat oldu.

Hər bir cümlə üzvünün cümlədə öz yeri vardır. Mübtəda, adətən, cümlənin əvvəlində, xəbər cümlənin sonunda, tamamlıq və zərflik isə xəbərdən əvvəl gəlir. Təyin həmişə təyin etdiyi üzvün əvvəlində gəlir. Nümunə sxem:

Bəzən cümlələrdə söz sırası pozula bilər. Buna canlı danışiq dilində, şeirlərdə daha çox rast gəlinir.

Baxdıqca dağlara, dərələrə mən
Qəribə fikirlər başıma gəlir.
Bəzən ilk baxışda xoşa gəlməyən
Uçqunlar yamanca xoşuma gəlir. (M.Araz)

9. *Məni görəndə üzündə təbəssüm yarandı* cümləsində söz sırasına əməl olunub-olunmadığını müəyyənləşdirin və fikrinizi əsaslandırın.

10. Mətni oxuyun. Hansı cümlədə söz sırası pozulub? Söz sırasını bərpa etməyə çalışın. Bu, həmişə mümkündürmü?

Kəndə səs düşdü. Bu gün kənd əhlindən çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin kənarına və təpələrə dırmaşıb baxırdılar ki, görsünlər, gəlirmi naçalnik? Camaatın yarısı pristavın mənzilini əhatə edib durmuşdu. Qıraq kəndlərdən də camaat baxəbər olub yavaş-yavaş gəlirdilər. Pristavın həyətinə adam əlindən girmək mümkün deyildi.

Birdən qaçaqaç düşdü, dedilər, “naçalnik gəlir”. Qlavalər qaçdılar qapıya, xanım və qonaqlar çıxdılar balkona. Bir qədər keçdi, genə qurbağanın gölünə daş atdılar, çünki bu gələn naçalnik deyildi.

(Cəlil Məmmədquluzadə)

11. Hansı sxemlər üzrə söz sırasının pozulması müşahidə olunur? Həmin sxemlərə uyğun cümlələr yazın.

~~~~~ _____ ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~
~~~~~ _____ ~~~~~ - - - - - ~~~~~
- - - - - ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~
~~~~~ _____

- ✓ Son sxemdə uzlaşma əlaqəsinin göstərilməsində hansı dəyişmə baş verəcək?
Şərti işarələrin sxeminə əsasən hansı cümlə üzvünün yerini dəyişmədiyini deyin.

12. Şeiri tələffüz qaydalarını gözləməklə oxuyun. Əsas fikri “Sədaqətli dost” mətninin ideyası ilə əlaqələndirin. Şeir hansı misralarında söz sırası pozulmuşdur? Söz sırasını bərpa etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bu göylər dözmədi insan ahına,
Baxanda gözlərim qəm günahına,
Bu vətən dediyim haqq dərğahına
Qərənfil yağışı yağır, ilahi.

Demə, Vətən batdı oğul qanına
Əhsən bu torpağın bu üsyanına.
Müqəddəs Şəhidlər xiyabanına
Qərənfil yağışı yağır, ilahi.

(Alı Mustafayev)

13. “Sədaqətli dost” mətnindən söz sırası pozulmuş 1-2 cümlə seçin. Həmin cümlələrdə söz sırasını bərpa edin, qarşılıqlı şəkildə müqayisə edin. Aşağıdakı müddəalardan istifadə edərək yoldaşlarınızla müzakirə apararaq fikirlərinizi ümumiləşdirin.

- Söz sırasının pozulması labüddür. Çünki .....
- Söz sırası pozulmamalıdır. Çünki .....

- 14. Hekayədən çıxış edərək “Mən komandir olsa idim, ...” adlı nəqli xarakterli esse yazın.

↓ dəmir əjdaha

Qoca nar ağacı çox narahat idi. Düşmənin zirehli maşını daş hasarı vurub uçurandan sonra ağacı qüssə almışdı. Həmişə onu suvaran, qayğısını çəkən sahibini namərdlər öz evindən didərgin salmışdılar.

Zaman kişi nar ağaclarını çox sevərdi. O, həmişə deyərdi ki, nar birlik, möhkəmlik rəmzidir. Nar vüqarlı meyvədir, çürüyəndə də ağacın başında qalır. Nar ağacı məğrurdur. O ağaca heç kim çıxıb bilmir, onu ayaqlaya bilmir.

Zaman kişi həyətdə müxtəlif növ nar ağacları əkməmişdi. O, elindən-obasından didərgin düşəndə cavan nar zoğlarını çıxarıb özü ilə apardı, amma qoca ağacı aparmaq mümkün olmadı. Zaman kişi ağacla vidalaşmış ona iki kəlmə söz dedi: “Məni bağışla!”

Nar ağacı o vaxt bu sözlərin mənasını başa düşməmişdi. İndi narların yetişən vaxtı daş hasar söküləndə ağac ətrafda baş verənləri gördü. Meyvə ağaclarının çoxu böyrü üstə düşmüş, meyvələr ətrafa səpələnmişdi. Birdən “dəmir əjdaha”nın zəhmli səsi eşidildi. O, nar ağacına tərəf gəlirdi. Ağacın ürəyi əsdi, o, var gücü ilə qışqırdı: “Hara gəlirsən? Axı hələ yetişən narları dərməyiblər, mənim balalarımı məhv eləmə!”

Onun səsinə eşidən olmadı. “Dəmir əjdaha” ağacın üzərindən keçib narları əzdi. Ağac “qanına qəltan” oldu. Zirehli maşının nəhəng təkərləri də “nahaq qana” bulandı. Qıpqırmızı, iri bir nar diyirlənib yolun ortasına düşdü. Paralanan narın bir dənəsi kənara sıçradı. Nar dənəsi mərcan kimi parlayırdı. O, parçalanan “ana”sına baxdı və ona tərəf can atdı. Qolu-budağı qırılmış nar ağacı əzilən narlara baxdıqca ürəyi qana dönürdü. O, nar dənəsini görəndə dözə bilmədi. Ağac qırılmış budağını nar dənəsinə tərəf uzatdı.

LAYİHƏ

Nar dənəsi də budağa tərəf boylandı. Amma budaq nar dənəsinə yetişə bil-mədi. Nar dənəsi yetim uşaq kimi kimsəsiz, köməksiz qalmışdı. Onun “qır-mızı gözləri” yaşla dolmuşdu. Ətrafa baxanda onu vahimə bürüyürdü. O, əzilən narlara, qırılan ağaclara baxıb dərindən ah çəkdi. Nar dənəsi fikirləşdi ki, uzun illərin zəhməti nəticəsində ərsəyə gələn ağacları bir anda məhv edən zalımlar canlı insanları da belə soyuqqanlıqla məhv edirlər.

Nar dənəsi qüssədən büzüşüb kiçildi, balacalaşdı torpağın içində görün-məz oldu.

Kim bilir, bəlkə, bu nar dənəsi bir vaxt cücərib böyük, qollu-budaqlı bir ağac olacaq. Onda düşmənlər biləcəklər ki, heç nəyi, heç kimi məhv etməklə onun nəslini, kökünü kəsmək olmaz!

Bəzən balaca bir qığılcımdan böyük bir məşəl ya-ranır!

Bu cümlədə ifadə olunan fikri aydın-laşdırmağa çalışın.

Gülərə Munis

1. Sizcə, əsərdə hansı dövrün hadisələrindən bəhs edilir?
2. Müəllif müharibənin dəhşətlərini göstərmək üçün niyə məhz nardan istifadə et-mişdir?
3. “Xoca” filminə baxın və müzakirə aparın.
4. Sonuncu cümlənin daşdığı fikri izah etməyə çalışın.

LAYIHƏ

Dostlar bu dəfə Məhəmməd Füzulinin heykəli qarşısında görüşdülər. Onlar dram teatrında yeni tamaşaya baxacaqdılar.

– Bura gələrkən bu yaxınlarda oxuduğum bir yazı haqqında fikirləşirdim.

– Nə yazı?

– Azərbaycan teatrının tarixi haqqında idi. Sən demə, xalq oyunları teatrın ilk nümunələri sayılır.

– Hə, düzdür, teatr tariximizin üç min ildən artıq yaşı var. “Kosa-kosa”, “Qaravəlli”, “Kilim-arası”, “Maral oyunu”, “Tənbəl qardaş” adlı oyun və tamaşalar Azərbaycan xalq teatrının müstəqil tarixə malik olduğunu sübut edir.

– Azərbaycan teatrının bugünkü səviyyəyə çatması yolunda çətinliklər olub. Peşəkar teatrın təşəkkülünə təzyiqlər edilib, qadın rollarının ifaçıları ağır imtahanlardan keçməli olublar.

– *Bilirsənmi, Səkinə xanım Axundzadə – qızlar məktəbinin ilahiyyat müəllimi qızları dram dərnəyinə cəlb edir, tamaşalar hazırlayırmış. Müsəlman dünyasında qadınlar tərəfindən səhnələşdirilən ilk teatr tamaşasını məhz o hazırlayıb.*

– Mənim oxuduğum kitabda yazılmışdı ki, Həsən bəy Zərdabi gimnaziya şagirdlərinin köməyi ilə “Hacı Qara” əsərini tamaşaya hazırlayarkən Nəcəf bəy Vəzirov – Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının banisi ona yardımçı olmuşdur. Əldə edilən pullar isə gimnaziyada oxuyan yoxsul uşaqların təhsil və məişət problemlərinin həllinə sərf olunmuşdur.

– Azərbaycanda ilk teatr binalarından biri də təxminən elə bu vaxt – XIX əsrdə Şamaxıda tikilib. Bu barədə “Kavkaz” qəzetinin 1858-ci il 6 iyul tarixli sayında məlumat verilmişdir.

Nə üçün teatrın inkişafına təzyiqlər edilmişdir?

Qadınların teatr tamaşalarında iştirakına qoyulan qadağa nə ilə bağlı idi?

QRFOEPİYA

Düzgün tələffüzü deyın.

➤ təşəkkül – [.....]

➤ teatr – [.....]

Amma 10 mart 1873-cü il Azərbaycan milli peşəkar teatrının yaranma günü sayılır.

Nə üçün bugünkü gün teatrın yaranma tarixi sayılır?

1. Mətdəki əsas faktları seçin.
2. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hansı teatrlar var?
3. Cəmiyyətin inkişafında teatrın rolu haqqında söhbət aparın.
4. Siz dialoqu necə tamamlayardınız? Sizcə, bölmədə nə haqqında söhbət gedəcək?

5. Çərçivəyə alınmış cümlələrdə hansı sözləri qarşılığı ilə əvəz etsəniz, məzmunu xələl gəlməz?
6. *Təşəkkül, gimnaziya, dram, məişət* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
7. Dialoqun sonuncu abzasında sinonim qarşılığı olan sözləri müəyyənləşdirin.
8. *Xalq teatrı və peşəkar teatr* ifadələrinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırın.

9. Fərqləndirilmiş cümlədə tire işarəsindən sonra işlənən söz birləşməsinin işlənmə səbəbini müəyyənləşdirməyə çalışın.
10. Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlələri sintaktik təhlil edin. Cümlə üzvlərindən tire ilə ayrılan ifadələrin rolu haqqında düşünün, həmin ifadələrin nə məqsədlə işləndiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

Əlavələr cümlə üzvlərindən sonra gəlir, onların mənasını aydınlaşdırmağa və dəqiqləşdirməyə xidmət edir. Əlavələr söz və ya söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn:

Birdən Səid dünyada hamıdan çox sevdiyi varlığı – anasını gördü. (*E. Elatlı*)

tamamlıq   təamamliğıın əlavəsi

İlk teatr qədim Yunanıstanda – bu mədəniyyət bəşiyində yaranmışdır.

zərflik

zərfliyin əlavəsi

Əlavələr aid olduğu üzvdən, əsasən, tire (–) işarəsi ilə ayrılır. Cümlə üzvü ilə onun əlavəsi arasında *yəni* bağlayıcısı da işlədilə bilər. Bu zaman bağlayıcıdan əvvəl vergül işarəsi qoyulur.

Hava olmadığına görə Yerin peykində – Ayda səs yayılır.

Hava olmadığına görə Yerin peykində, *yəni* Ayda səs yayılır.

11. Cümlələrə əlavələr artırıb durğu işarələrindən düzgün istifadə edin.

Tiflis şəhərində əhalinin böyük qismini təşkil edən azərbaycanlıların teatr tamaşaları oynamaları tədricən müntəzəm hal alaraq hər ay keçirilirdi. Bakıda bu işi, əsasən, müəllimlər və şagirdlər görürdülər. Teatr tamaşalarını oynamaq üçün Bakıda məxsusi bina yox idi. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1883-cü ildə özünün taxıl anbarının özülü üzərində teatr binası inşa etdirib.

12. Uyğunluğu müəyyənləşdirin və cavablarınızı əsaslandırın.

1) XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə teatr trupası, “Müsəlman teatr artist cəmiyyəti” fəaliyyət göstərirdi.

2) “Bəxtiyar” filmində Zəhra obrazını canlandıran Sona Hacıyeva ilk dəfə səhnəyə 13 yaşında çıxıb.

3) Henrix Heynenin “Əlmənsur” pyesində ərəb səyyahının rolunda çıxış edərkən oxuduğu “Hicaz” muğamı onu Azərbaycan mədəniyyətinin yeni bir aləminə – musiqili teatra gətirdi.

4) Məhz bu tamaşa zamanı Sarabski o zamanlar Azərbaycanın və Şərqlin ilk operası olan “Leyli və Məcnun” üzərində işləyən Üzeyir Hacıbəylinin diqqətini cəlb etdi.

Əlavəli cümlədir.

Əlavəli cümlə deyil.

13. Aşağıdakı cümlələrdə əlavələri mübtədadan əvvələ keçirib yazın. Əvvəlki və sonrakı cümlələri müqayisə edin. Cümlə quruluşunda hansı dəyişikliyi müşahidə etdiniz? Təyinlə əlavənin işlənməsində intonasianın rolu varmı?

Nümunə:

Nəsibə Zeynalova – səhnəmizin “Qaynana”sı bir çox rolların mahir ifaçısı olmuşdur.

mübtədə

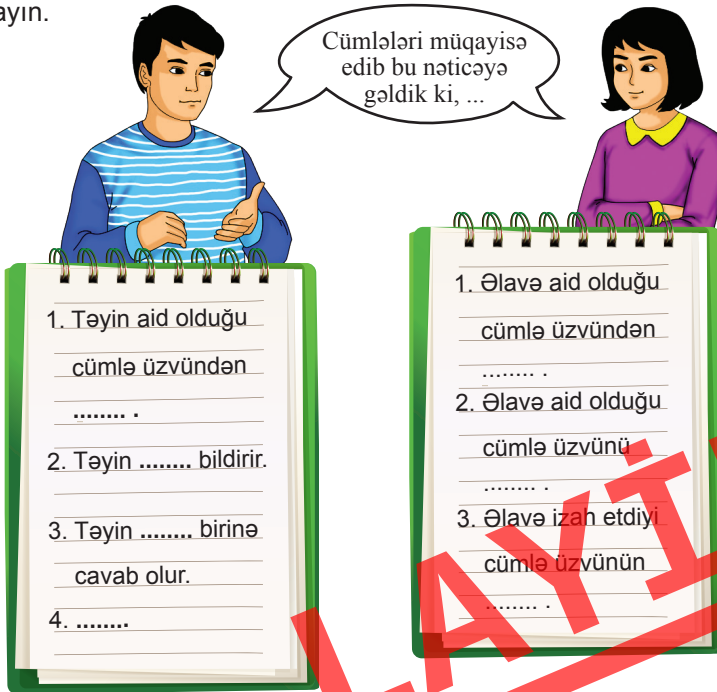
mübtədanın əlavəsi

Səhnəmizin “Qaynana”sı Nəsibə Zeynalova bir çox rolların mahir ifaçısı olmuşdur.

təyin

mübtədə

- Həsən bəy Zərdabi gimnaziya şagirdlərinin köməyi ilə “Hacı Qara” əsərini tamaşaya hazırlayarkən Nəcəf bəy Vəzirov – Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının banisi ona yardımçı olmuşdu.
- Mirzə Fətəli Axundzadə – ilk dramaturqumuz əlifba islahatı uğrunda mübarizə aparmışdır.
- ★ Sizcə, təyinlə əlavənin fərqi nədədir? Dostların şərhinə qoşulub cümlələri tamamlayın.

- 14. “Teatr xadimlərimiz” adlı təqdimat hazırlayın.

↓ talant

↓ aktyor

Əbdürrəhim bəy özünəməxsus bir nəvazişlə Hüseyni ruhlandırmaq (...) istədi:

– Sən aktyorsan, zəhmət çəkib məşq edərsən, Ağa Məhəmmədin rolunu da məharətlə oynarsan və xalq səni – böyük aktyoru alqışlayanda hamısı yadından çıxar. Amma Hüseyn, əziz dost, canın üçün, Ağa Məhəmməd elə sənin rolundur... Səni düşünüb Ağa Məhəmmədi yazmışam.

Bu söz Ərəblinskiyə yaman toxunur:

Necə düşünürsünüz, aktyor ancaq müsbət roldamı oynamalıdır?

– Mirzə, mən o qədər mənfi şəxsi...ətəm ki, mənə ona oxşadırsınız?

Ə.Haqverdiyev sözünə davam etdi:

– Hüseyn, mən səni Ağa Məhəmməd şaha oxşatmıram. Mən o rolu sənin talantını – aktyor sənətkarlığını gözümün qabağına gətirib yazmışam. Sən mənim əzizimsən... Yenə təkrar edirəm, o əsəri mən sənin üçün, yəni səhnəmizin əvəzsiz aktyoru üçün yazmışam.

ORFOQRAFIYA

Hansı düzdür?

- şəxsiyyət – şəxsiyyət
- vəziyyət – vəziyyət
- faciə – faciə

ORFOEPIYA

Düzgün tələffüzü deyin.

- alqışlayanda – [.....]
- yadından – [.....]
- məharətlə – [.....]

Görkəmli aktyor Hüseynqulu Sarabski 1939-cu ildə yazdığı “Hüseyn Ərəblinski haqqında xatirələr”ində Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin Tiflisdən gəlişini belə təsvir edir: “Ə.Haqverdiyev Tiflisdən yenidən (...) gəlmişdi. Ərəblinski ilə bir yerdə onun yanına – “İslamiyyə” mehmanxanasına (...) getdik. Əbdürrəhim bəy ilə görüşəndən sonra o bizi təbrik etdi.

– Uşaqlar, gözlünüz aydın olsun. Yazdığım “Ağa Məhəmməd şah Qacar” əsərinin – tarixi faci...əsinin tamaşasının icazəsini almışam.

H.Ərəblinski Əbdürrəhim bəyə şikayətlənərək dedi:

– Mirzə, əsəri oynamaq üçün gərək aktyor olsun, aktrisa olsun, quruluş olsun, məşq üçün yer olsun.

Sizcə, burada hansı icazədən söhbət gedir və bu icazə nə üçün alınmalı idi?

H.Ərəblinski dedi:

– Mirzə, mənim səndən bir xahişim var: sən allah, əsər yazanda eləsinə yaz ki, onda qadın rolu az olsun. Vallah, bu aktrisa məsələsi gözümün qabağında dağ kimi durmuşdur.

Əbdürrəhim bəy səhnəmizin bu acınacaqlı **vəzi...ətindən**, yəni Azərbaycan qadınlarının səhnədə olmamasından mütəəssir olub qaşlarını çatdı və: “Səndən qabaq bu məsələni mən özüm fikirləşmişəm, – dedi, – odur ki “Ağa Məhəmməd şah Qacar” əsərinə arvad rolu daxil etməmişəm...”

Qadın rolunda çıxış edən artistin işi çox çətin idi. Onlar saqqallarını və bıqlarını xəmirlə örtüb üstündən qrim edərdilər. Tamaşadan sonra isə bıq və saqqalın təmizlənməsi böyük çətinliyə səbəb olardı. Bir dəfə qadın rollarını aparan artistlərdən biri tamaşadan sonra saqqalına örtüyü xəmiri çıxararkən çox əziyyət çəkdiyindən son dərəcə əsəbiləşmiş və demişdi: “Mən bütün əcdadımla qələt eləyəm, bir də saqqalıma xəmir, yapışqan sürtəyəm. Bir də qadın rolunda çıxış etməyəcəyəm. İstəsəniz, kişi rollarında çıxaram, istəməsəniz, heç oynamaram”. Bu işi yerinə yetirməyi Ərəblinski öz üzərinə götürür. H.Ərəblinski bıqını qırxdırmaq qərarına gəlir. Artist yoldaşları nə qədər çalışırlarsa, onu fikrindən daşındıra bilmirlər.

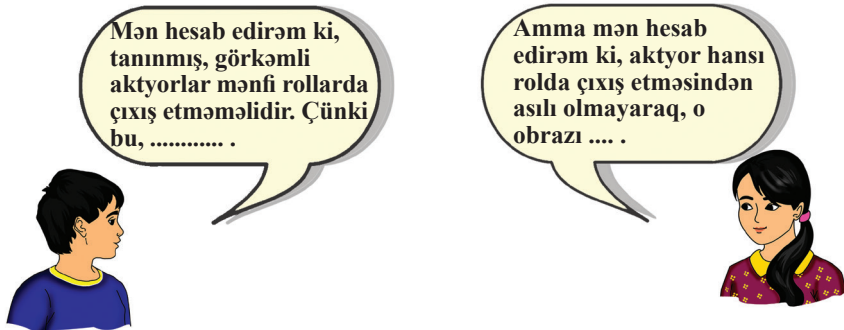
H.Ərəblinskinin bu fədakarlığı nə ilə bağlı idi?

✓ Bu abzası iki görkəmli şəxs arasında gedən söhbətin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?

Kamran Məmmədov

1. Mətnə hansı abzas yerində deyildir? Niyə belə hesab edirsiniz? Abzası yerinə bərpa edin.
2. Mətnədən əsas faktları və əsas fikri müəyyənləşdirin.
3. Hansı sualın cavabı mətnə yoxdur:
  - H.Sarabski nə zaman Tiflisə gəlmişdir?
  - Ə.Haqqverdiyev Qacar obrazını yaradarkən hansı aktyoru nəzərdə tutub əsəri yazmışdır?
  - H.Ərəblinski Ə.Haqqverdiyevin hansı sözündən inciyir?
4. Sizcə, H.Ərəblinski niyə əsərdə qadın obrazının olmamasına sevinir?

5. Fikirləri tamamlamaqla dostların mühakimə xarakterli söhbətinə (səh. 104) siz də qoşulun. Fikirlərinizi əsaslandırın. Yoldaşlarınızı mülahizələrinizə inandırmağa çalışın.

6. *Talant* sözünün sinonimini tapın.

7. *Quruluş, rol* sözlərinin leksik mənalərini izah edin və onları müvafiq cümlələrdə işlədin.

8. Mətnə mötərizədə verilmiş nöqtələrin yerinə elə yaxınmənalı sözlər tapın ki, cümlələrin mənasına xələl gəlməsin.

9. Mətnə çərçivəyə alınmış ifadə nitq etiketinin hansı növünə aiddir? Eyni məzmunə malik nitq etiketlərini tapıb qruplaşdırın. Bunun üçün aşağıdakı cümlələri tamamlayın. Belə nümunələrin sayını artırın.

1. Təzə paltarın ..... 2. ...., teatr tamaşası uğurlu alındı.

10. Mətndəki əlavə işlənən cümlələri seçib yazın. Cümlələri təhlil edərək əlavələrin hansı üzvə aid olduğunu müəyyənləşdirin. Hansı əlavələr cümlə üzvlərinə aid deyil?

11. Aşağıdakı cümlələrdə əlavələrin hansı cümlə üzvünə aid olduğunu və nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

- Balaca İsmayıl əlini dağlara sarı uzadıb Aləmşahbəyimdən soruşdu:
– Ana, oraya – o uca dağlara çıxsam, hara görünər? (*Ə.Cəfərzadə*)
- Alp Aruz dedi:
– Ağam Qazan, kafer ölkəsinə – Gürcüstan sərhədinə gedirsən, ev-eşiyinin üstündə kimi qoyursan. (*"Kitabi-Dədə Qorqud"dan*)
- Qaraca Çoban iki qardaşını – Qabangücü, və Dəmirgücü yanına aldı ağılın qapısını bərkitdi. (*"Kitabi-Dədə Qorqud"dan*)
- Ramiz Vahidoğlu – şair Əliağa Vahidin oğlu atası haqqında deyir:

“Atamın çox kitabları çapdan çıxmışdı, lakin 1916-cı ildə “Orucov qardaşları” mətbəəsində çapdan çıxan ilk kitabı – “Tamahın nəticəsi” kitabını unuda bilmirdi. Qısa müddətdə satılıb qurtaran bu kitab o qədər tez yayılmışdı ki, hətta varlı bir adam bu kitabın birçə nüsxəsinə görə atama qızıl onluq bağışlamışdı”.

(“Kaspi” qəzeti, 2011-ci il)

✓ *Hansı cümlələrdə durğu işarələrinin işlənmə qaydasına düzgün əməl olunmayıb? Fikrinizi izah edin.*

12. Aşağıdakı mətnə əlavələri müəyyənləşdirib durğu işarələrini bərpa edin. Əlavələrin hansı cümlə üzvünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1908-ci ilin 25 yanvar günü... Bu gün Azərbaycan xalqının incəsənət tarixinə şanlı bir səhifə yazıldı. Şəhərin divarlarına yapışdırılmış afişalarda xəbər verildi: “Hacı Zeynalabdin teatrında “Nicat” maarif cəmiyyətinin dram heyəti şənbə günü yanvarın 25-də müsəlman səhnəsində ilk opera “Leyli və Məcnun” tamaşaya qoyulacaq.

İlk tamaşada baş rol Məcnun rolunu H.Sarabski, Leyli rolunu xanəndə Əbdürrəhman Fərəcov ifa edirdi. Xorda oxuyanlar və orkestrdə çalanlar müəllimlər idi. Orkestrdə skripkada çalan operanın müəllifi dəhi bəstəkar Ü.Hacıbəyli özü idi.

“Şəbi-hicran yanar canım”ın sədaları altında pərdə qalxarkən tamaşaçıların diqqətini tamaşanın gedişini, xor və orkestri idarə edən bir nəfər cəlb etdi. Bu şəxs Ə.Haqverdiyev Azərbaycanın tanınmış yazıçı və dramaturqu, operamızın ilk dirijoru idi.

(Kamran Məmmədov)

✓ *Sizcə, tamaşadan sonra dostlar və tamaşaçılar hansı nitq etiketindən istifadə edəcəklər?*

- 13. Hər hansı bir teatr tamaşasına baxın, fikirlərinizi yoldaşlarınız üçün maraqlı olacaq formada yazın. *Foye, anşlaq, pərdə, qrim, parter, loja, rejissor, dekorasiya, aktyor* sözlərindən istifadə edin. Əlavəli cümlələrə üstünlük verin. Həmin yazınızı digər oxucuların oxuması üçün qəzetinizin uyğun bölməsinə yerləşdirin.

Burada hansı prinsip pozulmuşdur?

VAQIF OBRAZINDAN BAŞLANAN SƏHNƏ UĞURU

ORFOQRAFIYA

Hansı düzdür?

- rejissor – rejisor
- diapazon – diyapazon

Adı sənət tariximizin ən parlaq səhifələrində yer alan böyük aktyorlardan biri də Ələsgər Ələkbərovdur. O, həqiqətən, dramatik rolların əvəzsiz ifaçısı idi. Aktyorun səhnədə görünməsi, demək

Sizcə, aktyor tamaşanın taleyini necə həll edə bilər?

olar ki, tamaşanın taleyini həll edərdi.

Maktuf (“Maqbet”), şah Zeyir (“Şahnamə”), Aydın (“Aydın”), Heydər bəy (“1905-ci ildə”), Fərhad (“Fərhad və Şirin”) və onlarla rolları aktyorun güclü *plastikaya*, geniş *di...apazona* malik olduğunu təsdiqləyirdi. Lakin iki obraz – Vaqif (“Vaqif”) və Otello (“Otello”) rolları onun sənət dünyasının ən parlaq və yaddaqalan nümunələridir. Bu obrazları Azərbaycan səhnəsində güclü aktyorlar ifa ediblər. Ələsgər Ələkbərovun ifasında isə onlar tamam başqa bir aləmdir.

“Vaqif”

“Otello”

Ələsgər Ələkbərov Vaqif obrazını 28 yaşından oynamağa başlamışdı. “Otello” tamaşasından Ələsgər Ələkbərovun şəkli Şekspir muzeyində indi də saxlanılır. Aktyor bu rolu qüdrətli bir rəssam kimi tam dolğun, mənalı və səslə yaratdığına görədir ki, indi də çoxlarının

xəyalında Vaqif məhz Ələkbərovun oynadığı Vaqif kimi canlanır. Onun ifasındakı Vaqif obrazı teatr tariximizdə qazanılan ən böyük müvəffəqiyyətlər

dən biri sayılır. Ədil İsgəndərovun quruluşunda “Vaqif” tamaşası milli teatrda düz 1064 dəfə nümayiş etdirilib.

“Otello”da onun aktyor yüksəlişi yeni pilləyə qalxdı. Bu rol Ələsgər Ələkbərovun yaradıcılıq qələbəsi idi. O, **reji...orun** yaratmış olduğu imkanlardan layiqincə istifadə etmişdi. Teatr tənqidinin o vaxt “bütün Otellolardan daha canlı insan” adlandırdığı Ə.Ələkbərovun – Otellonun hər kəlməsi müstəmləkəçi imperialistlərə qarşı odlu *ittiham* kimi səslənirdi.

Moskva dekadasında həmin tamaşanı seyr edən və heyran qalan ingilislər tamaşanı lentə alıb aparıblar. Tamaşa vaxtı Moskva teatrının pərdəsi alqışlardan düz 17 dəfə bağlanıb və yenidən açılıb. Bir fakt da var ki, rejissor Ə.İsgəndərov “Otello” tamaşasında baş rolu Ələsgər Ələkbərova verəndə onunla münasibətləri pis imiş. Bu tamaşadan sonra məşhurlaşan Ələsgər Ələkbərov ciddi münasibətdə olduğu Ədil İsgəndərov haqqında: “O məni yaratdı”, – deyirmiş...

Dekada “ongünlük” deməkdir.

Ə.Ələkbərov *Vaqif* obrazı üzərində dərinlən düşünmüş, şairin və onun müasirlərinin həyatını, yaşadığı dövrü və o dövrdəki ictimai münasibətləri lazımınca öyrənmişdir.

Niyə?

(İmran Axundov)

İngiltərənin Stratfor şəhərində 500 ildən çoxdur ki, Şekspir muzeyi fəaliyyət göstərir. Orada Şekspirin əsərlərinin ən yaxşı ifaçılarından 48-nin büstü qoyulub. Onların içində Abbas Mirzə Şərifzadənin də büstü var.

(İmran Axundov)

... Sizcə, bu faktlar nəyin göstəricisidir?

1. Hansı abzasda “yad cümlə” vardır? Həmin cümləni tapıb mətndə uyğun abzasla əlavə edin.
2. Mətnədən əsas faktları seçin. Həmin faktları “Bunları bilirsinizmi?” başlığı altında bir yerə toplayın.
3. “O məni yaratdı” ifadəsi ilə Ə.Ələkbərov nə demək istəyirdi?
4. Ə.Ələkbərovun çəkildiyi hansı filmlərə baxmışınız? Onun kino sahəsində fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz?

5. Fərqləndirilmiş sözlərin mənalarını izah edin.
6. *Örnək* sözünün sinonimini tapın.

7. Mətnin ikinci abzasındakı durğu işarələrinin qoyulma səbəbini izah edin. Həmin abzasda sadalama intonasiyası ilə deyilən sözlərin hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirin.

Eyni üzvlə əlaqələnen, eyni suala cavab verib eyni cümlə üzvü olan bərabərhüquqlu söz və ifadələrə *həmcins üzvlər* deyilir.

Məsələn:

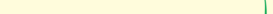
Şərəf və ləyaqət ruhun bəzəyidir (M. Servantes).

həmcins üzvlərdir.

Həmcins üzvlər arasında tabesizlik əlaqəsi olur. Onlar sadalama intonasiyası və tabesizlik bağlayıcıları vasitəsilə bir-birinə bağlanır.

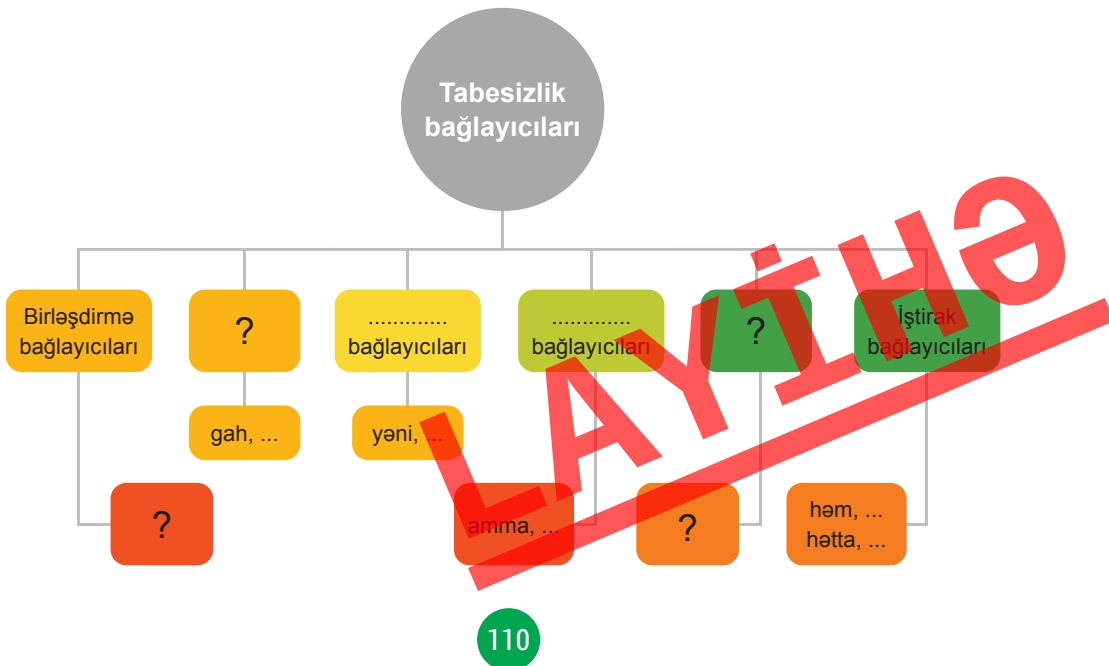
Məsələ:

Oğuz bəyləri bunu görüb əl çaldılar, gülüşdülər (*"Kitabi-Dədə Qorqud"* dan).

Oğuz bəyləri əl çaldılar. } sadalama intonasiası ilə bağlanan
gülüşdülər. } xəbərlər hər biri ayrılıqda mübtəda
ilə əlaqələninir.

Bütün cümlə üzvləri həmcins olur.

- 8.** 7-ci sinifdə bağlayıcı haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salaraq sxemi tamamlayın. Bağlayıcılardan istifadə edərək həmcins üzvlü cümlələr qurun.

9. Mətnin (səh.106) 2-ci abzasındakı həmcins üzvləri hansı vasitələrlə bağlandığını müəyyənləşdirin.

10. Verilmiş cümlələrdə həmcins üzvləri müəyyənləşdirib hansı cümlə üzvü olduğunu deyin. Hansı bağlayıcılardan istifadə etsəniz, cümlələrin məzmununa xələl gəlməz?

- Ölməz bu gözəl aləmə idrakla gələnələr,
Məna evinin sirrini vicdanla bilənələr. (S.Vurğun)
- Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan. (R.Rza)
- Şeir mədəniyyət, incəsənətdir,
İncə ruh, incə zövq, incə sənətdir. (M.Şəhriyar)
- 1843-cü ildən 1846-cı ilə qədər Mirzə Şəfi Fridrix Bodenştədtə Azərbaycan və fars dillərini, Şərq poeziyasının inceliklərini öyrədir.

✓ *Hansı həmcins cümlə üzvlərinə aid nümunə yoxdur? Bədii əsərlərdən istifadə edərək bu nümunələrin sayını artırın.*

11. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

1. Əjdər bəy Aşurbəyov Yaponiyaya səfər etmiş, oradan qayıtdıqdan sonra yapon memarlıq üslubunda “Mikado” adlı teatrını – indiki Rus Dram Teatrının binasını tikdirmişdi.

2. XVI əsrdə aktyorlar ya varlıların evlərində, ya da onların evinin qarşısında – açıq havada çıxış edirdilər.

3. Afrikadan, Hindistandan

Qonaq gəlir bizə quşlar

Zülm əlindən qurtulmuşlar. (S.Vurğun)

a. Cümlədə həmcins üzvlər işlənmişdir.

b. Cümlədə tamamlığın əlavəsi vardır.

c. Cümlədə həm həmcins üzvlər, həm də əlavələr vardır.

d. Bu cümlədə həmcins üzvlər bölüşdürmə bağlayıcısı ilə bağlanmışdır.

	1	2	3
a			
b			
c			
d			

► 12. Ə.Ələkbərov haqqında məlumat toplayıb 10-12 cümlədən ibarət kiçik mətn hazırlayın. Onu mətnin uyğun hissəsinə yerləşdirin. Yazdığınız hissənin əsas mətnlə uyğunlaşmasına diqqət yetirin.

13. “Aktyorun ən böyük qazancı xalq məhəbbətidir” adlı esse yazın.

20-ci əsrin əvvəllərində Tiflis Cənubi Qafqazın ən inkişaf etmiş mədəniyyət mərkəzi idi. Qafqazın ən önəmli mədəni, ictimai, siyasi hadisələri məhz bu şəhərdə baş verirdi. Azərbaycanlı xanım aktrisanın səhnəyə çıxması da bu hadisələrdən biri oldu.

İlk dəfə 1906-cı ildə səhnəyə çıxan Gövhər Qaziyeva – teatrımızın ilk aktrisası teatr tarixində “Göyərçin xanım” adı ilə xatırlanır.

1887-ci ildə Tiflisdə ziyalı ailəsində anadan olan Gövhər xanım Azərbaycan və rus dillərində mükəmməl təhsil alıb, Tiflisdə Nəcib Qızlar İnstitutunu bitirib.

19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində başqa sahələrdə olduğu kimi, Tiflisin teatr mühiti də Bakıdakından fərqli olaraq çox canlı və maraqlı idi. Elə o zaman fəaliyyət göstərən Tiflis zadəgan teatrında azərbaycanlı aktyor və aktrisalar da çıxış edirdi.

Sizcə, bunun səbəbi nə idi?

Azərbaycan *truppalarının* tamaşalarında fəal iştirak edən Gövhərin teatra həvəsi 1906-cı ildə onun ilk dəfə səhnəyə çıxması ilə nəticələnir. Gövhərin Tiflis zadəgan teatrında ilk çıxışı isə 1910-cu il oktyabrın 9-da olur. N.Vəzirovun “Müsibəti Fəxrəddin” *faciəsində* çox böyük uğurla oynayan aktrisa oktyabrın 30-da Şəmsəddin Saminin hazırladığı “Gaveyi-ahəngər” (“Dəmirçi Gavə”) tamaşasına dəvət alır.

Göyərçin xanım tezliklə bütün Qafqazda: Tiflisdə, Bakıda məşhurlaşır. Qəzetlər onun haqqında yazmağa başlayır. Bir çox tamaşalarda çıxış edən Gövhər xanım Azərbaycan teatrının ilk qadın “Leyli”lərindən olur. Bundan başqa, aktrisa Bakıda bir çox tamaşalarda: H.Heynenin “Əlmənsur”, Loxmanovun “Napoleonun vəfatı”, N.Kamalın “Qara bəla”, N.Nərimanovun “Nadir şah”, Ə.Haqqverdiyevin “Pəri Cadu”, “Bəxtsiz cavan”, Z.Hacıbəyovun “Evliyə subay” əsərlərində əsas rolları ifa edib.

1911-ci ildə Tiflisdə aktrisanın *benefisi* keçirilir. Bu gecədə ilk dəfə Zülfüqar Hacıbəyovun “On bir yaşlı arvad” pyesi göstərilir, Gövhər xanım da bu tamaşada əsas rolu canlandırır.

Hüseyn Ərəblinski, Hüseynqulu Sarabski, Mirzəğa Əliyevlə – bir sözlə, teatrımızın korifeyləri ilə birgə çıxış edən “Göyərçin xanım”ın səhnəyə çıxmasına mane olanlar da var idi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan səhnəsinin ilk göyərçini səhnə fəaliyyətinə davam edir.

Tale elə gətirmişdir ki, Gövhər Qazıyeva İrana getmiş və həmişəlik orada qalmışdır.

1937-ci ildə aktrisa bir neçə günlüyə Bakıya gəlir. Keçmiş səhnə dostları onun şərəfinə teatrda qəbul təşkil edirlər. O gün Cəfər Cəbbarlının “Almaz” pyesi əsasında hazırlanan tamaşa nümayiş etdirilmiş. Həmin gün daha bir qeyri-adi hadisə baş verir: Gövhər Qazıyeva itirdiyi və on beş il həsrət qaldığı oğlu İsmayılı tapır. Sevincdən özünü itirən qadın teatrda hamıya hədiyyə paylamağa başlayır.

1960-cı ildə Cənubi Azərbaycanda vəfat edən səhnəmizin “Göyərçin xanımı”nın Azərbaycan tarixinin ən cəsarətli qadınları arasında öz yeri var.

Səmra Sədrəddinli

1. Hansı məşhur qadın aktrisaları tanıyırsınız? Onların teatrın inkişafında rolunu müəyyənəldir. Müləhizələrinizi müasir dövrlə əlaqələndirin.
2. Mətdən əsas faktları seçin. Kiçik qəzet materialı hazırlayın. Mətnin xarakterini özünü seçin.
3. Mətdə fərqləndirilmiş abzas əsasında dialoq qurun, uyğun nitq etiketlərindən istifadə edin.

4. Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını izah edin.

5. Başqa sözünün omonim olduğunu əsaslandırın. Mətdən həmin sözün işləndiyi cümlələri seçib işlənmə məqamına əsasən fikirlərinizi sübut edin.

6. Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlələri təhlil edib həmcins üzvləri müəyyənəldir. Həmcins üzvləri bir söz vasitəsilə ümumiləşdirən ifadəni tapıb onun işlənmə yerinə və durğu işarələrinə diqqət edin.

Nümunə:

Hər tərəf: dağ, dərə, təpələr ağ qarla örtülmüşdü.

ümumiləşdirən söz   həmcins üzvlər

Həmcins üzvlərin hamısına aid olub onların mənasını ümumiləşdirən söz və ifadələrə *ümumiləşdirici sözlər* deyilir. Ümumiləşdirici sözlər həmcins üzvlərdən həm əvvəl, həm də sonra işlənir.

Ümumiləşdirici söz həmcins üzvlərdən əvvəl gəldikdə ondan sonra qoşa nöqtə qoyulur. Məsələn:

Qızlar: Nigar, Xanım, Röya və Nəzrin həvəslə bayram şənliyinə hazırlaşdılar.

Ümumiləşdirici söz həmcins üzvlərdən sonra gəldikdə ondan əvvəl tire işarəsi qoyulur. Məsələn:

H.Turabov, N.Zeynalova, H.Məmmədov, F.Mütəllibova, R.Balayev – bunların hamısı səhnəmizin görkəmli xadimləridir.

7. Mətni oxuyun. Ümumiləşdirici sözləri müəyyənləşdirib dürgü işarələrinin işlənmə qaydasını izah edin.

1982-ci ilin 21 oktyabr tarixində Azərbaycanın üç igid oğlu: Həmid Cəfərov, Zakir Nəsimov və Telman Əliyev uzaq Sibirə, İrkutsk vilayətinin Tayşet şəhəri yaxınlığındakı Şevçenko kəndi məzarlığında dizə qədər qara bata-bata 41 il əvvəl vəfat etmiş Hüseyn Cavidin məzarını axtarırdı.

Və ... nəhayət ki, tapdılar.

Məzar açılanda hər üçü: Həmid də, Telman da, Zakir də Cavidin nəşi qarşısında diz çöküb göz yaşı tökdülər. Bu həm hüzn, həm də sevinc göz yaşları idi. Onlar dahi şəxsiyyəti doğma elinə – Azərbaycana aparmağa gəlmişdilər.

Vaxtilə Bakıda 59 nömrəli mənzildə yaşayan, 59 yaşında vəfat edən, 59 nömrəli qəbirdə uyuyan, 59 nömrəli aktla torpağa tapşırılan Azərbaycan şairi, dramaturqu vətənə – 59 yaşlı Turanın görüşünə gədirdi.

O, ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və səyi nəticəsində Vətənə qayıdırdı.

(Gülərə Munis)

8. Cümlədə ümumiləşdirici sözləri müəyyən edin. Ümumiləşdirici sözlərin yerini dəyişin. Bağlayıcı və ara sözdən də istifadə etməklə cümləni 4 formada yazın. Bu zaman dürgü işarələrindən düzgün istifadə edin.

1914-15-ci illərdə Əliağa Vahid ilk şeirlərini – qəzəl, meyxana və felyetonlarını bir sıra qəzet və jurnallarda: “Zəhmət”, “Babayi-Əmir”, “Tuti” və “Bəsirət”də çap etdirmişdir.

- ✓ “Qəzəlxan şair” ifadəsini Əliağa Vahid adından həm əvvəl, həm də sonra işlədin. Müşahidə etdiyinizi şərh edin.

Ümumiləşdirici sözdən sonra yeni, məsələn bağlayıcıları işlənersə, bağlayıcıdan əvvəl vergül, sonra qoşa nöqtə qoyulur. Məsələn:

Dərman bitkiləri, yəni: itburnu, çaytikanı, çobanyastığı, zəncirotu respublikamızın müxtəlif bölgələrində bitir.

Ümumiləşdirici sözdən əvvəl ara söz (bir sözlə) işlənersə, ara sözdən əvvəl tire, sonra vergül qoyulur. Məsələn:

H.Ərəblinski, H.Sarabski, Ü.Hacıbəyli, Ə.Haqqverdiyev – bir sözlə, bütün sənətsevərlər bir araya gəlib Azərbaycan teatrının inkişafı üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər.

9. Mətdə ümumiləşdirici sözləri müəyyənləşdirib durğu işarələrini bərpa edin.

“...Naxçıvanda teatr həvəskarları, mən də onların içində, teatr oynayırdıq. Və bu oyunun mənfəəti kasıb məktəb şagirdləri üçün idi. Naxçıvanda o vaxt səhnədə Mirzə Fətəlinin pyesləri “Hacı Qara”, “Məstəli şah”, “Kimyagər” və “Xan sərabi” göstərilirdi. Burada mənim söhbətim “Kimyagər” komediyası barəsindədir... Qərar qoyduq ki, tamaşanı məhz məktəb şagirdləri üçün oynayaq və elə də elədik...”

Mirzə Fətəlinin nadir qələmindən törəyən ləzzətli komediyanın duzlu və zərif məzhəkələri uşaqlara o qədər xoş gəldi ki, tamaşa qurtarandan sonra bunlar teatr həyatına və sonra küçəyə çıxı-xıxa bir ucdan çıxırışdılar:

– Molla Həmid, görüyü bas!

Bir neçə dəqiqənin içində şəhər, küçə və bazarlarda bir sözlə hər bir yerdə elə uşaqlar çıxırırdı: – Molla Həmid, görüyü bas!”

(Cəlil Məmmədquluzadə)

10. Aşağıdakı cədvələ uyğun cümlələr yazın.

Sadalama intonasiyası ilə bağlanan həmcins üzvlər	Tabesizlik bağlayıcıları ilə bağlanan həmcins üzvlər	Ümumiləşdirici sözlərlə işlənən həmcins üzvlər

11. “Leyli rolunun ifaçıları” adlı məlumat hazırlayın. Təqdimatınızı müşayiət edəcək nitqinizin düzgün qurulmasına və onu hansı formada təqdim edəcəyinizə diqqət yetirin.

Neçə gün idi ki, onun otağı içəridən bağlı idi, nəinki qapısı, hətta yeganə pəncərəsinin taxtası da qapanmışdı. Bu qapı-pəncərənin bayır tərəfində də bir kəs nəzərə çarpmır, bir səs qulağa dəymirdi. Bağçaya baxan eyvan dərin sü-kuta batmışdı. Yalnız ara-sıra içəridən – onun tənha otağından qırıq-qırıq səslər eşidilirdi. Sona barmaqlarının ucunda dəhlizdən eyvana çıxır, nəfəsini dərmədən qulağını qapıya dayayıb dinləyir, ancaq eşitdiyi tək-tük kəlmələrdən bir məna çıxara bilmirdi.

"Həyat... Ölüm... Varlıq... Yoxluq... İntiqam..."

Bu sözlərlə o nə demək istəyirdi? Nə yazırdı?

O, "Hamlet"-i azərbaycancaya tərcümə edirdi. Lakin qəribə idi ki, qarşısında açılmış bu qədər kitab arasında bircə dənə də lüğət, onun özünün dediyi kimi, "dərbil" yox idi. Deyəsən, Cəfər Şekspirin şah əsərini adicə tərcümə etmir, öz ana dilində yazmaq istəyirdi.

...Budur, o, ingiliscə bir kitabı açıb ucadan oxudu:
"To-be-or not to-be?..."

Sonra rus dilində başqa bir kitaba baxıb pıçıldadı: "Быть, или не быть?..."

Fikrə getdi: "Olmaq və ya olmamaq?..." "Etmək və ya etməmək?..." Xeyli fikirləşdikdən sonra təkrar etdi: – Bəlkə, "Ölmək və ya ölməmək?..." Yoxsa "Almaq... İntiqam almaq və ya almamaq?..." "Öldürmək və ya öldürməmək?"

Dili tələffüz etdikcə əli də dediklərini kağıza köçürürdü. Yazır, sonra pozurdu. Yenə kitablara baxır, təzədən deklamasiya edir, yenə yazır, yenə pozurdu...

Yenə ingiliscə və ruscanı oxudu, bəzən alçaqdan pıçıldadı, bəzən yüksək-dən deklamasiya etdi: "To-be-or not to-be?..." "Быть, или не быть?..."

Birdən ayağa qalxdı:

– А как же быть? Bəs necə yazmaq ki, həm düz olsun, həm də yaxşı səslənsin?... Heç birisi: olmaq, etmək, həyat, yaşamaq ifadələri ürəyimə yatmır... Ola bilməz ki, dilimizdə bunun qarşılığı olmasın. Yox, vardır! Ancaq onu axtarıb tapmaq lazımdır... Bəlkə, yeni bir söz, təzə bir ibarə ixtira edilməlidir?

Stol arxasında oturdu. Papiros yandırdı. Başını əlləri arasına aldı. Xəyalı daldı:

– Olmaq... Ölmək... Almaq... Aldırmaq... Öldürmək... Oldurmaq... Varlıq... Yoxluq... Ölülük... Oluluq... Olumluq... Ya görək ölüm, ya sənin tərcümənin olum! – dedi və birdən otağın ortasında durdu. Sönmüş papirosunu

Sizcə, bu əsərin qəhrəmanı hansı Cəfərdir?

yandırdı. Kibrit alovundan otaq işıqlanan kimi oldu. Gözlərini geniş açaraq, tüstü dumanı içində közərən neft lampasının piltəsinə baxdı. Ciyərlərinə çəkdiyi papiros tüstüsünü lampa şüşəsinə üfürdü. Piltənin alovu bir an gücləndi, sonra tamam söndü. Zülmətə qərq olmuş otaqda gözləri parladı. Aram-aram, sanki dili ilə deyil, nəfəsi ilə pıçıldadı:

« Cəfəri sevindirən və “Evrika” deyə ucadan səslənməsinə səbəb nə idi? »

« Siz necə düşünürsünüz, hansı daha şərəflidir? »

– Olum, ya ölüm?.. – deyərək əlini alnına çırpıb ucadan səsləndi:

– Evrika!

Elə çığırdı ki, Sona dəhlizdən eyvana yüyürdü. Və daha qulağını bağlı qapıya, ya pəncərəyə yapışdırmadan, içəridən aydın eşidilən sözləri dinlədi: – “Olum, ya ölüm?” ...Budur məsələ!.. Hansı daha şərəflidir?

« Evrika nə deməkdir? Bu haqda nə bilirsiniz? »

Seyfəddin Dağlı

1. Mətdən mövzuya uyğun açar sözlər seçin və fikir mübadiləsi edin.
2. Bu mətn əvvəlki mətnlərdən nə ilə fərqlənir? Fikirlərinizi əsaslandırın.
3. “Evrika”nın teatrla nə əlaqəsi var? Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.
4. Aşağıdakı hansı hikmətli fikir mətnin ideyasına uyğundur?
  - Yüksəyə qalxmaq istəyirsənsə, lap aşağıdan başlamalısan.
  - Həyatda ən böyük uğur xoşbəxtliyə nail olmaqdır.
  - Müvəffəqiyyətin sirri israrla işləməkdir.

5. Mətdən frazeoloji birləşmələri seçib yazın.
6. *Piltə*, *piltə* və *plitə* sözlərini fərqləndirin.
7. *Həyat*, *ölüm*, *varlıq*, *yoxluq*, *intiqam* sözlərinin məzmun qrupunda hansı söz artıq ola bilər? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Altından xətt çəkilmiş cümlələrdə həmcins üzvləri tapıb, onlarda qrammatik şəkilçinin işlənməsinə diqqət yetirin. Hansı şəkilçilər ixtisar olunub? Sizcə, bunun səbəbi nədir?

Həmcins üzvlərdə sonuncusu saxlanılmaqla grammatik şəkilçilər ixtisar edilir.

Aşağıdakı şəkilçilər və hissəciklər ixtisar oluna bilər:

hal, mənsubiyyət, cəm, şəxs şəkilçiləri, *idi, imiş, isə* hissəcikləri, qoşmalar və s.

9. Aşağıdakı mətnləri müqayisə edin. Təkrarlanan hissəciklər hansı mətnlərə daha çox ağırlıq gətirir? Nə üçün? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bir ovuc torpaq da yaraya məlhəm olarmış! Görəsən, haradandır torpaqda bu hikmət?

Haradan başlanır Vətən? Yaşadığın evdənmi, məhəllədənmi, şəhərdənmi? İlk dəfə nəfəs aldığı məkandanmi? Yoxsa ilk dəfə ayaq açıb qədəm qoyduğun torpaqdanmi? Bəlkə, elə əcdadlarımızın uyuduğu torpaqdan başlanır Vətən? Yoxsa bu qapqara bir torpağa bu qədər dəyər verildimi?

Ana yorğun halda işdən evə qayıdır. Qapını açanda evdəki qarma-qarışıqlığı görüb təəccüblənir. Qızlarını idi təqsirkar, yoxsa oğlumu? Uşaqları çağırır dedi:

– Fatimə, evi sənmi töküb-töküşdürmüşsən, yoxsa bacın Rəyamı? Evləri yığışdıra bilmirdinizmi? Bilmirdinizmi, bu gün qonaqlarımız olacaq?

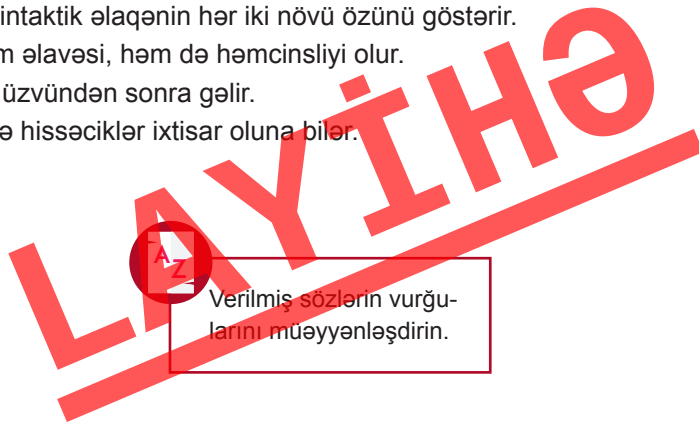
– Qonaqlarımızı olacaq, ana?

Oğlu da söhbətə qoşuldu:

– Qohumlarımızı gələcək, yoxsa dostlarımızı?

10. Hansı cavabda yanlışlıq vardır?

- A) Tire işarəsi həm əlavələrdə, həm də ümumiləşdirici sözlərdə işlənir.
- B) Həmcins üzvlər arasında sintaktik əlaqənin hər iki növü özünü göstərir.
- C) Bütün cümlə üzvlərinin həm əlavəsi, həm də həmcinsliyi olur.
- D) Əlavələr aid olduğu cümlə üzvündən sonra gəlir.
- E) Həmcins üzvlərdə şəkilçi və hissəciklər ixtisar oluna bilər.

Verilmiş sözlərin vurğularını müəyyənəldirin.

S ə m ə d. Oqtay, dünən anan bizə gəlmişdi. Yalvarıb məni göndərdi, axı belə iş olmaz.

O q t a y. Səməd bəy, istəyirsiniz, sözlərinizin hamısını söyləyim. Atadan sonra dükanı bağlandı, malı dağıldı, evə gec gəlirsən, çörək yox, bilirəm, odun yox. Bunların hamısını bilirəm. Nə etmək!

S ə m ə d. Dildə demək asandır. Bir ana, bir də naxoş qız qalmışlar baş-sız. And içir ki, üç gecədir, xəstə uşaq qaranlıqda yatır. Neft almağa pul yox. Axı o da bir kişinin qızıdır. Çox da bilirən, çarə ki etmirsən.

O q t a y. Doğrudur! O zavallılar da... fəqət edə bilmirəm. Çünki Səməd bəy, mən qocaman bir xalqı, onun səadətini, gələcəyini iki nəfər qadının istirahətinə fəda edə bilmərəm.

S ə m ə d. Mən də, cəmiyyət də xalq üçün çalışırıq... *Upravada* üzvəm, adım-sanım, güzəranım. Yoxsa xalq!.. Mən özümü unudacağam ki...

Oqtayın bu sözlərini necə qiymətləndirirsiniz?

O q t a y. Xalq və “mən” – bu iki söz bir yerə sı-ğışdırılmaz. Ya mən olmalıyam, mənim üçün xalq olmamalıdır. Ya o olmalıdır, mən olmamalıyam. Mən baxdım, ikinci yolu gö-türdüm. Və o gündən Oqtay bir el oğludur. O, böyük bir vahidin kiçik bir parçasıdır.

Oqtayın seçiminə sizin münasibətiniz necədir?

S ə m ə d. Oqtay, çocuq olma! *Qubernatora* dilmanc gərəkdir. Ayda 70 manat donluq verir. Amma kənardan 7-8 yüz gəliri var. Həm də camaat içində adın, hörmətin. Düyü, yağ, minnətin də minnət. Mən səni göstərdim. Dedim, rüşdiyyəni bitirmiş. İdraklı, rusca-azərbaycanca gözəl savadı. Budur, yalvardı ki, göndər gəlsin. Axır ki düzəltdimşəm.

O q t a y. Səməd bəy, məqsəd pul qazanmaq olsa, mən onun yollarını çox gözəl bilirəm. Mən azad bir sənətkaram. Bir sənət düşkünüyəm. Mən bir cinovnik ola bilmərəm.

S ə m ə d. Sənəti sevirənsə, eşitdim ki, səni böyük bir pul ilə rus səhnəsinə çağırırlar. Get, həm *təqdir olunarsan*, həm pulun... O vaxta qədər xalq anlarsa, işlər yoluna düşərsə, qayıdıb gələ bilərsən.

Nə üçün Oqtay ona edilən təkliflərin heç birini qəbul etmir?

O q t a y. Ha-ha-ha! Aldanırsan, Səməd bəy, aldanırsan! Bunu bizimçin kim edəcəkmis! Mən prinslərin saxladığı köpəklər

kimi hazır nahara gəlmək istəmirəm. Başqalarında səhnə, mədəniyyət – hər şey var. Bizdə yox. Yaşamaq istəyiriksə, yaratmalıyıq. XX əsrin *təkamülünə* qarşı bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı kim özünə layiq bilirsə, bilsin, mən bilmirəm. Yaşadığımız mübarizə meydanlarının müxtəlif qazmaları vardır.

S ə m ə d. Hamısını sənmi yaradacaqsan?

O q t a y. Hər kəs bacardığını. Buradan kimsə geriye qaça bilməz. Səhnəmiz yox. Fəqət olmalıdır. Onu da mən yaradacağam. Mən bu dərin uçurları keçəcək, keçilməz dağları, sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacaq və bu *keşməkeşlər* arasından bir səhnə, yoxdan bir var yaradacağam. Gələr bir gün ki, zavallı kütləni də həmin yüksəklikdə görərsən.

Oqtayın arzuları çin oldumu?

XIX əsrdə maarifçi Mirzə Həsən Rüşdiyyenin açdığı yeni tipli məktəblər Rüşdiyyə məktəbləri adlanırdı. İlk belə məktəb 1888-ci ildə Təbrizdə açılmışdır. Təsis etdiyi məktəblər 9 dəfə bağlansa da, M.H.Rüşdiyyə fikrindən dönməmişdir.

Cəfər Cabbarlı

1. Oqtay nə üçün özünü el oğlu adlandırır? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.
2. Oqtayın dediklərini müasir dövrlə əlaqələndirin. Xalqın rifahı yolunda mübarizə aparan fədakarları xatırlayın. Onların amalını mətnin əsas ideyası ilə əlaqələndirin.
3. Bu mətn əvvəllikərdən hansı xüsusiyyətinə görə fərqlənir?
4. Siz gələcəkdə doğma xalqınız üçün nələr edəcəksiniz? Bu barədə düşünün. Fikirlərinizi ümumiləşdirib dostlarınızla bölüşün.

5. Mətnə açar sözləri müəyyənəldirin.

6. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin və işlənmə dairəsinə görə növünü müəyyənəldirin.

7. *Donluq* sözünün leksik məna(larını) müəyyənəldirin, hər iki mənada cümlədə işlədin.

8. *Təkamül* və *tənəzzül* sözlərinin antonim olduğunu əsaslandırın.

9. Siz aşağı siniflərdə mübtədə ilə xəbərin uzlaşmasını keçmişsiniz. Həmin qaydanı yadınıza salın. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə həmcins mübtədaların xəbərlə uzlaşmasına diqqət yetirin. Özünüz də belə nümunələr deyın.

10. Məntiqinizə əsaslanıb cümlələrdə şəxs sonluqlarını bərpa edin.

Mən və bacım gəzməyə getdi...? (...m, ...k) Mən və sən məqsədimizə çatmalı...? (...yam, ...yıq) Biz və Nərgiz X sinif şagirdləri...? (...dır, ...yik)

Sən və o dərsə gedir...? (...sən, ...sınız?) Siz və Cavid olimpiadada iştirak etməli...? (...dır, ...sınız) Vəfa, Aygün və Elmira mehriban qız...? (...dır, ...lardır)

Kirpilər və ayılar uzun müddət qış yuxusuna gedir? (...lər) Güllər və çiçəklər ətrafa xoş ətir saçır? (...lar)

✓ *Gəldiyiniz qənaəti əsaslandırmaq üçün uyğunluğu müəyyənləşdirib xəbərin həmcins mübtədalarla uzlaşması qaydasını tərtib edin.*

1) Həmcins mübtədalardan biri I şəxsin təki və cəmində olarsa,

xəbər II şəxsin cəmində olur.

2) Həmcins mübtədalardan biri II şəxsin təki və cəmində olarsa,

xəbər təkdə və ya cəmdə olur.

3) Həmcins mübtədalardan biri III şəxsin cəmində olarsa,

xəbər I şəxsin cəmində olur.

11. Aşağıdakı mətnə həmcins mübtədaları müəyyənləşdirin, III şəxsə xəbərin onlarla uzlaşmasına diqqət yetirin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.

Xalq dramlarının yaranmasında aşiq sənəti və mərasimlər böyük rol oynamış... (*dır? lar*). Ailə-məişət mövzusunda da xalq dramları vardır: “İki qardaş”, “Keçəl”, “Xəsis” oyun-tamaşaları xalq nağılları əsasında yaranmış... (*dır? lar*). İştirakçılar bu oyun-tamaşaları müxtəlif mərasimlərdə: toy, yas, bayram, elçilik, nişan mərasimlərində icra edirdi... (*lər?*).

Xalq dramları, adətən, nəsrə və nəzmin növbələşməsi ilə yaranır. Məsələn, “Qodu-qodu” oyununda kənd cavanları üzərinə qırmızı şilə çəkilmiş bir dairəni, yaxud bəzədilmiş çömçəni Günəş rəmzi kimi götürüb qapı-qapı gəzər və müəyyən nəğmələr oxuyardı... (*lar?*).

12. Aşağıdakı cümlələri öz düşüncələriniz əsasında tamamlayıb davam etdirin. Mən bu bölmədən öyrəndim ki, aktyorluq sənəti..... Eyni zamanda başa düşdüm ki, həmcins üzvlər və əlavələrdən istifadə.....

Şəhəri gəzməyə çıxan dostların yolu nəşriyyatın yanından düşdü.

– Əziz dost, ilk qəzetin yaranma tarixi haqqında, yəqin ki, eşitmişən?

– Bildiyimə görə, dünyada birinci *qəzet* e.ə. 59-cu ildə qədim Romada nəşr olunub. Bu, əl ilə yazılmış “Günün hadisələri” adlı “vərəqə” (*gil lövhə*) olmuşdur. Hətta Yuli Sezarın dövründə “Senatın əl işləri” adlı qəzeti xatırladan gil lövhələr də hazırlanırdı.

– Düzdür. Ondan sonra əl ilə yazılan 2-ci gündəlik qəzet təxminən 1300 il əvvəl hazırlanıb. Həmin qəzetin adı “Paytaxt yenilikləri” idi. Dünyada muntəzəm nəşr edilən ilk qəzet isə 1609-cu ildə Almaniya da buraxılan “Zaytung” adlı çap məhsulu olub.

– “Qəzet” sözü italyan pul vahidi “qaset” ilə bağlıdır. XVI əsrdə kağız vərəqələrdə çap edilən xəbərləri oxumaq üçün xırda pul vahidi olan qaset ödənilirdi.

– Maraqlıdır.

– Azərbaycanda isə ilk informasiya nümunələri XIX əsrin 30-40-cı illərinə təsadüf edir. Bunlar xüsusi *bülletenlər* olub.

– Həsən bəy Zərdabinin rəhbərliyi ilə ilk azərbaycandilli nəşrin – “Əkinçi” qəzetinin işıq üzü görməsi, sözsüz ki, Azərbaycan mətbuatı üçün əlamətdar bir hadisə idi.

– Onu da deyim ki, H.Zərdabi ana dilində qəzet çıxarmaq fikrinə hələ Qubada mahal məhkəməsinin hakimi işlədiyi dövrdə gəlmişdi. Ensiklopedik biliyə malik alim A.Bakıxanovun qardaşı Cəfərqulu xan Bakıxanov da tələb olunan maliyyə xərclərinin bir hissəsini öz üzərinə götürəcəyini bildirmişdi.

Bu hissəyə mətbuatımızla bağlı hansı maraqlı faktı yazmaq istərdiniz?

“Əkinçi”nin nəşri nə üçün əlamətdar hadisə hesab edilirdi?

H.Zərdabinin qəzet nəşr etməkdə məqsədi nə idi?

– Deyilənə görə, Bakının hərbi qubernatoru, general-mayor Dmitri Semyonoviç Staroselski ona qəzetin adını “Əkinçi” qoymağı, əkin işlərindən danışmağı məsləhət görmüşdü.

– Mirzə Fətəli Axundzadə, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Gorani, Azərbaycanın ilk jurnalistlərindən olan İsa Sultan Şahtaxtılı və başqaları qəzetlə daimi əməkdaşlıq etmiş, öz yazılarını orada çap etdirmişlər.

– Dostum, “Əkinçi” bağlansa da, əlbəttə ki, Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafına güclü təkan oldu.

1. Dialoqdan hansı nəticəni çıxardınız? Gəldiyiniz nəticəyə əsasən dialoqu adlandırın. Bölmənin adına münasibət bildirin.
2. “XIX və XXI əsrdə mətbuat” mövzusunda söhbət aparın.
3. Dialoqu davam etdirməli olsa idiniz, hansı mətbuat orqanlarının adını çəkərdiniz ki, xronoloji ardıcılıq pozulmasın?
4. Mətdən əsas faktları seçin və nümunəyə əsasən elmi mətn tərtib edin.

*Dünyada ilk qəzet
e.ə. 59-cu ildə qədim
Romada nəşr olun-
muşdur. Bu, əl ilə ya-
zılmış “Günün hadisə-
ləri” adlı vərəqə ol-
muşdur.*

5. Mətdən bir neçə açar söz seçin. Həmin sözlər haqqında fikir yürüdün.
6. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
7. *İnformasiya* sözünün sinonimini tapın. Bu sözlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi?
8. *Bağlı* sözünün omonim olduğunu əsaslandırın.
9. *Jurnalist* və *müxbir* sözlərinin leksik mənasını izah edin.

	1	2	3	4
a				
b				
c				
d				
e				

10. Uyğunluğu müəyyənəldir.

1. Çoxmənalı söz
2. Termin
3. Ümumişlək söz
4. Həm omonim, həm də ümumişlək söz
  - a. lövhə
  - b. kağız
  - c. metafor
  - d. üz
  - e. çap

11. Siz aşağı siniflərdə fikrə münasibət bildirən sözlər haqqında məlumat almışsınız. Dialoqdan fikrə münasibət bildirən söz və ifadələri tapın, onların cümlədəki rolunu izah edin.
12. Dialoqdan müraciət olunan ifadələri tapıb onların nə məqsədlə işləndiyi haqqında fikir yürüdün. Necə düşünürsünüz, fikrə münasibət bildirən sözlər və müraciət bildirən sözlər cümlə üzvləri ilə sintaktik cəhətdən əlaqələndə bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bəzən cümlədə elə söz və ifadələr olur ki, cümlə üzvləri ilə mənə cəhətdən əlaqələndərsə də, qrammatik cəhətdən əlaqəyə girmir. Xitab və ara sözlər belə sözlərdir. Onlar cümlə üzvləri ilə sintaktik əlaqəyə girmədiyi üçün cümlə üzvü ola bilmir.

Sintaktik əlaqəyə girmir və cümlə üzvü olmur.

Bəlkə, həqiqətdir ən iti qılınc?!
Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as.
Ata nəsihəti faydasız olmaz. (N. Gəncəvi)

13. Qəzetinizdə vermək üçün aşağıdakı nümunə əsasında bir yazı hazırlayın. “Bilirsinizmi” başlıqlı rubrika yaradın.

İlk kağız vərəqə.....
İlk qəzet.....
İlk operamız.....

İlk qadın aktrisasımız.....
İlk şəkilli jurnal.....
İlk .....

✓ *Siyahını topladığınız nümunələr əsasında davam etdirə bilərsiniz.*

14. “Əkinçi” qəzetinin fəaliyyəti haqqında kiçik təqdimat hazırlayın.

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın!
- Az-çox da yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də...
- Pah! Oğlan, nəmə nə? Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədilər!..
- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

Həmsöhbətlərin
“təəccüb”ünə sə-
bəb nə idi?

Ləin – yaramaz
Qullabı – fırıldaq

- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hacı Cəfərin oğlu Vəli
Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- Sənə kim nəql elədi bu sözü?
- Bilməm kim idi.
- Oylə isə ona da min kərə
lənət deməli!..
- Bu isə pəs o ləinin də işi
qullabıdır,
- Dinü imanı danıb, yoldan
azıbdır, babıdır!

- Yenə bir başqa xəbər varmı?
- Bizim qonşu Kərim...
- A... A... A?..
- Bəli, hə... hə!..
- O nə qayıb, de görüm?
- “Molla Nəsrəddin” alıb:
həm özü, həm oğlu oxur.
- El bütün kafir imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim!
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
- Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

Mirzə Ələkbər Sabir

1. Düzgün tələffüz qaydası və intonasiyaya riayət edərək şeiri rollar üzrə oxuyun.
2. Necə düşünürsünüz, M.Ə.Sabiri bu şeiri yazmağa nə vadar etmişdir?
3. Şeirin əsas ideyasını müəyyənəldirin.
4. Şeir "qəhrəman"larını "Yaxşılıq itmir" hekayəsinin qəhrəmanları İsrafil ağa və Məşədi İbrahimlə müqayisə edin.
5. Dialoqu nəqli mətn şəklində yazın.

6. Şeir üçün açar sözlər seçin.

7. *Uşqol* sözünün mənşəyini müəyyənəldirin, şeirdə işlənmə şəraitini izah edin və qarşılığını tapın.

8. *Babı* sözünün mənasını aydınlaşdırın, ona yaxınmənalı söz tapın. Tapdığınız söz şeirin hansı bəndində işlənmişdir?

9. Şeirdə müraciət olunan ifadələri tapın və onlarda işlənən durğu işarələrinə diqqət edin.

Cümlədə müraciət olunan şəxsi və ya əşyanı bildiren sözlərə *xıtab* deyilir.

Xıtablar, əsasən, adlıq halda olan isim, isimləşən sözlər və ismi birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn:

Oğlumuz, *ay Xansənəm*, bir yekə pəlvən imiş,
Bəxtəvər olsun başım, bəxtimiz oğlan imiş. (M.Ə.Sabir)

Səndən danışırım, *Araz*, *ay Araz*,
Bulan da, durul da, səsimi dinlə. (M.Araz)

Siz *ey qədim əfsanələr*,
Şeirimə yağ, səsimə yağ! (M.Araz)

Xıtablarla həm canlıya, həm də cansız müraciət etmək olur.

Ey Vətən, torpağın əzizdir mənə.

Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan! (S.Vurğun)

10. Xitabların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin. Bəzi cümlələrdə durğu işarələri qəsdən buraxılmışdır. Onları bərpa edin.

- Möhtərəm Prezident cənab Ali Baş Komandan! Əmin ola bilərsiniz ki, biz gənc əsgərlər vətənimizə layiqli xidmət edəcəyik”.
- Uzanır danışığılar, imzalanır sənədlər.
Xəritədə aləmə göstərilir sərhədlər.
Səsimizə səs verir dünya başbilənləri;
Ümid sənədir ancaq Azərbaycan əsgəri! (*Qabil*)
- Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə
Kəklikli daşlardan xəbər al məni. (*S. Vurğun*)
- Bülbül! Səhər-səhər qonaq budağa
Günəşin eşqinə bir dastan qoşağ. (*S. Vurğun*)
- K ə n d l i. Vidadi Vidadi Gözlərin aydın!
Vaqif qonaq gəlir.
V i d a d i. Canım, ciyərim!
Yolunu gözləyən zəif gözlərim
Artıq işıqlandı.
V a q i f. Günah mənimkidir, əfv elə ustad!
Sənsiz olmamışdır bir gün könül şad. (*S. Vurğun*)
- Hörmətli İnternet səhifəsi istifadəçiləri Böyük informasiya axınının işlənməsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, xahiş edirik, bəzi məhdudiyyətlərə hörmətlə yanaşasınız.

✓ Üçüncü cümlədə vergül işarəsini atsaq, məzmun fərqi yaranacaqmı? Səbəbini izah edin. Bu zaman sintaktik əlaqədə hansı fərq meydana çıxar? Eyni vəziyyəti sonrakı (4-cü) nümunədə müşahidə etmək olarmı?

✓ Müraciət olunan sözlərə həm də müraciət etiketi demək olarmı? Sizcə, bu müraciətlərdən hansı rəsmi, hansı qeyri-rəsmidir?

11. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 16 iyun 1906-cı il tarixli nömrəsindən götürülmüş bu elana hansı müraciət bildirən sözü artırısaq, yerinə düşər?

Bakıda yeni üsul ilə çöp çıxardan arvad əmələ gəlmişdir. Südəmər uşağın boğazından şaftalı çəyirdəyi, balıq gəmiyi, buynuz parçasını asan qayda ilə çıxarır.

12. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqindən verilmiş bir hissəni oxuyun, orada səslənən fikirlərlə “Ana dili” şəirindəki fikirləri əlaqələndirin. Hansı qənaətə gəldiniz?

Muğam bizim milli sənətimizdir, milli sərvətimizdir. Bizim mənəvi dəyərlərimizin, Azərbaycan dəyərlərinin inkişafı, qorunması üçün ədəbiyyatımızın, musiqimizin çox böyük əhəmiyyəti var. Muğam həm ədəbiyyatdır, həm musiqidir, həm də Azərbaycan dilinin saflığını qoruyan sənətdir. Mən bu yaxınlarda Azərbaycan dilinin saflığının qorunması ilə bağlı Fərman imzalamışam. Bizim çox zəngin dilimiz var və Azərbaycan ədəbiyyatı bunu təsdiqləyir. Ancaq indi dünyada gedən qloballaşma prosesləri, digər proseslər istə-istəməz dilimizə də təsir edir. Biz dilimizi xarici təsirdən qorumalıyıq. Bizim dilimizə lüzumsuz xarici kəlmələr lazım deyil. Bizim dilimiz o qədər zəngindir ki, istənilən fikri, istənilən məsələni ifadə etmək mümkündür. Bəzi hallarda həm kütləvi informasiya vasitələrində, həm digər sahələrdə dilimizə yad kəlmələr daxil edilir. Bunlar dilimizi zənginləşdirmir, əksinə, bəzən mövcud sözlər yeni sözlərlə əvəzlənir və mən bunun qəti əleyhinəyəm. Biz hamımız öz dilimizi qorumalıyıq.

İlham Əliyev,

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Ağdam Muğam Mərkəzinin açılışındakı nitqindən,
5 noyabr 2018-ci il*

13. Aşağıdakı mətni oxuyub nəticə çıxarın.

Nyu-Yorkda Azadlıq abidəsinin açılış mərasimində bir nitq söylənməsi planlaşdırılır. Bunun üçün Amerikanın ən məşhur natiqi Corc Körtisə müraciət olunur. Lakin o, təklifi rədd edir. Belə əhəmiyyətli təklif necə rədd edilə bilərdi? Körtis bunu üç səbəbə görə rədd etmişdi:

– Nitq üçün mərasimdən ancaq bir ay əvvəl mənə xəbər verdilər. Əgər mənə üç ay möhlət verilmirsə, ən vacib nitqləri belə rədd edərdim. Bəli, üç ay. Bir ay araşdırmaq və diqqətli bir hazırlıq üçün; bir ay hazırladıqlarımı bir kənara qoyub, beynimin mövzunu qavraması üçün və son bir ay da mükəmməl bir nitqin tələb etdiyi əlavələr və son hazırlıq üçün.

Çıxışın uğurundan biri onun auditoriya tərəfindən necə qarşılanmasıdır. Çıxış nə qədər gözəl olsa da, dinləyicilər üçün maraqlı və aydın olmalıdır. Deməli, nitqə hazırlığın əsas hissəsi auditoriyanın, yəni öz gələcək dinləyicilərinin marağını öyrənməkdən ibarətdir. Nitqdə müəyyən məqsəd qoyulmalı, problemin həlli yolunda fikir yürüdülməli və bununla dinləyicidə maraq oyatmaq lazımdır.

Çıxışa müxtəlif vasitələrlə: kiçik bir hekayət və ya hər hansı bir dahi şəxsə məxsus aforizmlə və s. başlamaq olar. Nitqə üzr istəyərək başlamaq və ya “sözlərim bu qədərdir” deyərək bitirmək onun təsirini aşağı salır.

**Əziz uşaqlar! Oxuduqlarınızdan nəticə çıxarın!
Azərbaycan ədəbi dilinin gözəlliyini qoruyun.
Nitqinizdə artıq, ədəbi dilimizə yad olan söz və ifadələrə
yer verməyin. Nitqinizin gözəl olmasına çalışın.**

- 14. “Azərbaycan dili dünən və bu gün” mövzusunda inşa yazın və ya “Tarixdən süzülüb gələn dilim” adlı təqdimat hazırlayın.

Bunun üçün 128-129-cu səhifələrdəki materiallardan və aşağıdakı plandan istifadə edə bilərsiniz.

- ✓ Səh. 128-də verilən mətnləri diqqətlə oxuyun.
- ✓ Yazıların sonundakı tarixlərə əsasən dövr haqqında qısa məlumat toplayın.
- ✓ Mətnlərdəki əsas fikri müəyyənləşdirməyə çalışın.
- ✓ Mətnlərdən əsas faktları toplayın.
- ✓ Müəlliflərin oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas fikir ətrafında düşünün.
- ✓ Daha sonra 129-cu səhifədə verilmiş məlumatları oxuyun. Əsas məqamlara diqqət yetirin.
- ✓ Müdrik kəlamlardakı əsas fikirlərə diqqət yetirin. Yeri gəldikcə onlardan sitat kimi istifadə edin.
- ✓ Topladığınız materialları əlaqələndirməyə çalışın.

BİZİM “OBRAZOVANNI”LAR

(ixtisarla)

Mənim bir rəfiqim var, özü də müsəlmandır. Amma məni görəndə rus dilindən savayı özgə dildə danışmaz. Məsələn, söhbətimiz bu cür olur: mən onu görəndə deyirəm: “Haradan gəlirsən?” O mənə belə cavab verir: “Ya xadil na poçtu”. Deyirəm: “Dünən niyə bizə gəlmədin?” Cavab verir: “K nam prişli qosti”. Deyirəm: “Yaxşı, qonaqlar gedəndən sonra gələydin”. Cavab verir: “Net, uje bilo pozdno”. Deyirəm: “Söz verirsən ki, sabah gələsən, bir az söhbət edək?” Cavab verir: “Pastarayus, no slova ne dayu”. Deyirəm: “Xudahafız”. Cavab verir: “Do svidaniya”.

Deyirlər ki, haman mənim rəfiqim rus işkolunda oxuyan vaxt bir gün anasına deyib: “Ana! Pojalusta, mənə bir şey “isvarit” elə (yəni bişir)”. Anası cavab verib: “Bala, nə dedin?” Rəfiqim cavab verib: “Ox, ox, siz heç bir zad qanmırsınız, mən deyirəm, bir zad bişir”.

– Bala, nə bişirim?

– Çort evo iznaet. Yadımdan çıxıb. Yumru olur, əti döyüb salırlar çölməyə, ya qazana. Bir cür adı var.

– Bala, küftə deyirsən?

– Hə... hə... qoftə, qoftə.

*“Molla Nəsrəddin” jurnalı,
14 aprel 1906-cı il*

SUAL-CAVAB

Tiflisdə “Metex” dustaqxanasının rəisi idarəmizə rəsmi surətdə bir kağız göndərüb təvəqqe edirdi ki, müsəlman içində təzə nəşr olunan kitabların siyahısını yazıb ona məlum edim. Çünki dustaqlar xahiş ediblər ki, onlara oxumaq üçün türk dilində yazılmış kitablar verilsin.

Siyahı əvəzinə idarəmizdən dustaqxana rəisinə belə cavab yazıb göndərdik:

“Keçəl dava bilsə, öz başına sürtər”.

Mozalan.

*“Molla Nəsrəddin” jurnalı,
21 iyul 1906-cı il*

Ümummilli lider Heydər Əliyev 18 iyul 2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman, 30 sentyabr 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun imzalamışdır. İkinci sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Bu qanun ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Dil insanı ölçmək üçün vasitədir. İnsan öz dilinin altında gizlənmişdir.

Həzrət Əli

Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan.
Elə saxla dilini,
Nə dil səndən utansın, nə
sən dilindən utan!

Rəsul Rza

Ana dili məhv olarkən xalq artıq
məhv olur. Xalqın dili yaşadığıca
xalq da yaşayır.

Konstantin Uşinski

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamın əsasında klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri nəşr olunmuş və ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

1903-cü ildə C.Məmmədquluzadə Tiflisdə olarkən "Şərqi-Rus" qəzetinin redaktoru Məhəmməd ağa Şahtaxtılı ilə görüşür.

Bu görüş haqqında C.Məmmədquluzadə öz tərcümeyi-halında belə yazır:

– Məhəmməd ağa küçədə mənə rast gəldi və apardı "Annona" yeməxanasına. Orada mənə qonaq elədi və məndən soruşdu ki, Mirzə, yazıdan-pozudan nəyin var? Mən cibimdən Novruzəlinin poçt qutusuna kağız salmaq hekayəsini çıxartdım, verdim Məhəmməd ağaya. Ədibi-möhtərəmimiz hekayəni oxuya-oxuya elə şiddətlə güldü ki, qonşular bizə tərəf təəccüblə baxmağa başladılar. Buradan Məhəmməd ağa mənə apardı düşdüyüm "Qafqaz" *mehmanxanasına* və zorla şeylərimi qoydu faytona. Mənə evinə aparıb dedi ki, Mirzə, gərək qalasan, qəzetim üçün hekayə yazan olasan. Mən qaldım...

Sizcə, bu insanları nə birləşdirirdi?

Yazıçının "Şərqi-Rus" qəzetindəki fəaliyyəti "Poçt qutusu" hekayəsinin qəzet səhifələrində *dərc edilməsi* ilə başladı. Qəzetdə nəşr olunan ikinci əsər "Kişmiş oyunu" adlı hekayə idi.

Bir müddət "Şərqi-Rus"-da çalışan C.Məmmədquluzadə "Novruz" adlı qəzet çıxarmaq fikrinə düşür və bunun üçün, əlbəttə ki, dövlətdən rəsmi şəkkildə icazə alır, lakin sonralar müəyyən səbəbdən bundan imtina edir.

1. Cəlil Məmmədquluzadəyə "Molla Nəsrəddin" jurnalını nəşr etmək üçün 4 mart 1906-cı il tarixli 874 nömrəli *icazə* şəhadətnaməsi verilir.

2. Xatirələrində Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı:

"...Və yadımdadır ki, qələm azadlığı o yerə çatdı ki, bir gün bazarda qəzetsatan uşaqları "Kukureku" deyə çıxıra-çıxıra şəkilli bir jurnalı satan gördüm. Bu jurnal rus dilində çap olunurdu. Adı "Kukureku" idi. Və jurnalın haman gün rast gəldiyim bir nömrəsində bir xoruz şəklində çəkilmişdi. Xoruzun başı əsrin padşahı Nikolayın başı idi. Boğazı və bədəni xoruz idi. Şəklində *təfsilatı* indi yadımda deyil..."

3. Bəs necə oldu ki "Molla Nəsrəddin" yarandı?

4. Yazıçımızın yadında qalmış və çar məmurlarının *dərin həyəcanına* səbəb olmuş bu satirik jurnal cəmiyyət tərəfindən böyük sevinc və rəğbətlə qarşılanmışdı. "Kavkazskoe utro" qəzeti yazırdı.

“Tam etiqadla demək olar ki, məzmununun müxtəlifliyi, bədii işlənməsi, güclü və sərrast satirası ilə bu qədər müvəffəqiyyətlə tərtib edilmiş belə jurnal Tiflisdə görünməmişdi. O heç barədə paytaxt jurnallarından geri qalmır”.

5. “Xatirat”ında Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı:

“Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı”.

Niyə C.Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin”i zəmanənin yaratdığı jurnal hesab edir?

☐ Sizcə, bu suala cavab vermək üçün nəyi bilmək lazımdır?

Firidun Hüseynov

1. Məndən əsas faktları tapmaq üçün suallar hazırlayın.
2. Mətnin ikinci hissəsində abzasların düzgün ardıcılığını bərpa edin.
3. Hansı sualın cavabı məndə vardır?
  - “Poçt qutusu” hekayəsi neçənci ildə nəşr olunmuşdur?
  - “Novruz” qəzetinin neçə nömrəsi çapdan çıxmışdır?
  - “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaranmasına hansı jurnal başlanğıc vermişdir?
4. Hansı fikir məndə yoxdur?
  - M.Şahtaxlı C.Məmmədquluzadəni görüşmək üçün Tiflisə çağırır.
  - M.Şahtaxlı C.Məmmədquluzadəni mətbuata istiqamətləndirir.
  - “Poçt qutusu” C.Məmmədquluzadənin ilk hekayəsidir.

5. *Senzor, taktika, şəhadətnamə* sözlərinin leksik mənasını izah edin.
6. Fərqləndirilmiş sözləri müvafiq qarşılığı ilə əvəz edin. Sizcə, həmin sözlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi?
7. *Rəğbət, rəfiq, niyyət* sözlərinin sinonimlərini müəyyən edin.
8. *Rəfiq* sözünün antonimini tapın.
9. Məndə hansı cümlələrə xitab artırmaq olar?
10. Mətnin ikinci abzasında xitabları müəyyənəşdirin, düzgü işarələrinin işlənməsinə fikir verin.

Xitab cümlə üzvlərindən, əsasən, vergül işarəsi ilə ayrılır.

1. Xitab cümlənin əvvəlində işlənib, adi intonasiya ilə deyilərsə, ondan sonra vergül; yüksək hiss-həyəcanla deyilərsə, nida işarəsi qoyulur. Məsələn:

*Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as
Ata nəsihəti faydasız olmaz. (N.Gəncəvi)*

2. Xitab cümlənin ortasında gələrsə, hər iki tərəfdən vergül qoyulur. Məsələn:

Mən bilirəm, Gülgeç, sən bu işdən xəbərin yoxdur.

3. Xitab cümlənin sonunda gəldikdə ondan əvvəl vergül, sonra isə cümlənin məqsədinə görə növünə uyğun durğu işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bayrağına canım qurban, Azərbaycan! (N.Həsənzadə)

4. Xitablar ay, ey, aman nidaları ilə də işlənə bilər. Bəzən ey nidasından sonra vergül qoyula bilər. Məsələn:

Ey, cavan oğlan, haraya gedirsən?

11. Aşağıdakı cümlələrdə xitabların yerini müəyyənləşdirin, durğu işarələrini bərpa edin.

- Başına dönüm xan mən nə bilirəm, poçtxana nədir, zad nədir? (C.Məmmədquluzadə)

- Bizim elli bir qəhrəman
Bir yaralı qızıl əsgər.
Dedi: Doktor aman doktor
Sağlığıma güman yoxdur... (S.Vurğun)

- Ey vətən Torpağın əzizdir mənə,
Mən səndə tapmışam səadətimi. (S.Rüstəm)

- Ey bəni-adəm haradan gəlib, haraya gedirsən?
(Azərbaycan nağıllarından)

✓ Son iki cümlənin hansında ey nidasından sonra vergül işlənə bilər və ya əksinə, işlənə bilməz? Nə üçün?

12. Məntiqi ardıcılığı davam etdirin.

- Azərbaycan odlar diyarıdır.

- Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan! (M.Şəhriyar)
- Sən canlı tarixsən, doğrudan, Araz,
Səsinde min ildən qəm-qubar qalıb. (M.Araz)
- Araz .....
- Ceyran .....
Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran! (S.Vurğun)
- Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən. (B.Vahabzadə)
..... Vətən .....

✓ Verilmiş cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər arasında qrammatik cəhətdən oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edin. İntonasiya fərqlərinə diqqət yetirin.

* 13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

Mübtəda ilə xitabın oxşar cəhətləri: Mübtədadan fərqli olaraq xitab:

2 .....

2 .....

7 daha çox isimlərlə ifadə olunur.

ü 8 sintaktik cəhətdən cümlədəki başqa sözlərlə əlaqələnmir.

5 suala cavab vermir.

3 cümlə üzvü deyil.

4 müraciət bildirir.

2 adlıq hallı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

6 müstəqil leksik mənaya malik sözlərlə ifadə olunur.

Sözlərin düzgün tələffüz qaydasını göstərin.

ORFOEPIYA

Düzgün tələffüzü yazın.

- müəllif – [.....]
- məcmuə – [.....]
- müəllif – [.....]

1907-ci ildə Ə.Haqqverdiyev Gəncədə yaşayırdı. Gəncə ziyalıları onu yaxşı tanıyırdılar. Ziyalılarından yazmaqla məşğul olanlar da vardı. Əli Nəzmi də bunlardan idi. Onlar öz yazdıqlarını Ə. Haqqverdiyevə oxuyar, ondan məsləhətlər alardılar. Bir nəfər Ə.Haqqverdiyevi lap **təngə gətirmişdi**. Bu “ziyalı” gecələri yatmır, ağlına gələn *hərzələri* yazıb adını da faciə qoyur və səhəri Ə.Haqqverdiyevə oxuyurdu. Ə.Haqqverdiyev də xasiyyətcə mülayim olduğu üçün özünə əziyyət verib quلاق asırdı. Bir gün yenə Ə.Haqqverdiyev bağda oturmuşdu. Bir də gördü ki, həmin “dostu” əlində də “Molla Nəsrəddin” *məcmuəsinin* son *nüsxəsi* gəldi və salam verib onun yanında əyləşdi. O, həmişəkindən fərqli olaraq çox qürurlu görünürdü.

– Əbdürrəhim bəy, “Cəhənnəm məktubları”nı **müəllif edirsinizmi?** – deyərək “Molla Nəsrəddin” nüsxəsinin “Cəhənnəm məktubları” çap olunan səhifəsini göstərir.

- Əlbəttə, oxuyuram, – ədib cavab verdi.
- Yəqin, **xoşunuza gəlir?**
- Niyə, pis deyil, yaxşıdır.
- Mən ölüm, Əbdürrəhim bəy, düz deyirsiniz?
- Necə bəyəm? Sizinlə zarafatım var?
- Deməli, mən çox xoşbəxtəm.

Ə.Haqqverdiyevi maraq qarışıq təəccüb bürüdü.

– Təəccüblənməyin, Əbdürrəhim bəy, öz aramızda qalsın, heç kimə deməyin. “Cəhənnəm məktubları”nı mən yazıram. “Xortdan” da mənim gizli imzamdır.

– Çox gözəl. Amma, qardaşoğlu, hər bir yazdığın pyesi mənə oxuduğun halda, təəssüf ki, bunu oxumamısan. Gətir hekayənin *mabədinə* oxuyaq, çox maraqlıdır.

- Yox, mirzə, düzü, bu onlardan deyil, bunu oxumaram..
- Doğrudan, oxumazsan?
- Yox, qorxuram.
- Niyə? Nədən qorxursan, qardaşoğlu?
- Deyilənə görə, qələm sahibləri **çarpışdırılan olurlar**.

– Elə isə, qulaq as, mən oxuyum, sən başa düş, – deyər Ə.Haqqverdiyev əlini cibinə salıb bir dəftər çıxarır və “Cəhənnəm məktubları”nın məbədini oxumağa başlayır. “Cəhənnəm məktubları”nın “müəllifi” – yalançı “Xortdan” özünü itirir, “Mirzə, işim var”, – deyər əkilir və bir daha Ə.Haqqverdiyevin gözüünə görünmür.

Sizcə, yalançı “Xortdan”ın özünü itirməsinə səbəb nə oldu?

Kamran Məmmədov

1. Birinci abzasdakı yersiz təkrarları aradan qaldırın və həmin cümlələri yenidən işləyin.
2. Müəlliflərin gizli imzalardan istifadə etməsinin səbəbi nə idi?
3. “Ziyalı” və “dost” sözlərinin dırnaq içərisində verilməsinin səbəbini aydınlaşdırın.
4. Hansı hikmətli söz mətnin məzmununa uyğundur?
  - Dünyada insanı ən çox utandıran yalanının üzə çıxmasıdır (*F.Bekon*).
  - Yalanın ən böyük düşməni həqiqətdir (*İ.Kant*).
  - Yalan ayaq tutar, amma yeriməz (*Azərbaycan atalar sözü*).
5. Mətndəki dialoqu üçüncü şəxsin dilindən danışın.

6. *Təəccüb* sözünün sinonimini tapın.

7. Tünd şriftlə verilmiş sözlərin yerinə uyğun gələn elə sözlər tapın ki, cümlənin məzmununa xələl gəlməsin.

8. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.

9. Mətndə fikrə münasibət bildirən sözləri seçib yazın. Onların hansı məqsədlə işləndiyini deyin.

10. Aşağıdakı cümlələrdə münasibət bildirən sözləri müəyyənləşdirib dürgü işarələrini bərpa edin. Modal sözlərdə dürgü işarələrinin işlənmə qaydasını yadıınıza salmaq köməyinizə gələ bilər.

• Cəfərin gözlərindən yaş axırdı:

– Heyif ki göz yaşlarımızla bu yangını söndürə bilməyəcəyik. (*S.Dağlı*)

- Baharının gelişini ver mənə
Bəlkə sənə son borcunu qaytarım. (M.Araz)
- Demək baş tutmadı xanın arzusu.
Sizdən gözlənilməz bir cavabdır bu. (S.Vurğun)
- Cütçü saf tum səpsə torpağa əgər,
Şübhəsiz torpaqdan saf tum göyərər. (N.Gəncəvi)
- Nəlayiq danışan şəxslərə əlbət
Hər zaman sükutla müqabilə et. (N.Gəncəvi)

Ara sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirir. Ara sözlər daha çox modal sözlərlə ifadə olunur və cümlə üzvlərindən vergülə ayrılır.

1. Ara söz cümlənin əvvəlində işlənərsə, ondan sonra vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bəs biz nəyik?

Bəlkə, elə Füzulinin, Nizaminin zərrəsiyik? (X.Rza)

2. Ara söz cümlənin ortasında gələrsə, hər iki tərəfdən vergül qoyulur. Məsələn:

Şairdir, görünür, düz ilqarı var... (S.Vurğun)

3. Ara söz cümlənin sonunda gəldikdə ondan əvvəl vergül, sonra isə cümlənin məqsədinə görə növünə uyğun durğu işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bəli də! Ayağı çarılıq kiçik bir ölkə

Böyük Firdovsilər yaratdı, bəlkə? (S.Vurğun)

11. Aşağıdakı cümlələrdə xitablar və ara sözləri fərqləndirin (durğu işarələri buraxılmışdır). Özünü də nümunələr toplayıb fikirlərinizi əsaslandırın.

- Bilirsən Vidadi sözün doğrusu
Olmaq istəmirəm vicdan oğrusu. (S.Vurğun)
- Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim
Duman salamat qal, dağ salamat qal. (M.Araz)

- ✓ Ara sözlər də xitablar kimi .....
- ✓ Ara sözlər xitablardan fərqli olaraq .....

LAYİHƏ

12. “Həqiqəti inkar edən ziyan çəkər” mövzusunda inşa yazın.

↓ vətənpərvər redaktor

1918-ci ildə Gəncədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulur. Yeni qurulan Azərbaycan hökumətinin 3 sentyabr 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, bir çox çətinliklərdən sonra, nəhayət, “Azərbaycan” qəzeti həmin ayın 15-də Gəncə şəhərində nəşrə başlayır. Dörd nömrədən sonra oktyabrın 3-dən bu qəzet fəaliyyətini Bakıda davam etdirir. Qəzet əvvəl *redaksiya həyatı* adından, 1918-ci il oktyabrın 8-dən 1919-cu il yanvarın 19-na kimi isə Ceyhun bəy Hacıbəylinin müdirliyi ilə nəşr olunur. Beləliklə, Ceyhun bəy Hacıbəyli “Azərbaycan” qəzetinin ilk *redaktoru* kimi mətbuat tarixinə düşür.

ORFOQRAFIYA

Hansı düzdür?

- müəllim – müəllimə
- şair – şairə

C.Hacıbəyli kimdir?

1918-ci ilə qədər Bakıda “Azərbaycan” adlı mətbuat orqanına, demək olar ki, rast gəlinmir. Çünki bu adda qəzet və jurnal nəşr etməyə cəhd göstərilərsə də, çarizmin milli siyasətinə zidd olduğundan hakim dairələr tərəfindən müxtəlif bəhanələrlə onun qarşısı alınır. Bunun da səbəbi aydın idi.

Səbəbi tapmaq üçün çərçivədə verilmiş sözləri ardıcıl düzmək lazımdır.

1 Böyük bir	2 təsdiq edəcəkdi.	3 “Azərbaycan” adında
4 millətin varlığını	5 qəzet nəşri	6 ölkənin,
		7 böyük bir

“Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru olduğu zaman bir neçə Avropa dilini sərbəst bildiyi üçün Ceyhun bəy 1919-cu il yanvarın 6-da Parisdə keçiriləcək Versal Sülh Konfransı üzrə müşavir vəzifəsinə təyin olunur. Konfransda iştirak etmək üçün ona şəhadətnamə verilir. Səfərin əsas məqsədi, şübhəsiz ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini beynəlxalq aləmdə tanıtmaya nail olmaq və vətənimizə aid tarixi, *etnoqrafik*, eləcə də digər sənədləri yaymaq yolu ilə Avropa və Azərbaycanın vəziyyəti ilə tanış etmək idi. Bu *konfrans* 1919-cu

ilin yanvarından 1920-ci ilin yanvarına qədər fasilələrlə davam etdi və nəticədə Antanta Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin *istiqlaliyyətini* tanıdı.

Sözsüz ki, bu proses sovet Rusiyasının qəzəbinə səbəb oldu. Ceyhun bəy “sapı özümüzdən olan baltalar”ın xəyanətinin qurbanı oldu və bu səbəbdən Fransada yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Ancaq burada da xalqına xidmət etdi. Azərbaycan ədəbiyyat və incəsənət *xadimlərinin* əsərlərini fransız, ingilis dillərinə çevirib nəşr etdirdi.

“Sapı özümüzdən olan baltalar” dedikdə nə başa düşürsünüz?

1933-cü ilin yanvar-mart aylarında Parisdə nəşr olunmuş “Asiya” jurnalının xüsusi buraxılışında C.Hacıbəylinin 144 səhifədən ibarət “Qarabağ dialekti və folkloru” əsəri dərc edilmişdir. Həmin əsərdə Ceyhun bəy fransız oxucuları üçün Qarabağ dialektindən müxtəlif *folklor* nümunələri toplayıb geniş şəkildə izahını vermişdir. Bunların içərisində tapmaca, lətifə, hədə-qorxu, tərifləmə, alqış, qarğış və digər nümunələr də var idi.

Onun ən maraqlı yazılarından biri də “Azərbaycan şairələri” adlı məqaləsidir. Yazı təxminən 1950-ci ildə qələmə alınmışdır. Burada Ceyhun bəy Aşıq Pəri, İbrahim xanın nəvəsi Xurşidbanu bəyim Natəvan, İbrahim xanın qızları: “Ağabacı” təxəllüsü ilə yazan Ağabəyim ağa və Gövhər ağanın həyat və yaradıcılığı ilə fransız oxucularını tanış edir.

Aslan Kənan

1. Mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı sual və tapşırıqlardan istifadə edərdiniz? Onları tərtib edərək yoldaşlarınızla müzakirə edin.
2. Xaricdə yaşayıb-yaratmaq məcburiyyətində qalan daha hansı böyük şəxsiyyətlərimizi tanıyırsınız?

➤ 3. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.

4. *Sərbəst, azad, müstəqil* sözlərinin sinonim olduğunu əsaslandırın. Sizcə, *istiqlaliyyət* sözü bu sözlərlə sinonimlik yarada bilərmi? Fikirlerinizi əsaslandırın.

5. *Xəyanət* sözünün antonimini tapın.

➤ 6. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin ifadə etdiyi mənanı müəyyənəldirin. Modal sözlər haqqında bildiklərinizi yadınıza salın. Sizcə, hansı ara sözlər eyni mənə qrupuna daxildir?

7. Uyğunluğu müəyyənəşdirin (səh. 139).

1) Bəlkə, mən yanılmışam, əzəldən yoxdur oğlum?! (S.Rüstəm)	Təsdiq bildirir.
2) Təəssüf ki, mən bunu edə bilməyəcəyəm.	Sıra bildirir.
3) Əsası çox möhkəm olmayan evin Bütün dörd divarı tez uçar, yəqin. (N.Gəncəvi)	Güman, şübhə bildirir.
4) Əvvəla, mən heç onu tanımıram, ikincisi, niyə lazım olmayan işi görməliyəm.	Nəticə bildirir.
5) Məncə, ilk paltaryuyan maşın 1907-ci ildə ABŞ-ın "Hurley Machine" şirkəti tərəfindən istehsal olunmuşdur.	Təəssüf bildirir.
6) Qoca susdu, xeyli susdu, nəhayət, dil- ləndi. (H.Abbaszadə)	Fikrin mənbəyini bildirir.

8. Məntiqi ardıcılığı davam etdirin və uyğunluğu müəyyənəşdirin.

həqiqətən	doğrusu	şəxsiz	ehtimal ki, gərək ki
güman ki	ola bilsin ki	.....	sözün qısaşı, nəhayət
məncə	.....	eşitdiyimə görə	əlbəttə, şübhəsiz
.....	beləliklə	xülasə	sizcə, mənə görə, sən bilən
birincisi	əvvəla	.....	ikincisi, üçüncüsü

- 9. "Vətənpərvər ziyalılarımız" mövzusunda təqdimat hazırlayın. Təqdimatınızda ara sözlərdən düzgün və yerində istifadə edin.

Artıq dərs ili sona çatmaq üzrə idi. Dostlar yay təttilini necə keçirəcəkləri, hansı işləri görəcəkləri barədə düşünürdülər.

– Mən Azərbaycanın **müəyyən** bölgələrini, Bakıtrafi kəndləri səyahətə çıxmaq, yer adlarının mənşəyini öyrənmək istərdim.

– *Birdən-birə necə oldu ki, bu fikrə düşdün?*

– Keçən həftə “Füyuzat” jurnalında **səyyah** Zeynalabdin Şirvani haqqında maraqlı bir yazı oxudum. Sən demə, əslən şamaxılı olan Zeynalabdin Şirvani ömrünün 40 ilini **səyahətdə** keçirmiş, Avropa, Asiya və Afrikanın bir çox ölkələrini gəzmiş, Hind və Atlantik okeanından keçərək 3000 adadan ibarət olan İndoneziyaya gedib çıxmışdır. Təsədüfi deyil ki, İndoneziyada onun adı əbədiləşdirilmişdir. Adına kitabxana-muzey vardır.

– Səhv etmirəmsə, o, “Təmkin” təxəllüsü ilə şeirlər də yazmışdır.

– Hə. O bu təxəllüsü səfər zamanı tanış olduğu bir dərvişin onu “təmkinlisən” adlandırmasından sonra götürüb.

– Məncə, onun ən böyük əsəri “Kəşfül-məarif” adlanır. Şirvani bu əsəri 28 il səyahətdə olduqdan sonra yazmışdır.

– Abbasqulu ağa Bakıxanov onun “Riyazüs-səyahə” əsərini “faydalar xəzinəsi” adlandırmışdır. Kitabın ən maraqlı cəhətlərindən biri onun Yer kürəsindən bəhs etməsi, dünya ölkələrinin 7 iqlim üzrə bölünməsi sxeminin verilməsidir... Bəs sən yay təttilində nə edəcəksən?

– Mən vaxtımı daha çox **ədəbiyyat** və **incəsənət**imizlə, söz ustalarımızla bağlı maraqlı faktlar toplamağa sərf edəcəyəm. Axı mən gələcəkdə **ədəbiyyatşünas** olmaq istəyirəm.

ORFOEPIYA

Mətnə göy hərflə verilmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazın.

Təxəllüs nə deməkdir?

Qafur Rəşad Mirzəzadənin 1910-cu ildə çapdan çıxmış “Qafqazın coğrafiyası” kitabı Azərbaycan dilində yazılan ilk dərslik idi.

– Bilirsən, dostum, nə ilə məşğul oluruqsa, olaq, çalışmalıyıq ki, topladığımız materiallar, faktlar xalqımızın zəngin tarixinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin *bariz* nümunəsi olsun. Gördüyümüz işlər vətənə xeyir versin.

– Sədi Şirazi demişdir ki, “Dünyada qızıldan saray qoyub getməkdənsə, yaxşı ad qoyub getmək daha vacibdir”

» Oqtayın seçiminə sizin münasibətiniz necədir?

« Vətənə xeyir vermək dedikdə nə başa düşürsünüz?

– Elə isə hər ikimizə uğurlar! Hələlik dərs ilini yüksək nəticələrlə başa vurmalıyıq. Bunun üçün...

1. Son cümləni necə tamamlayardınız?
2. Dialoqdan öyrəndiyiniz faktlar əsasında elmi mətn tərtib edin.
3. Hadisələri III şəxsin dilindən verməyə çalışın.
4. Dialoqa əsasən bölmənin adı haqqında fikir yürüdün.
5. Siz yay tətili ərzində hansı işləri görməyi planlaşdırırsınız?

► 6. *Mənşə* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

7. Fərqləndirilmiş sözün (səh. 141) leksik mənasını izah edin. Onu hansı sözlə əvəz etmək olar?

8. Çox səyahət edən adam nə adlanır?

9. *Səyyar*, *səyyad*, *səyyal* sözlərinin leksik mənalarını fərqləndirin.

10. Ayrılma etiketlərinin məntiqi ardıcılığını davam etdirin:

sağ olun, görüşənədək ...

► 11. Cümlə haqqında bildiklərinizi yada salıb suallara cavab verin.

• Cümlə nədir? Cümlənin yaranmasında intonasianın rolu haqqında nə deyə bilərsiniz? İntonasiya cümlənin məqsədini dəyişə bilərmi? Məqsəd və intonasiyaya görə cümlələrin hansı növləri var?

12. Dialoqda çərçivəyə alınmış sözü sual cümləsinə verilən cavab hesab etmək olarmı? Aşağıdakı cümlələrdən istifadə etməklə fikirlərinizi əsaslandırın.

– Bizə gələcəksən?

– Yəqin / Bəli / Hə.

– Bəlkə də.

– Dərsi öyrənmişən?

– Əlbəttə / Aha.

– Xeyr / Yox.

Bir sözdən ibarət olub üzvlənməyən və sual tələb etməyən cümlələrə *söz-cümlə* deyilir. Söz-cümlələr modal söz, nida və ədatlarla ifadə olunur.

- 13.** Dialoqda fərqləndirilmiş sual cümləsinə söz-cümlə ilə cavab vermək olurmu? Aşağıdakı sual cümlələrinə cavab verməklə bunun səbəbini izah edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

Bizə nə vaxt gələcəksən?   Bizə gələcəksənmi?   Bizə gələcəksən?

- 14.** Dialoqda altından xətt çəkilmiş cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyənləşdirin və aşağıdakı fikirləri tamamlayın.

1. Nəqli cümlə ..... .   Nəqli cümlələrin sonunda ..... .
2. Sual cümləsi ..... cümlələrə deyilir.   Sual cümlələrin sonunda ..... .
3. Əmr cümləsi ..... bildiren cümlələrdir.   Əmr cümlələrinin sonunda ..... .
4. Nida cümlələri ..... bildirir.   Nida cümlələrinin sonunda ..... .

✓ *Nəqli cümləni intonasiyanın dəyişməsi ilə əmr cümləsinə çevirmək olarmı? Nə üçün? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*

Əmr cümlələrinin xəbəri, bir qayda olaraq, feilin əmr şəklində olur. Əmr ədatları da əmr cümlələrinin qurulmasında iştirak edir.

***Nida cümlələri* yüksək hiss-həyəcan ifadə edir, intonasiya və nidaların köməyi ilə əmələ gəlir.**

- 15.** Aşağıdakı mətnə məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin hansı növlərindən daha çox istifadə olunmuşdur? Mürəkkəb adları düzgün yazın.

Bülbülün başçılıq etdiyi **MUSİQİNİN ELMİ TƏDQIQI KABINETİ** hansı istiqamətlərdə işləyirdi? Onlar qocaman sənətkarları, tanınmış xanəndələri dəvət edib onların ifasında nadir, unudulan el havalarını, nəğmələri, çalğıları, oyun havalarını fonovalikə yazırdılar. Bu fonovaliklərdə əbədləşən musiqilərin müəyyən hissəsi nota alınır, araşdırılırdı. Xalq içindəki söz bilicilərinin, aşiqlərin, dastançıların dilindən nağıllarımız, söyləmələrimiz, söz sərvətimizin müxtəlif örnəkləri yazıya köçürülürdü. Təbii ki, bu yazıyəköçürmə işini müxtəlif səviyyəli, müxtəlif peşəli adamlar icra etdiklərindən deyim tərzləri, ifadə rəvanlığı da müxtəlif idi. Həmin əlyazmaları səriştə ilə təhlil etmək, lazım gələrsə, əl gəzdirmək, yaxşısını pisdən ayırmaq lazım idi.

Bunları yazıya alan ƏRTOĞRUL CAVİD idi! O, böyük şair və dramaturq HÜSEYN CAVİDİN oğlu idi!

İşləyə-işləyə oxuyurdu. Həm də AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ İNSTİTUTUNUN (hal-hazırda universitet) tələbəsi idi. Ərtoğrudan harada işlədiyini təsdiq edən sənəd tələb etmişdilər.

(Rafael Hüseynov)

✓ Sizcə, Ərtoğrula hansı sənəd verilməli idi?

- ☐ Hər hansı bir şəxsin harada yaşaması, işləməsi, oxuması, sağlamlığı, müəyyən obyektin, hadisənin yoxlanması haqqında tərtib edilən xüsusi sənəd *arayış* hesab edilir.

- ☐ Arayış yazmaq üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır:

1. Arayış sözü ortada yazılır.
2. Sol tərəf müəssisənin ştampı üçündür. Ştampın üstündə arayışın qeydiyyat nömrəsi və verildiyi tarix göstərilir.
3. Arayışın məzmunu – kimə və nə məqsədlə verildiyi göstərilir.
4. Daha sonra arayışın təqdim olunduğu yer göstərilir.
5. Sonda arayış idarə rəhbəri tərəfindən imzalanır və möhür vurulur.

ŞTAMP

Arayış

Həqiqətən, Vəliyeva Vəfa Əli qızı Bakı Dövlət Universitetində aparıcı müəllim vəzifəsində çalışır.

Arayış tələb olunan yerə təqdim olunmaq üçün verilir.

Kafedra müdiri: /Məmmədova N./

Arayış əməli yazı növlərindən biridir.

Arayış türk mənşəli söz olub mənası “arama”, “axtarma” deməkdir.

16. Aşağıdakı cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyən edin. Durğu işarələrinin işlənməsinə fikir verin.

- Yaşasın gələcək! Böyük gələcək!
- Mütaliə insanı bəd əməllərdən saxlayır və onu yaxın-uzaq keçmişlərə aparır. (Dekart)
- Hərçəndi sənətin çox rütbəsi var,
Həyata faydalı bir elmi axtar. (N.Gəncəvi)
- Düşmənlilik silinsin, dostluq var olsun! (N.Gəncəvi)
- Dünyada fəthetmə olmaz zülmkarlıq, rəzalet,
Yer üzünün fəthetmə ədalətdir, ədalət! (N.Gəncəvi)
- Qoy bütün dünyanın uşaqları xoşbəxt olsun.
- Nə xəbər var, Məşədi? (M.Ə.Sabir)

17. Xəyalən Qarabağ bölgəsini səyahətə çıxın. Həmin bölgələr, onların adət-ənənələri, işğal tarixi, milli qəhrəmanları haqqında məlumat toplayın. İnşa və esselər yazın, təqdimatlar hazırlayın. Münsib günlərdə hazırladığınız təqdimatlarla çıxış edin.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları haqqında məlumat əldə etmək üçün Internet materiallarından istifadə edə bilərsiniz.

✓ Təqdimatlarınızı hazırlayarkən cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə bütün növlərindən istifadə etməyə çalışın.

*Həyatda həqiqi səadət budur: uca olduğunu
qəbul etdiyiniz bir amal üçün var olmaq.*

Bernard Şou

Qədim mədəniyyətə malik olan xalqımız elmin bütün sahələri üzrə dünya şöhrətli alimlər, səyyahlar və coğrafiyaşünaslar yetirmişdir. Bunlardan IX əsrdə yaşamış, bir çox ölkələri gəzmış və çoxlu əsərlər yazmış Məkki Bərdani, Azərbaycanın ilk tam xəritəsini tərtib edən və X əsrə məxsus sərhədləri, ərazisi, təbiəti və **təsə...üfatı** haqqında mükəmməl məlumat verən Əbdül Qasım Hauqalı, astronom Əli Dərbəndi, Seyid Yəhya Bakuvi və başqalarını göstərmək olar. Belə alimlərdən biri də XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur səyyah və coğrafiyaşünas Zeynalabdin Şirvanidir.

ORFOQRAFIYA

*Mətnə göy hərfdə
verilmiş sözlər necə
yazılmalıdır?*

Zeynalabdin Şirvani 1780-ci il avqust ayının 16-da Azərbaycanın ən qədim mədəni mərkəzlərindən biri olan Şamaxı şəhərində ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Zeynalabdinin 5 yaşı olanda atası Axund İskəndər Kərbəla şəhərinə köçür və orada mədrəsədə müəllimliklə məşğul olur.

Z.Şirvaninin adı Hindistanda muzeyə, İndoneziyada kitabxanaya, Məkkə və Ciddə coğrafiya **cəmi...ətlərinə**, Şirazda küçəyə, Azərbaycanda isə Xəzər dənizində üzən gəmilərdən birinə verilmişdir.

Atası Zeynalabdinin savadından, elmə **cidd-cəhdlə** yiyələnməsindən, tərbiyəsindən, hətta xəttinin gözəlliyindən belə məmnun idi. Lakin o, oğlunun səyahlığa olan meylini də duymuşdu. Zeynalabdin pərdəarxası həqiqətləri öyrənmək və dərk etmək, göylərə yüksəlmək, oradan dünyanı seyr etmək, karvanlara qoşulub yollara çıxmaq, ölkələri, şəhərləri, insanları görmək istəyirdi.

17 yaşı olanda atası onu Şirvana yola salır. Səfər əsnasında onun **qabili...əti**, ədəbi və tənini bir dərvişin xoşuna gəlir. Dərviş ona yaxınlaşıb: “Kimsən, övlad? **Haradan gəlib haraya gedir...?**” – deyər soruşur. O da: “Tələbə..., Kərbəladan gəlib Şirvana gedir...”, – deyir.

Dərvişin Zeynalabdinə bu sözü deməkdə məqsədi nə idi?

“Şirvan” sözünü eşidən dərvişin üzündə bir təbəssüm duyulur, “Şirvana (Şirlər ölkəsi), yoxsa Şərvana (Şərlər ölkəsi) gedirsən?” – deyər soruşur.

Zeynalabdin özünəməxsus təmkinlə: “O deyənin məqsəd, əqidə və *tinə-tindən* asılıdır. Şir əsillidirsə, Şirvan, şər əsillidirsə, Şərvan kimi yozacaq. Mən Şirvana – Vətənimə gedirəm”, – deyər cavab verir.

Gəncin təmkinini pozmadan verdiyi cavab dərvişin xoşuna gəlir, “adım

» Necə bilirsiniz, insanın savadlı olması üçün ona elm, yoxsa çox gəzmək lazımdır?

Sakitdir”, – deyər özünü təqdim edir. Zeynalabdin öz-özünə: “**Bu az ömrümdə bir dəvə yükündən çox kitab oxumuş...** Lakin bu səfərim mənə daha çox şey öyrətdi”, – deyər düşünür.

Bir neçə gündən sonra Şamaxıya çatan Zeynalabdin doğmaları ilə görüşür. ...Az sonra isə onun 37 illik səyahəti başlayacaq, dünyanın yarısından çoxunu gəzib dolanacaqdı.

« Bu fikri hansı atalar sözü ilə ifadə etmək olar?

Zeynalabdin Şirvani təkcə səyyah və coğrafiyaşünas olmamış... Bir sıra elmi əsərlər yazmış, tarixçi, *etnoqraf*, ədib, şair və böyük islam alimi olmuşdur.

Muxtar Cəfərli

1. Mətnə hansı abzas yerində deyil? Onun yerini müəyyənəldirin.
2. Mətnədən əsas faktları toplayıb əlaqələndirin.
3. Mətn əsasında dialoq qurun. Müşahidə aparın. Bu zaman nədən istifadə etmədiniz?
4. Hansısa ölkəyə, şəhərə və ya rayona səyahət edərkən ilk anda diqqətinizi nə cəlb edir? Səfəriniz nə ilə bağlı olur?

5. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
6. *Mükəmməl*, *əqidə* sözlərinə yaxınmənalı sözlər tapın.
7. *Təmkin* və *səbir* sözləri sinonim ola bilərmi? Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.
8. *Əsnasında* sözünü hansı sözlə əvəz etsək, “*Səfər əsnasında onun qabiliyyəti, ədəbi və təmkini bir dərvişin xoşuna gəlir*” cümləsinin məzmununa xələl gəlməz?
9. *Məslək* və *məqsəd* sözlərinin mənə fərqi izah edin.

- 10. Aşağıdakı ifadələri həm söz, həm də söz birləşməsi kimi cümlədə işlədin. Həmin sözlərin məna fərqlərini izah edin.

özünəməxsus, pərdə arxası, ağsaqqal, türkdilli, ağciyər

Nümunə:

Ağciyər sözdür, leksik mənası qorxaq, zəif deməkdir.

Ağ ciyər söz birləşməsidir, leksik mənası insanda hava tənəffüsü orqanı deməkdir.

11. Mətnin I abzasında cümlələrin qrammatik əsasını tapın. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Onu bərpa etmək olarmı? Mətnə IV abzasda hansı cümlənin mübtədasını ixtisar etsək, mətnə xələl gəlməz?

Mübtəda və xəbəri olan cümlələr müəyyən şəxslə cümlələrdir.

Neft sözü midyalıların "nafta" sözündən götürülmüşdür.

İnsan təkbəşinə kamilləşə bilməz.

Müəyyən şəxslə cümlələrdə bəzən mübtəda olmur. Ancaq xəbərdəki şəxs sonluğuna əsasən cümlənin mübtədasını bərpa etmək olur.

(Mən) Bilirəm ki, deməyəcək,

Bir sevgilim, bir də Vətən:

Şair, nə tez qocaldın sən?! (S. Vurğun)

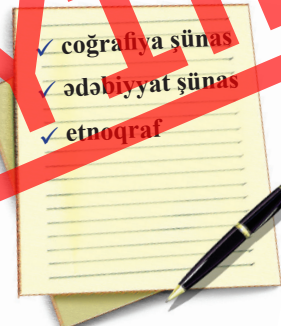
12. Mətnə qırmızı rəngli cümlələrdə xəbərlərə şəxs sonluqları artırın. Fikrinizi əsaslandırın.
13. Bədii ədəbiyyatdan müəyyən şəxslə cümlələrə aid nümunələr seçin. Cümlə üzvlərinin müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunmasına diqqət yetirin.
14. *Xitab, ara söz və müəyyən şəxslə cümlələr* haqqında öyrəndiklərinizi tətbiq etmək üçün test nümunələri hazırlayın. Cavabları aşağıdakı sxemlərə uyğunlaşdırın.

- 15. "Mən səyyah olsaydım" adlı təqdimat hazırlayın.

Sözlərin yazılışında
nə düzgün deyildir?

Mənim övladım, sənə mən öyüd-nəsihət irsi qoyub gedirəm, çalış ki, həmişə və həmişə yaxşılıq edəsən”.

Mahmud Kaşğari

ORFOEPIYA

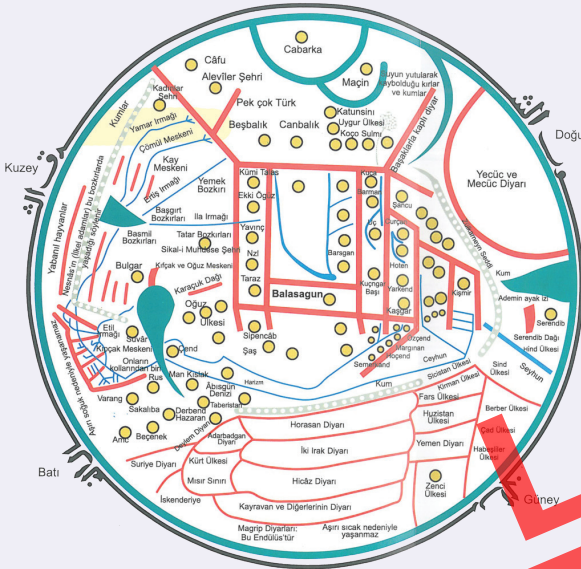
Düzgün tələffüzü deyin.

- xalqların – [.....]
- litoqrafik – [.....]

Mahmud Kaşğari 1029-cu ildə Kaşğar elinin Azıx kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Kaşğarda Saciyə və Hamidiyyə mədrəsələri kimi elm mərkəzlərində almış, dövrünün elmləri ilə bərabər, ərəb və fars dillərini mükəmməl şəkildə öyrənmişdir. Təxminən 1058-ci ildə Bağdada getmiş, bir müddət burada yaşamışdır. Bağdad o zaman Səlcuq imperiyasına tabe idi. Ərəblərin türkləri tanıması, onların adət və ənənələrini öyrənmək üçün çətinlik çəkməsi, xüsusən dil problemləri Mahmud Kaşğaridə bir əsər

yazmaq ideyasını yaradır: on il müddətində türklərin yaşadığı bir çox əraziləri səyahət etdikdən sonra adını tarixə həkk edən “Divani-lügətit-Türk” (1072-1074) ensiklopedik əsərini yazır. Bu əsər quruluş etibarilə lüğət olsa da, hikmətli sözlər, atalar sözləri, şeir, nəsr kimi nümunələrlə zəngindir.

M.Kaşğarinin “Divani-lügətit-Türk” əsəri nə üçün ensiklopedik xarakter daşıyır?

“Mən hələ uşaqlıqdan türk qəbilələrinin dillərinə, folkloruna və etnoqrafiyasına maraq göstərmişəm. Böyüyəndən sonra uzun müddət türklərin məskunlaşdığı əraziləri gəzmiş, sözləri, əfsanələri, adətləri, tapmacaları və atalar sözlərini qələmə almışam. Türklərin, türkmənlərin, oğuzların, qırğızların və digər qəbilələrin dillərini yazıya almış, müxtəlif şəhərlərdə yaşayanların tələffüzlərini öyrənmişəm. Bunu həmin dilləri bilmədiyimə görə etməmişəm, məramım müxtəlif qəbilələrin işlətdiyi sözlərin mənasına və formasına aid incə çaraları müəyyənləşdirmək olub.

Səkkiz bölmədən ibarət əsər ərəb dilinin lüğət qaydalarına uyğun yazılmışdır. Müəllif ensiklopediyada “Dünya xəritəsi” adlanan bir xəritə vermiş, bu xəritədə mərkəz Balasaqunu seçərək türklərin yaşadığı bütün əraziləri qeyd etmişdir. Xəritə üzərində “*Əradi Azərabadkan*” yer adı da qeyd edilmişdir. “Divan”ın sonuna əlavə olunmuş bu xəritə Mahmud Kaşğari dövründə türkdilli xalqların yaşadığı ərazilərin təsvirini verən ilk xəritədir. *Təxminən 1080-ci ildə Kaşğara qayıdan alim 1105-ci ildə burada dünyasını dəyişir. Kaşğar yaxınlığındakı Opal kəndində dəfn olunur. Üzərində “Müqəddəs alimin məzarı” sözləri yazılmış məqbərəni 1984-cü ildə təmir etmişlər.* Hal-hazırda məqbərədə alimin məzarı yerləşən otaq, “Divani-lüğətit-Türk” əsərinin müxtəlif dillərdə tərcümə və nəşrləri, bir neçə *litoqrafik* çaplı Qurani-Kərim, Mahmud Kaşğari və onun əsəri haqqında yazılmış kitablar və məqalələr nümayiş olunur. Burada *həmçinin* Mahmud Kaşğarinin portreti və Qaraxanlılar dövrünə aid əşyalar da vardır.

1. Mətn üzərində iş aparıb abzasları bərpa edin. Əsas faktları nəzərə almaqla mətni qısaldıb yazın.
2. Mahmud Kaşğarinin “Divani-lüğətit-Türk” əsəri Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək çap olunmuşdur” məlumatını mətnin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?
3. “Hacı Zeynalabdin Şirvani” mətni ilə “Mahmud Kaşğari” mətninin məzmununu müqayisə edin, alimlərin səfər məqsədləri barədə müzakirələr aparın.

4. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin mənasını izah edin. Bunlardan hansını sinonimləri ilə əvəz etmək olar? Səbəbini göstərin.

5. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrin qrammatik əsasını tapın. Cümlələrin fərqi nədədir? Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Sizcə, bunun səbəbi nədədir?

Mübtədası olmayan, hərəkət və hökmün qeyri-müəyyən şəxsə aid olduğunu bildirən cümlələrə qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr deyilir. Belə cümlələrin xəbəri III şəxsin cəmində olur. Məsələn:

Ata, həbs etdilər yazıq Eldarı... (S.Vurğun)

Tamaşanın sonunda aktyorları və müəllifi alqışladılar.

Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdə çox zaman *elə bil (ki)*, *sanki*, *deyə-sən*, *guya ki* və s. modal sözlərdən istifadə olunur. Məsələn:

Sanki nəfəs aldığı havaya da zəhər qatmışdılar. (M.İbrahimov)

6. Mətnədən bir neçə müəyyən şəxslə cümlə seçin. Həmin cümlələri mübtədasız işlədin. Hansı cümləni qeyri-müəyyən şəxslə cümlə kimi işlətmək olar? Fikirlərinizi əsaslandırın.

7. Aşağıdakı cümlələri müqayisə edib uyğunluğu müəyyənəldir.

1) Bəzi insanlar böyük kainatı tanıya bilirlər, lakin özlərini tanıya bilmirlər. (Lafonten)

2) Görüb tanış olmadığım,
Qayğısına qalmadığım
Şeir dostu bir insandan
Bir xatirə söylədilər. (S.Vurğun)

3) Marko Polo Azərbaycanı başdan-başa “şəhərlər və qalalar” ölkəsi adlandırmışdır.

4) Mənə Mirzə Cəlilin “Ölülər” pyesini yazarkən İskəndər obrazının əsasında naxçıvanlı bir vəkili nəzərdə tutduğunu dedilər. (İ.Həbibov)

5) Sanki dəhrə ilə daşı çapıb parça-parça qoparmış, qövsi-qüzehi oraya həkk etmişdilər. (S.Dağlı)

Qeyri-müəyyən
şəxslə cümlədir.

Müəyyən şəxslə
cümlədir.

8. Aşağıdakı söz, söz birləşmələri və adlardan istifadə edərək kiçik mətn tərtib edin (fərqli şəxsiyyət də seçə bilərsiniz). Mətn tərtib edərkən müəyyən şəxslə və qeyri-müəyyən şəxslə cümlələrdən istifadə edin.

- XIX əsr, Abbasqulu ağa Bakıxanov, xüsusi mövqeyə malik, şair, dövlət xadimi, “Kəşfül-Qəraib”, Azərbaycan tarixi və coğrafiyası, ən mükəmməl tədqiqatçısı yazıb yaratmış, alim, Azərbaycan ictimai fikir tarixi, səyahət etmiş, bir sıra əsərlər, böyük coğrafi əhəmiyyət, Azərbaycanda yazılan ilk ümumi coğrafiya əsəri.

✓ Mətn üçün aşağıdakı sözləri epigraf götürün:

Deyirlər ki, dahilər Yer üzünə səmadan göndərilir, hər birinin böyük Tanrı tərəfindən müəyyən edilmiş fəvqəladə vəzifələri olur. Onlar bəşəriyyətin mədəni-tarixi inkişafına istiqamətləndirilmiş ali əməllərin carçılarına çevrilirlər, cismən yox olsalar da, mənən əbədiyyətə qovuşurlar.

– Ekranlaşdırmaq üçün niyə məhz bu əsəri seçdiniz?
– Kitabda Azərbaycan üçün müstəqilliyin vacibliyi əks olunur.
Bu bizim həmişə və indi də qiymətləndirdiyimiz məsələdir.

Leyla Əliyeva

“Əli və Nino” romanının müəllifi Qurban Səidin kim olması ilə bağlı fikirlər uzun illər bir çoxları üçün sirr olaraq qalmışdır. Dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində uzun müddət “Qurban Səid” imzasının sahibinin Lev Nussimbaum adlı yəhudi olması ilə bağlı fikirlər mövcud olmuşdur. Amma romanda yəhudi mədəniyyətindən deyil, Qafqaz-müsəlman mədəniyyətindən bəhs edilməsi səslənən bu fikirləri böyük şübhə altına aldı.

Rəsmi sənədlərdə Qurban Səid təxəllüsünün avstriyalı baronessa Elfrida Erenfelsə aid olduğunu təsdiq edən faktlara da rast gəlirsən. Buna görə də uzun illər “Əli və Nino” romanının müəllifi Elfrida Erenfels hesab olunub. Lakin az sonra bir sıra faktlara əsaslanan amerikalı şərqşünas Tom Rays “Əli və Nino”nun əslən Azərbaycandan olan yəhudi mənşəli yazıçı Lev Nussimbaumə məxsus olduğu fikrini irəli sürüb. Bəzi mənbələr isə “Əli və Nino”-nun yazıçı Yusif Vəzir Cəmənzməinliyə məxsus olmasını iddia edirlər.

Semih Yazıçioğlu 1971-ci ildə “Əli və Nino”nu türk dilinə çevirərək həmin kitabın əvvəlində yazır ki, “Amerikada yaşayan Yusif Qəhrəman və Türkəqul adlı şəxslər bu romanı 1971-ci ildə oxuyandan sonra əsərdə bəhs edilən bir sıra yerlərin adlarını tanımış və belə bir əsəri yalnız yazıçı Y.V.Çəmənzməinlinin yazı biləcəyini güman etmişlər.

Azərbaycandakı arxiv sənədlərində Qurban Səid imzası ilə çap edilmiş iki romanın: “Əli və Nino” və “Altunsaç”ın Y.V.Çəmənzməinliyə məxsus olması barədə heç bir məlumata rast gəlinmir. Bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər ki, “Altunsaç” romanında hadisələr Almaniyada, Avstriyada, ABŞ-da və Yaxın Şərqdə cərəyan edir. Bu yerlər əsərdə coğrafi dəqiqliklə təsvir edilib. Amma Y.V.Çəmənzməinlinin adıçəkilən yerlərdə olması heç bir sənəddə öz əksini tapmır.

Almaniyada yaşayan azərbaycanlı şairə Nuridə Atəşi araşdırma işində daha da irəli getmiş, Qurban Səidin arxiv sənədlərindəki faktlara əsasən əsərin müəllifinin azərbaycanlı yazıçı Məhəmməd Əsəd bəy olduğu fikrini irəli sürmüşdür. 1937-ci ildə Qurban Səid imzası ilə Vyananın “Tal” nəşriyyatında çap

edilən “Əli və Nino” romanının müəllifi, həqiqətən də, əslən azərbaycanlı olan Məhəmməd Əsəd bəy olmuşdur. M.Əsəd bəyin “Əli və Nino” romanını öz imzası ilə çap etdirməməsinə əsas səbəb isə onun adının əvvəllər qalmaqallarda hallanması idi. Yazıçının adının gündəmə gəlməsi yenidən onu gözü götürməyənləri qıcıqlandıra bilərdi. Ona görə də M.Əsəd bəy kitabını Qurban Səid imzası ilə çap etdirməklə, bir növ, öz təhlükəsizliyini təmin etmişdir.

Qurban Səid imzasının yaranma tarixçəsi isə belədir: 1936-cı ildə Qurban bəyramı günlərində M.Əsəd bəylə kitabxanada görüşərkən Ə.C.Məzhər ona “*Qurban səid*”, yəni “*Qurban bəyramınız mübarək!*” – deyir. “*Əsəd bəylə söhbət edən bir turist elə başa düşür ki, Ə.C.Məzhər özünü Qurban Səid kimi təqdim edir. Turist gülümsəyərək ona: “Sizinlə tanış olmağıma çox şadam, cənab Qurban Səid”, – deyir. Beləliklə, “Qurban Səid” Məzhərin məzəli adına çevrilir. Əsəd bəy ilk romanını çap etdirərkən Məzhərə Qurban Səid təxəllüsünü götürmək istədiyini bildirir. Beləcə onlar razılığa gəlirlər*”. Bundan sonra M.Əsəd bəy əsərlərini Qurban Səid imzası ilə çap etdirməyi qərara alır.

Seyid Ramin

1. Fərqləndirilmiş hissənin inandırıcı olub-olmamasını əsaslandırın. “Təsadüf zərurətə çevrilir” fikrini sübut etməyə çalışın.
2. Mətnin abzaslara düzgün ayrıldığını əsaslandırın. Hər bitkin hissəyə ad verməyə çalışın.
3. Mətnədən əsas faktları seçməklə kiçik dialoq qurun.
4. Mətnə sizin üçün maraqlı və yeni nə oldu? Nə üçün?
5. Mətnin epiqrafına diqqət yetirin. Həmin sözlərə münasibət bildirin. Nə üçün Azərbaycan üçün müstəqillik vacib hesab edilir? Fikirləriniz faktlarla əsaslandırın.

6. *Arxiv*, *sığorta* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
7. *Təxəllüs*, *ləqəb*, *ayama*, *nisbə* sözlərini sinonim hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Mətndəki frazeoloji birləşmələri seçin, mənalərini izah edin.
9. Mətnə ilk iki abzasda hansı cümlə qəbul etdiyi şəxs sonluğuna görə digərlərindən fərqlənir və abzasdakı digər cümlələrlə uyğun gəlmir?

10. Altından xətt çəkilmiş cümlələrin qrammatik əsasını müəyyənləşdirin. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Onu müəyyən şəxslə və ya qeyri-müəyyən şəxslə cümlə hesab etmək olarmı? Bu cümlədəki hökm kimə aiddir?

Mübtədası olmayan, hərəkət və hökmün hamıya aid olduğunu bildiren sadə cümlələrə ümumi şəxslə cümlə deyilir. Bu cümlələrin xəbəri II şəxsin təkində və III şəxsin cəmində olur. Məsələn:

Bağa baxarsan, bağ olar, baxmazsan, dağ olar.

Sözün doğrusunu zarafatla deyirlər.

Əsasən, atalar sözləri, məsəllər, aforizmlər bu cümlələrlə ifadə olunur.

11. Verilmiş atalar sözləri içərisində ümumi şəxslə cümlələrlə müəyyən şəxslə cümlələri fərqləndirin. Onları fərqləndirmək üçün, sizcə, nəyə çox diqqət yetirmək lazımdır?

1. Örtülü bazar dostluğu pozar. 2. Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni. 3. Yatma tülkü kölgəsində, qoy yesin aslan səni. 4. Vətənin bir qış qütbətin yüz baharından yaxşıdır. 5. Yurddan çıxsan da, eldən çıxma. 6. Cücəni payızda sayarlar.

✓ *Özünüz də belə nümunələrin sayını artırıb fikirlərinizi izah edin.*

12. Cümlələri müqayisə edərək şəxsə görə cümlənin növləri haqqında fikirlərinizi şərh edin.

1. Keçənə güzəşt deyirlər. (*Azərbaycan atalar sözü*) 2. Uşaqlar həyətdə oynayırlar. 3. İgid özü üçün doğular, başqaları üçün ölür. (*Azərbaycan atalar sözü*) 4. Azərbaycanın hər guşəsində əsrarəngiz gözəlliyə rast gəlersən. 5. Gecə düşün, gündüz danış. (*İtaliya atalar sözü*) 6. Sanki qurbağa gölünə daş atdılar. 7. Sabahkı iclasa yaxşı hazırlaşarsan.

13. Məktəbinizdə 8-9-cu sinif şagirdləri arasında sorğu keçirin.

Mövzu: "Əli və Nino"

Suallar:

1. "Əli və Nino" əsərini oxumusunuzmu?
2. Əsərdə nədən danışılır?
3. Əsərdən Azərbaycanla bağlı hansı məqamları sadalaya bilərsiniz?
4. Əsərə münasibətiniz.

✓ *Nəticələri ümumiləşdirib kiçik təqdimat hazırlayın.*

14. "Azərbaycan ədəbiyyatında gizli imzalar" mövzusunda məlumat xarakterli mətn hazırlayın və qəzetinizin uyğun səhifəsinə yerləşdirin.

ORFOQRAFIYA

Hansı düzdür?

- oratoriya – aratoriya
- sonata – sanata
- ensiklopediya – ensiklapediya

Azərbaycan xalqı bir çox dövlətlərin musiqi mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri olmuş istedadlı sənətkarlar yetişdirmişdir. Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin istedadlı nümayəndələrindən biri, respublikamızın Əməkdar artisti, adı İngiltərənin “Qrova”, Hollandiyanın “Avropa musiqisinin 400 illiyi” [ensikl...pediyalarına](#) daxil olmuş bəstəkar, skripkaçı, pedaqoq Fərhəng Hüseynov məhz belə sənətkarlardandır. Bakıda ziyalı ailəsində dünyaya gəlmiş F.Hüseynov dahi bəstəkarımız Qara Qarayevin diqqətini hələ Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbinin yuxarı siniflərində təhsil alarkən cəlb etmişdir. 1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına skripka ifaçısı kimi daxil olan F.Hüseynov musiqi məktəbinin son sinfində bəstələdiyi fortepiano üçün sonatasını qəbul komissiyasına təqdim edir. Qara Qarayevin onun [s...natasından](#) çox xoşu gəlir. Ona bəstəkarlıq dərsi verməyə başlayır. Azərbaycan bəstəkarına dünya səviyyəsində yüksək qiymət verilmişdir. 1991-ci ildə Yaponiyada UNESCO-nun təşəbbüsü ilə “İpək yolu” Beynəlxalq simfonik musiqi müsabiqəsi keçirilir. Tədbir bir çox ölkələrin musiqiçiləri tərəfindən maraqla qarşılır və müsabiqəyə 278 əsər göndərilir. Fərhəng Hüseynov bəstəkar kimi Yaponiyada keçirilən bu yarışmaya qatılır. Müsabiqəyə təqdim etdiyi 5 hissədən ibarət olan “Zaman üzrə səyahət” simfonik əsərinə görə üçüncü yeri qazanır. Müsabiqə təşkilatçıları Fərhəng Hüseynova diplomu təqdim edərkən “Yaponiya ilk dəfə Azərbaycanı Sizin simanızda tanıdı!” – deyirlər. F.Hüseynov Tokioya dəvət olunur. Bəstəkarı təbrik edən yapon şahzadəsi ona deyir: “Cavan oğlan, “Azərbaycan” sözü bu gün Sizin şəxsinizdə, ilk dəfədir ki, məmləkətimizdə dildən-dilə düşür. 1995-ci ildə 9 hissəli “Yer üzərində sülh olsun!” [...ratoriyasına](#) görə yalnız F.Hüseynov Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Xüsusi mükafat”ına layiq görülmüşdür. Qərargahı Nyu-Yorkda yerləşən və rəhbəri yaponlardan ibarət “Dünyada Sülh Naminə Barış Cəmiyyəti”nin menecer direktoru onun adına göndərdiyi məktubda (11 dekabr, 1995) yazır. “...Təqdim olunan bütün əsərləri gözəlliyinə görə və müsabiqə yeri baxımından diqqətlə təhlil etdikdən sonra nəticədə bu bəstələrin içərisində yeganə Xüsusi mükafatın Sizə verilməsi qərarına gəldik və Siz eyni zamanda Sülh Zirvəsi [tituluna](#) layiq görüldünüz...”

Şeyla Heydərova

1. Mətndəki hansı cümlədən F.Hüseynovun gənc yaşlarından şöhrət qazandığı faktını müşahidə etdiniz?
2. Mətnə hansı fikir yoxdur?
  - F.Hüseynov hələ uşaq ikən skripka çalmağı öyrənmişdir.
  - Q.Qarayev onu bəstəkar olmağa həvəsləndirir.
  - F.Hüseynova Yaponiyada yaşamaq təklif olunur.
3. Mətni abzaslara ayırın, giriş, əsas hissə və nəticəsini 1-2 cümlə ilə yazın.
4. Mətnə hansı faktları toplamaqla dialoq qurun.

5. *Konservatoriya, fortepiano, oratoriya* sözlərinin leksik mənasını izah edin.

6. Mətnə frazeoloji birləşmələri seçin, onları bir sözlə ifadə etməyə çalışın.

7. Fərqləndirilmiş hissədəki cümlələrin qrammatik əsasını müəyyənləşdirin. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur və onu bərpa etmək də mümkün deyil?

Mübtədası olmayan, təsəvvür olunması da qeyri-mümkün olan sadə cümlələr şəxssiz cümlələr adlanır. Şəxssiz cümlənin xəbəri III şəxsin təkində olur. Şəxssiz cümlələrin xəbəri ismi və feili xəbərlərlə, frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunur.

Məsələn, ...

✓ *Nümunələr tapmaqla yazılanları əsaslandırın.*

8. Aşağıdakı mətnə şəxssiz cümlələri tapın və fikrinizi əsaslandırın.

27 oktyabr 1978-ci il. Payız günlərindən biridir. Bu gün məşhur skripkaçı, bəstəkar, aranjimançı Vanessa Meyin doğum günüdür. V.Mey məşhur skripkaçı Nikolo Paqanini ilə eyni gündə, lakin 196 il sonra Sinqapurda dünyaya göz açmışdır.

5 yaşında artıq skripka və fortepianoda çalmağı öyrənən Vanessa 8 yaşında ingilis gənc pianoçularının müsabiqəsində qalib gəlir. 11 yaşında Beynəlxalq musiqi kollecinə daxil olur. Onun skripkada çalmaqdan çox xoşu gəlirdi.

✓ *Mətnə hansı cümlə tipinə daha çox rast gəldiniz? Nə üçün?*

✓ *Hansı mürekkəb ad səhv yazılmışdır?*

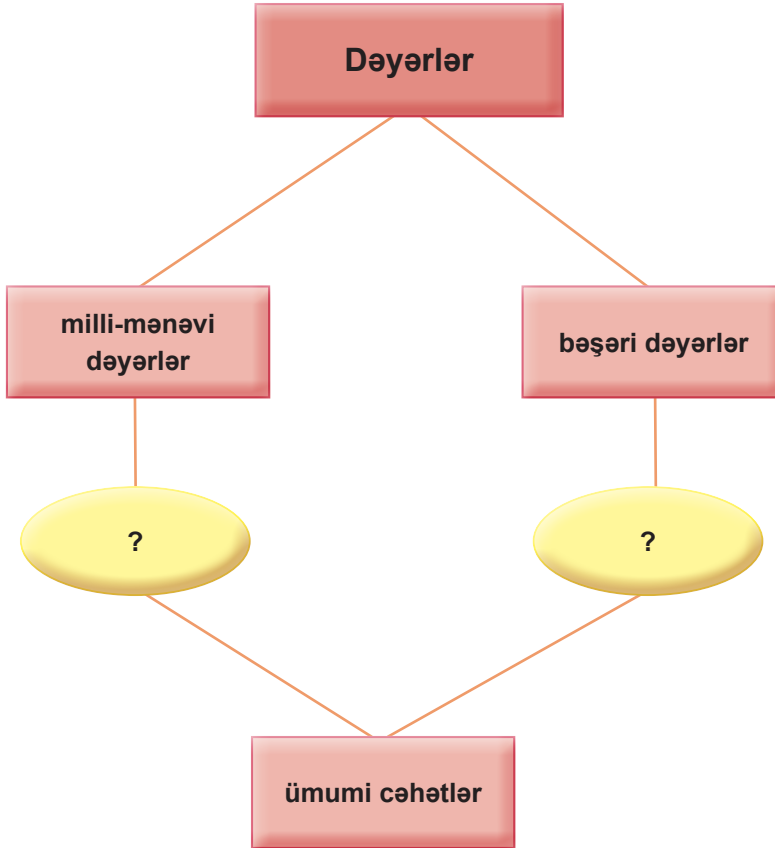
✓ *Aranjeman və aranjiman sözlərinin mənə fərqi izah edin.*

9. Aşağıdakı sxemi şərh edin.

10. “Qadın bəstəkarlarımız” mövzusunda təqdimat (inşa, esse) hazırlayın.

11. İl ərzində öyrəndikləriniz əsasında sxemi tamamlayıb fikirlərinizi şərh edin və əsaslandırın.

✓ Bu sxemə nəyi əlavə etmək istərdiniz?

LAYİHƏ

✓ İl ərzində öyrəndikləriniz əsasında belə sxemlər tərtib edin.

✓ İl ərzində hazırladığınız lüğətə neçə söz daxil edə bildiniz?

KOMPLEKS LÜĞƏT

(nümunə)

Sözün yazılışı	Tələffüzü	Leksik mənası	Qrammatik mənası
arxitektúra	[arxitektúra]	Memarlıq. Hər hansı bir binanın üslubu, bədii xüsusiyyətləri.	isim
bəyanát	[bəya:nat]	Bir məsələ və s. haqqında hökumət və ya bir idarənin rəsmi məlumatı.	isim
cəhalət	[cəha:lət]	Avamlıq, nadanlıq, mədəni gerilik, mədəniyyətsizlik, elm və mərifətin olmadığı hal.	isim
cəsúr	[cəsur]	Cəsarətli, igid, qoçaq, qorxmaz, ürəkli.	sifət
dostlaşmaq	[doslaşmax]	Kimləsə qarşılıqlı ünsiyyət yaratmaq.	feil
etimád	[e:timat]	Etibar, inam, inanma.	isim
faciə	[fa:ciyə]	Dəhşətli, ağır nəticəli hadisə, fəlakət, müsibət, bədbəxtlik.	isim
fövqəladə	[fövqəla:də]	1. Qeyri-adi, görünməmiş, eşidilməmiş. 2. Təcili, xüsusi olaraq müəyyən olunmuş.	sifət
humanist	[humanist]	İnsanpərvər, insansevər, humanizm məsləkli.	sifət

xeyriyyəci	[xeyriyəci]	Xeyriyyə cəmiyyətinin işində iştirak edən, xeyriyyə cəmiyyətinin üzvü.	isim
memarlıq	[me:marɪx]	Binaları layihələndirmə, tikmə və bədii cəhətdən tərtib etmə sənəti; arxitektura.	isim
nəşriyyat	[nəşriyat]	Kitab, qəzet, jurnal və s. nəşr etməklə məşğul olan müəssisə.	isim
səyyah	[səyyah]	Səyahətçi.	isim
vətənpərvər	[vətənpərvər]	Öz vətəninə sevmə, öz xalqına və vətəninə sadıq və onların mənafehi yolunda canından keçməyə hazır olan.	sifət

LAYİHƏ

LAYIHƏ

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir-dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq. İnanırıq ki, sən bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYİHƏ